

The Journal of
**INTERNATIONAL
SCIENTIFIC RESEARCHES**

ISTR

Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Year 2017 Volume 2 Number 4



ISSN:2458-8725

The Journal of International Scientific Researches

Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Year / Yıl: 2017
Volume / Cilt: 2
Number / Sayı: 4

Editor / Editör
Dr. Salih YILDIZ
Dr. M. Hanefi TOPAL
Dr. Emel YILDIZ

Editor-in-chief / Yazı İşleri Müdürü
Dr. M. Hanefi TOPAL

Secretariate / Sekreteryaya
Onur İZMİR

Contact / İletişim
Gümüşhane Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bağlarbaşı Mah. 29100 Merkez / GÜMÜŞHANE
Tel: 0456 233 1000 (Dahili: 2203) Fax: 0456 233 7553
journalofisr@gmail.com
<http://dergipark.gov.tr/isrjournal/>

© Her hakkı saklıdır. "The Journal of International Scientific Researches" dergisi yılda üç kez yayınlanan bilimsel, uluslararası endeksli ve hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kendilerine ait olup hiçbir şekilde derginin görüş ve düşüncesi olarak ifade edilemez. Dergideki çalışmalar sadece referans gösterilerek kullanılabilir.

ISSN
2458-8725

The Journal of International Scientific Researches
Science and Advisory Board
Bilim ve Danışma Kurulu

Dr. Bünyamin ER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Davran YURDASHEV	İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Dr. Ekrem CENGİZ	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Fazıl KIRKBİR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Hans Jürgen KRYSMANSKI	University of Münster
Dr. Hasan ALACACIOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Hilmi Erdoğan YAYLA	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Dr. İzzet ÖZGENÇ	Gazi Üniversitesi
Dr. Kyung Hyan YOO	William Paterson University
Dr. Mehmet Asıf YOLDAŞ	Avrasya Üniversitesi
Dr. Mehmet Ferhat ÖZBEK	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Mohamed EL-HODIRI	Kansas University
Dr. Mohammad HUDAIB	Glasgow University
Dr. Mukesh CHAUDHRY	Indiana University of Pennsylvania
Dr. Mustafa ÇOLAK	Kamu İhale Kurumu
Dr. Ömer TORLAK	Rekabet Kurumu
Dr. Rasim YILMAZ	Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya Üniversitesi
Dr. Roszaini HANIFFA	Heriot Watt University
Dr. Thomas Li-Ping TANG	Middle Tennessee State University

Indexing / Endeksler

“The Journal of International Scientific Researches”

Asos Index (ASOS), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Economics Bibliography (EconBib), Journal Factor (JF), International Institute of Organized Research (I2OR), Scientific Indexing Services (SIS), Cosmos Impact Factor (Cosmos), Google Scholar endekslerinde taranmaktadır.

CONTENTS / İÇİNDEKİLER**Mehmet Hanefi Topal 1 - 20**

Çifte Kazanç Hipotezinin OECD Ekonomileri İçin Testi: Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi

Testing Double Dividend Hypothesis for OECD Economies: A Panel Cointegration and Causality Analysis

Murat Ödemiş, Ertuğrul Düzgün, Ayşegül Düzgün..... 21 - 29

Turizm Destinasyonlarının Rekabet Gücünü Artırmasında İnovasyonun Yeri

The Place of Innovation in Terms of Improving Competitiveness of Destinations

Besti Aliyeva 30 - 43

Elektronik Ticaret: Dünyadaki Gelişmeler ve Azerbaycan Açısından Bir Değerlendirme

Electronic Commerce: Developments in the World and Evaluation in terms of Azerbaijan

Büşra Tosunoğlu, Selim Cengiz, Gülsüm Akelma 44 - 53

The Effect of Advanced Manufacturing Technologies and Total Quality Management on Company's Performance: A Practice on the Manufacturing Companies Operating in Trabzon

İleri İmalat Teknolojileri ve Toplam Kalite Yönetiminin İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Trabzon'da Faaliyet Gösteren İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama

Gizem Akbulut, Barış Yıldız 54 - 71

Orta Gelir Tuzağından Çıkışta Teşvik Politikalarının Etkililiği: Türkiye Örneği

Effectiveness of Incentive Policies in Exit from Middle Income Trap: The Case of Turkey

Mehmet Soytürk 72 - 82

Büyük Britanya'nın Avrupa Birliği İle İlişkisi ve Brexit

Great Britain's Relationship Between European Union and Brexit

Ebru Onurlubaş, Emel Yıldız, Salih Yıldız 83 - 92

Üniversite Öğrencilerinin Sigara Tüketimini Etkileyen Faktörler: Trakya Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama

Factors Affecting Cigarette Consumption of University Students: An Application on Trakya University Students

**Çifte Kazanç Hipotezinin OECD Ekonomileri İçin Testi:
Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi**
**Testing Double Dividend Hypothesis for OECD Economies: A Panel
Cointegration and Causality Analysis**

Mehmet Hanefi Topal¹

ÖZ

Çevresel vergi reformları son yıllarda oldukça popüler hale geldi. Bunun asıl sebebi küresel ısınma ve iklim değişikliğinden duyulan endişedir. Pek çok ülkenin yüzleştiği diğer bir sorun da yüksek düzeyde işsizliktir. Çevre kirliliğini azaltmak için çevresel vergilerin etkin bir mali araç olduğu uzun yıllardır bilinmektedir. Ancak kamu maliyesi literatürüne yakın dönemde giren çifte kazanç hipotezi, çevresel vergilerin çevre kirliliğini azaltıcı faydasına ek olarak istihdamı artırıcı ikinci bir faydasının da olduğunu iddia etmektedir. Bu çalışmanın amacı 1994-2013 yılı verilerinden yararlanarak bu iddianın OECD ekonomileri için geçerli olup olmadığını panel eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile test etmektir. Panel VECM nedensellik analizi sonuçlarına göre OECD ekonomilerinde kısa dönemde yalnızca çevre vergilerinden çevre kirliliğine doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu iken uzun dönemde çevre vergilerinden hem çevre kirliliğine hem de işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Panel FMOLS eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre OECD ekonomilerinde çevre vergileri hem çevre kirliliğini hem de işsizliği azaltmaktadır. Ülkelere özgü FMOLS sonuçlarına göre ise çifte kazanç hipotezi OECD ekonomilerinden yalnızca 14'ü için geçerlidir.

Anahtar Sözcükler: Çevre Vergisi, Çevre, Çifte Kazanç, İşsizlik

ABSTRACT

Environmental tax reforms have become more popular in recent years. The main reason for this situation is concern about global warming and climate change. Also, another problem that most countries have faced is the high level of unemployment. It has been known that environmental taxes are an efficient fiscal instrument to decrease environmental pollution for many years. On the other hand, double-dividend hypothesis that has entered the public finance literature in the recent time claims two benefits of environmental taxes. In addition to lowering environmental pollution, it also enhances employment level. The aim of this paper is to test whether this claim is valid, using panel cointegration and causality analyses for OECD countries from the 1994-2013 period. According to Panel VECM causality analysis results, it has only causality relationship from environmental taxes to environmental pollution in the short run in OECD economies while there are causality relationship from environmental taxes to environmental pollution and unemployment level in the long run. On the other hand, panel FMOLS cointegration results show that environmental taxes decrease both environmental pollution and unemployment level in OECD economies. Finally, country specific results found that double-dividend hypothesis is valid for 14 OECD economies.

Keywords: Environment Tax, Environment, Double Dividend, Unemployment

Jel Codes: H21, H23, Q52, Q53

¹Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, mhanefitopal@gmail.com

GİRİŞ

Refah devleti anlayışının ve Keynesyen ekonomi politikalarının altın çağını yaşadığı II. Dünya Savaşı sonrası kırk yıllık dönemde, gelişmiş ekonomilerde kamu sektörünün sürekli büyümesi ve buna paralel olarak vergi yükündeki sürekli artışlar, aşırı bir eleştiri konusu yapılmamıştır. Ancak 1980'li yıllardan sonra Keynesyen ekonomi politikalarının alternatifi olarak egemen yaklaşım haline gelen neo liberal ekonomi anlayışı—özellikle de küresel ekonomik örgütler eliyle- ajandasındaki iki gündemi ekonomi yönetimlerine dayatmıştır. Bu dayatma, ekonomide kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması ve ulusal ekonomilerin küresel ekonomik sistem içerisinde daha rekabetçi hale getirilebilmeleri için kamu sektörünün küçültülmesi ve sermaye üzerindeki vergi yükünün azaltılmasıdır. Gerçekten de seksenler sonrası dönemde pek çok ekonomide sermaye üzerindeki vergi yükünde azalmalar görülmüştür. Ancak öte yandan ortaya çıkan yeni toplumsal ihtiyaçlar nedeniyle kamu bütçelerinin arzu edilen düzeylere geriletilmemiş olması için diğer bir temel üretim faktörü olan işgücü üzerindeki vergi yükünün artmasına neden olmuştur. İşgücü üzerindeki vergi yükünün sürekli artmasının ortaya çıkardığı verimsizlikler ve ücret baskıları o yıllarda yapısal sorun haline gelmeye başlayan işsizliğin başlıca nedenlerinden sayılmıştır. 1990'lı yıllarda işsizlik sorununa çözüm arayışı içerisinde kamu maliyesi literatürüne çifte kazanç (double dividend) hipotezi (ÇKH) şeklinde kavramsallaştırılan ve çevresel vergiler ile işsizlik arasında bağ kuran yeni bir yaklaşım girmiştir. İlk planda artık gelişmiş ekonomiler de dahil pek çok ülkenin ortak sorunu olan çevre kirliliği ile işsizliğin birbirinden bağımsız olduğu düşünülebilir. Ancak bu yeni yaklaşımın bir iddiası da, çevresel vergi reformları ile çevre kirliliğinin azaltılmasıyla elde edilecek faydanın yanında hazineye aktarılan çevresel vergi gelirlerinin işgücü üzerinden alınan vergiler yerine ikame edilerek işgücü üzerindeki vergi yükünün azaltılabileceğidir.

Özellikle son otuz yıllık dönemde, hem çevre kirliliğini azaltmak hem de işsizlik sorununu aşmak için teoride geniş bir tartışma alanı olan ÇKH'den de ilham alarak -Danimarka, Almanya, Finlandiya, Norveç, İsveç, Hollanda ve İngiltere gibi ülkeler öncü olmak üzere- pek çok ülke içeriklerinde farklılıklar olsa bile çevresel vergi reformlarını hızlıca hayata geçirmişlerdir. Son zamanlarda çevresel reform uygulamalarında vergilendirme başta olmak üzere kamusal müdahale temelli uygulamalardan piyasa temelli uygulamalara doğru bir dönüşüm dikkat çekmekte ancak halen çevre vergilerine olan güveni devam ettirmektedir. Zira, kazanılmış hakları koruyan kirlilik izinleri veya kamusal standartlar ile regülasyonlar gibi gelir artırıcı olmayan gelir kaynakları çevre kirliliğinin azaltılması kaydıyla daha çok hazineye kirletenlere yapılan götürür ödemeler şeklinde iken çevre vergileri hem kirlilik azaltıcı hem de çevresel olmayan faydaları bünyelerinde barındırdığından daha etkin politika aracı olarak kabul görmeye devam etmektedir.

Bu çalışma, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi ülkeler örneğinde, gerçekten çevre vergilerinin çifte kazanç sağlayıp sağlamadığını ampirik olarak araştırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışma bu giriş kısmını izleyen dört bölüm ve sonuç kısmı şeklinde tasarlanmıştır. İzleyen birinci bölümde ÇKH bağlamında yapılan teorik tartışmalara, ikinci bölümde daha önce yapılmış ampirik araştırmaların bulgularına, üçüncü bölümde bu çalışmada yürütülecek olan araştırmanın yöntemine ve dördüncü bölümde ise araştırmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son olarak araştırma bulguları sonuç kısmında topluca değerlendirilmekte ve politik öneriler sunulmaktadır.

1. ÇİFTE KAZANÇ HİPOTEZİ

Ekonomilerde vergiler, kaynak kullanımı tercihlerini etkileyerek ekonomik etkinliği olumlu ya da olumsuz etkileyebilir. Diğer ekonomik kaynakların kullanımında olduğu gibi çevrenin de aşırı ve verimsiz kullanımı arzu edilmeyen sorunlara yol açar. Kamu maliyesi literatüründe bir kaynak kullanım tercihi sorununu ve piyasa başarısızlığı olarak kabul edilen çevre kirliliğinin azaltılması için vergilendirmenin etkin olup olmayacağı tartışması İngiliz iktisatçı A. C. Pigou'a

kadar uzanmaktadır. Dışsallık kavramını da literatüre ilk kazandıran iktisatçı olan Pigou (1920)'a göre kaynak dağılımında etkinliği bozarak ekonominin sosyal optimumdan uzaklaşmasına neden olan dışsallıklar, vergiler yoluyla içselleştirilerek ekonomide sosyal optimum sağlanabilir. Uzun yıllar önce Pigou tarafından bir kaynak kullanımı sorunu olarak piyasa ekonomisinin ürettiği dışsallıkları önlemek için önerilen vergiler Pigou'nun bu katkısından sonra hem teoride hem de uygulamada ciddi düzeyde ilgi görmüştür.

Öte yandan çevre vergileri yoluyla hazineye bir gelir transferi de sağlanmış olmaktadır. Bu gelirin nasıl değerlendirileceği çevre vergilerinin ikinci bir kazancının olup olmayacağı tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bu tartışmayı başlatan ilk çalışma Tullock (1967)'a ait olup "Aşırı Fayda" (Excess Benefit) başlıklı çalışmasında Tullock, vergi sistemi içerisinde yer alan vergilerin birbirleri yerine ikame edilerek mevcut vergi sisteminin saptırıcı etkilerinin² ortaya çıkardığı refah kaybının azaltılarak toplumsal fayda artışı elde edilebileceğini de iddia etmiştir. Ardından Sandmo (1975) genel denge analizi çerçevesinde sistem içerisinde yer alan vergiler arasındaki bağımlılık ilişkisini ele alan çalışmasını yayınlamıştır. Ancak küresel ısınma ve iklim değişikliğinin ekonomik etkilerinin artık ciddi bir biçimde tartışılmaya başlandığı 90'lı yılların başına kadar, saptırıcı vergilerin ekonomi üzerindeki aşırı yükünü azaltmak için çevre vergilerinin nasıl kullanılabileceği maliyeciler tarafından pek ilgi görmemiştir.

Bu yönde çalışmaya kısmi denge analizi çerçevesinde konuyu ele alarak öncülük edenler Nichols (1984), Terkla (1984), Lee ve Miseolek (1986) ve Pearce (1991) olmuştur. "Çifte kazanç (double-dividend)" kavramı ise ilk kez 1991'de D. Pearce tarafından kullanılmış daha sonra kabul gören bir tanım olmuştur. Ardından, Bovenberg ve de Mooij (1994), Bovenberg ve van der Ploeg (1994) Goulder (1995), Fullerton (1997) ile Fullerton ve Metcalf (1997) gibi maliyeciler de çevre vergilerinin ikincil etkisinin kayıp mı yoksa kazanç mı olacağını daha geniş boyutlarıyla ele alarak tartışmaya farklı bir boyut kazandırmışlardır. ÇKH'in temel iddiası basitçe şu şekilde ifade edilebilir çevre vergilerinden hem çevresel kirliliğini azalttığı için çevresel fayda sağlanır; hem de çevre vergilerinden sağlanan gelirin gelir arttırıcı ancak saptırıcı olan vergiler yerine ikame edilmesinden dolayı ek veya ikincil bir kazanç da elde edilir (Koskela ve diğerleri, 1998; Sartzetagus ve Tsigaris, 2009; Ulucak, 2011; Markandya, 2012).

Goulder (1995)'in ÇKH'in güçlü ve zayıf formu ayırımından³ hareket edilerek hipotezin *zayıf formuna* göre, çevre vergisinin birinci kazancının çevre kirliliğinin ve ikincil kirliticilerin (çevreye zararlı mal tüketimi, sağlık yardımları vs.) azalmasından doğan refah kazancı (*Pigouvian fayda*) olduğu söylenebilir. Ekonomideki toplam vergi yükünde artış ortaya çıkarmadan, çevre vergilerinden sağlanan gelirler ile saptırıcı diğer vergilerin yükünün azaltılması yoluyla ortaya çıkarılan refah kazancı ise çevre vergilerinin ikinci kazancıdır. ÇKH'in *güçlü formuna* göre ise bir çevresel vergi reformu sadece çevresel kaliteyi arttırmakla kalmaz aynı zamanda çevresel olmayan refah düzeyini de arttırabilir (Goulder, 1995; Hur, 2001; Schöb, 2003; Jeager, 2012; Günaydın, 2014). Güçlü formu savunan maliyecilerin yorumuna göre, çevre vergilerinin kendi aşırı yükü de dâhil pozitif bir ikincil kazanç ancak vergi sisteminin tamamının ortaya çıkardığı aşırı yükteki azalış ile ortaya çıkar (Bovenberg, 1999; Schöb, 2003; Gimenez ve Rodriguez, 2010). Ancak hipotezin güçlü formunun iddiasının geçerli olup olmadığı ekonominin genel

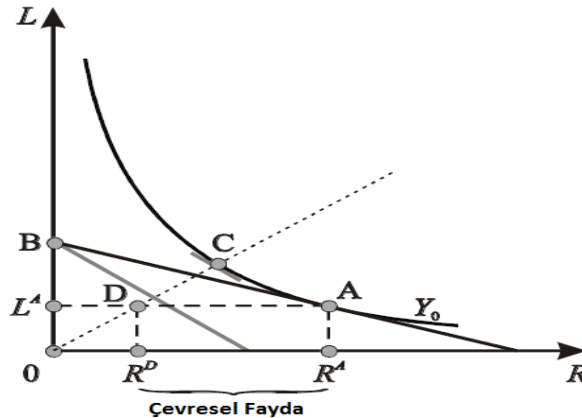
² Vergi sisteminde bir vergi ekonomik karar birimlerinin bugünkü tüketim-gelecekteki tüketim, yatırım-tasarruf, çalışma-boş zaman gibi tercihlerini etkileyerek *aşırı yük* (excess burden) olarak ifade edilen refah kaybına yol açıyorsa bu tip vergiye "*saptırıcı ya da taraflı vergi*" denir. Götürü vergiler dışındaki diğer vergi tiplerinin karar birimlerinin tercihlerini etkileyerek aşırı yük ortaya çıkardığı kabul edilmekle birlikte uygulamada genel olarak vergiler götüre olmayan vergilerdir (Boselo ve diğerleri, 2001).

³ 1994 yılında ilki yapılan Uluslararası Vergi ve Kamu Maliyesi konferansındaki sunumunda Goulder, çifte kazanç hipotezi hakkındaki daha önce yapılmış teorik ve ampirik araştırma sonuçlarını aktararak hipotezin güçlü ve zayıf formları şeklinde yeni bir tartışma başlatmıştır (Hur, 2001).

yapısına da bağlıdır (Bovenberg ve Mooij, 1994; Jeager, 2012). Ekonominin yapısına göre çevre vergisi gelirleri var olan vergilerin saptırıcı etkilerini azaltmak için kullanılabilir, vergi sisteminde yer alan mevcut vergilerin saptırıcı etkilerini hafifletmekten öte daha da kötü hale getirebilir.

Çevresel vergi reformunun üretimde azalma ve vergi yükünde artış ortaya çıkararak ekonomik etkinliği bozacağı düşünülebilir. Bu endişe ekonomide tüm kaynakların tam istihdamının sağlandığı durum için geçerli olabilir. Ancak ekonomide örneğin iradi olmayan işsizlik gibi eksik kaynak istihdamı söz konusuysa çevre vergisi nedeniyle yükselen toplam üretim maliyetleri işgücü üzerindeki vergi yükünün azaltılması yoluyla dengelenerek mevcut üretim düzeyi devam ettirilebilir hatta kısmen de olsa artırılabilir (Schöb, 2009). Çevresel vergi reformlarının hayata geçirilmesi noktasında oldukça popüler olan yaklaşımlardan bir tanesi de budur. Zira hipotezin derinleşmeye başladığı 90'lı yılların vergi sistemlerine bakıldığında işgücü üzerinde vergi yükünün oldukça yüksek olduğu ancak diğer bir üretim faktörü olan sermayenin üzerindeki vergi yükünün ise nispeten daha düşük olduğu görülmektedir. İşgücü üzerindeki aşırı vergi yükünün hem istihdamı cezalandırdığı hem de işgücünün verimliliğini azaltarak işsizliğin artmasına neden olduğu yönünde bir inanç yaygındır (OECD, 1995). Aslında ÇKH'i savunanlar sermayenin kıt kaynak olması nedeniyle sermaye üzerindeki vergi yükünün düşük olmasını pek yadırgamamaktadırlar. Ancak işgücü üzerindeki vergilerin saptırıcı etkilerinin çevre vergileri ile telafi edilmesinin de iyi bir tercih olacağını da iddia etmektedirler (Hur, 2001).

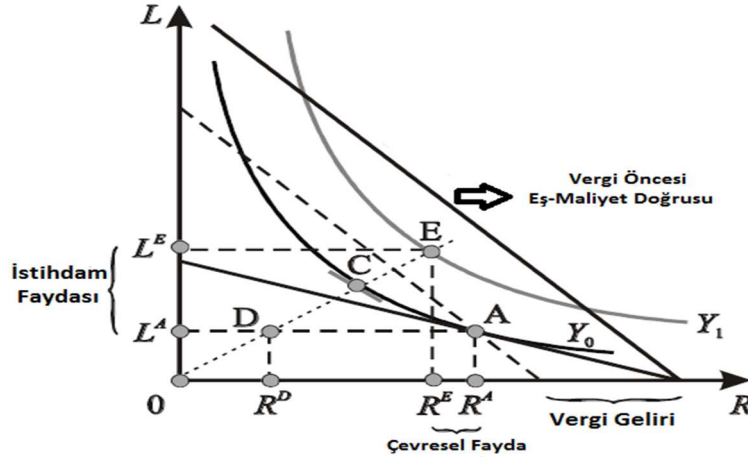
Çevresel vergi reformunun istihdam lehinde sonuçlanan ikinci bir kazanç ortaya çıkarması Şekil 1 ve 2 yardımıyla ve kısmi firma dengesi analizi çerçevesinde şu şekilde açıklanabilir (Schöb, 2009: 8-12). Her şeyden önce temsili ekonomimizde iradi olmayan işsizlik mevcuttur. Zira ekonomide işgücünün tam istihdamı durumunda çevre vergileri çifte kazanç ortaya çıkarmaz. Anlatımı basitleştirebilmek için ekonomide tek firmanın olduğu ve Y_0 düzeyinde malın, enerji (R) ve işgücü (L) girdileri ile üretildiği varsayılmaktadır. Ayrıca devlet hem enerjiyi hem de işgücünü vergilendirmektedir. Ancak başlangıçta işgücü üzerindeki vergi yükü enerji üzerindeki vergi yükünden daha yüksektir ($t_w^A > t_q^A > 0$). Enerjinin vergi dahil fiyatı $\tilde{q} = (1 + t_q)q$ ve vergi dahil nominal ücret ise $\tilde{w} = (1 + t_w)w$ şeklinde gösterilebilir. Üretim maliyeti girdilerin ve çıktıların bir fonksiyonudur $c = f(\tilde{w}, \tilde{q}, Y)$. İlk durumda temsili firma maliyetlerini minimize ederek A noktasında dengeye gelmiştir. Faktörler arasında ikame mümkündür. Firma şayet sadece işgücü kullanarak Y malını üretseydi işgücü maliyeti OB kadar olacaktır. Dolayısıyla Y_0 üretim miktarı eksenine teğet geçen doğru firmanın eş-maliyet doğrusunu göstermektedir.



Şekil 1: Çevresel Kazanç

- 1- Çevresel Etki: Firmanın çevreye saldırdığı kirlilik miktarını azaltmak için birim başına Pigouvian bir çevre vergisi salındığında firma Y_0 kadar üretimi C noktasındaki faktör bileşiminde faktörler arasında ikame değişimi yaparak üretebilir. Ancak bu üretim maliyeti artışı anlamına gelir. Maliyet

minimizasyonu dürtüsü ile hareket eden rasyonel firma, daha düşük üretim düzeyini, D noktasındaki faktör bileşimi ve ilk durumdaki toplam ve marjinal maliyetlerle işgücü istihdamını azaltmadan ancak daha az enerji istihdamı yaparak gerçekleştirecektir. Bu durumda faktör fiyatları arasındaki oran enerji aleyhine değişmiştir. Artık enerji fiyatları artmış, firma enerji istihdamını azaltmış ve buna bağlı olarak üretim düzeyi azalmıştır. (A noktasından yeni denge noktası olan D'ye geçiş). D noktasının nerde olacağı firmanın ürettiği malın talep esnekliğine bağlıdır. Çevresel vergilendirme sonrasında verginin ikame ve gelir (ölçek) etkileri nedeniyle enerji istihdamında bir azalış ($R^A - R^D$) ortaya çıkmıştır. Bu duruma çevresel vergi reformunun çevresel faydası da denebilir.



Şekil 2: İstihdam Kazancı

- 2- *İstihdam Etkisi*: Artık hükümetin elinde, çevre vergilerinden elde edilmiş gelir vardır. Hükümet topladığı vergi gelirini ekonomiye aktarmazsa bu malın üretildiği sektörde herhangi bir ikinci etki ortaya çıkmayacaktır. Hükümetin işgücü üzerindeki vergi yükünü azaltmak için bu vergi gelirinden yararlanma imkanı vardır. Bu durumda nasıl bir etki ortaya çıkacağı Şekil-2'de gösterilmiştir. En sağdaki eş-maliyet doğrusu faktörlerin vergilendirilmediği durumdaki eş maliyet doğrusudur. Faktör fiyatları oranı vergi yoksa $-q/w$ 'dir. Vergi öncesi eş-maliyet doğrusu vergi sonrası eş maliyet doğrusuna göre daha diktir. Çünkü $t_w^A > 0$. Dolayısıyla $q/(1+t_w^A)w > q$ 'dür. İki eş-maliyet eğrisi arasında kalan alan enerji (R) kullanımı nedeniyle tahsil edilen vergi gelirini göstermektedir. Peki, hükümet işgücü üzerindeki vergi yükünü azaltmak için bu vergi gelirini kullanırsa nasıl bir sonuç ortaya çıkacaktır? Eş maliyet doğrusu daha dik hale gelir (kesikli eş-maliyet doğrusu) ve işgücü üzerindeki vergi yükü ($t_w^E < t_w^A$) ilk duruma göre daha düşük olacaktır. Firmanın toplam ve marjinal maliyetleri azaldığı için üretimi de artacaktır ($Y_1 - Y_0$). Firma artık ilk duruma göre (A) yeni denge noktasında (E) daha yüksek üretimi (Y_1) daha az enerji ($R^A - R^E$) kullanarak ancak daha fazla işgücü ($L^E - L^A$) istihdamıyla gerçekleştirecektir. Diğer taraftan ekonominin geneli için toplam vergi yükü değişmemekle birlikte (çünkü vergi geliri aynı kalmıştır) artık enerji üzerindeki vergi yükü daha yüksek iken işgücü üzerindeki vergi yükü ise azalmıştır. Tarafsız bir vergi reformu ile A'dan yeni denge noktası E'ye geçiş diğer bir ifadeyle pozitif gelir (ölçek) etkisiyle artan üretim, ikame etkisiyle enerji aleyhinde değişen faktör istihdamı hem çevresel iyileştirme hem de daha yüksek işgücü istihdamı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca daha yüksek üretim sebebiyle ekonomideki toplam yurtiçi hasıla (sosyal refah) da artmıştır.

Çifte kazanç için uygulamaya konulsa bile her yeni vergi gibi çevre vergisi de ekonomide (1) gelir ve (2) ikame şeklinde iki etki ortaya çıkarır (Boselo ve diğerleri, 2001). Çevre vergilerinden sağlanan gelir ekonomiye geri kazandırılrsa da

ekonomide çevre vergileri nedeniyle diğer özel gelir türleri üzerindeki vergi yükü de artar. Öte yandan çevre vergileri kirlenme maliyetlerini tam kavrayamadığı başka bir ifadeyle kirlenmenin birim fiyatları altında kaldığı durumlarda özel sektöre bir sübvansiyon da sağlanmış olur. Çevre vergilerinin ortaya çıkardığı bu etkilere *gelir (vergi yükü) etkisi*" denir. Ekonomilerde tek üretim faktörü emek değildir. Faktörlerin vergi yükleri üretim girdilerinin tamamının arz miktarına ve esnekliklerine bağlıdır. İşgücü dışındaki diğer girdiler (sermaye ve enerji gibi) uluslararası düzeyde tam mobil olursa başka ülkelere hareket ederek yeni vergilerden doğan vergi yükünden kaçınabilir. Ancak başka şekilde de çevre vergisinden kaçınabilme imkanı vardır. O da vergi yükü artan girdi yerine vergi yükü nispeten düşük kalan başka bir girdinin ikame edilmesidir. Çevre vergisi nedeniyle vergi yükü artan girdi yerine vergi yükü azalan girdinin ikame edilmesine çevre vergisinin *"ikame etkisi"* denir. Dolayısıyla iki etki bir arada düşünüldüğünde yeşil bir vergi reformunun çifte kazanç ortaya çıkarıp çıkarmayacağı özellikle de istihdam kazancı sağlayıp sağlamayacağı iki esnekliğin büyük olmasına bağlıdır. Bu esneklikler emek arzının (ve talebin) ücret esnekliği ile girdiler arasındaki ikame esnekliğidir. İki esneklik düzeyi ne kadar yüksek olursa çevre vergisinin istihdam kazandırıcı etkisi de o kadar yüksek olacaktır.

2. LİTERATÜR

Teorik tartışmalar haricinde ÇKH'in zayıf ve güçlü formunun geçerli olup olmadığını ampirik olarak sınavan çok sayıda çalışma da bulunmaktadır. Aksi olmakla beraber bu çalışmaların pek çoğunun bulgusu hipotezin zayıf formunun geçerli olduğunu desteklediğinden çevre vergilerinin çevre kirliliğini azaltma dışında özellikle istihdam artışı şeklinde ikinci bir kazanç ortaya çıkardığına yönelik güçlü inanç vardır. Yine de bu sonuç her ülke uygulaması için genellenemez. Öte yandan özellikle çevre vergilerin ülkelerin genel refah düzeyini arttırdığı iddiasında olan hipotezin güçlü formunun geçerliliği sınavan ampirik araştırmaların bulguları önemli farklılıklar göstermekte dolayısıyla hipotezin güçlü formunun iddiası halen şüpheler taşımaktadır (bkz. Orlov, 2013; Mathur ve Morris, 2014; Zhang ve diğerleri, 2017. Aksi bulgu için bkz. Glomm ve diğerleri, 2008; Vandyck ve Van Regemorter, 2014; Lai, 2016).

Bu çalışma ampirik araştırmasıyla hipotezin zayıf formuna odaklandığından bu bölümde yalnızca hipotezin özellikle zayıf formunun geçerliliğini sınavan seçilmiş bazı ampirik çalışmaların bulgularına yer verilmiştir. Öte yandan bu çalışmaların önemli bir kısmı simülasyon çalışmalarıdır. Simülasyon çalışması gerçek gözlenen veriye dayanmaz ve ciddi kısıtlayıcı varsayımlar altında araştırma yapmaya imkan tanır (Günaydın, 2014: 129).. Ancak az sayıda da olsa literatürde ÇKH'inin geçerliliğini ekonometrik modeller ile test eden çalışmalar da mevcuttur.

Bach ve diğerleri (2002), Almanya'da uygulamaya konan çevresel mali reformların karbondioksit salınımı, ekonomik büyüme, istihdam ve kişisel gelir dağılımı üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmalarında hem girdi-çıktı (PANTHA-RHEI) analizlerinden hem de dinamik CGE (*Computable General Equilibrium* - Hesaplanabilir Genel Denge) modelinden yararlanmışlardır. Almanya'da çevresel mali reform kapsamında tüketim vergisi şeklinde enerji vergilendirilmekte ve enerji tasarruf eden sektörler bazı vergi ayrıcalıkları ile kolaylıkları da sağlanmaktadır. Model çözümlerinde simülasyon senaryoları kurulurken hayata geçirilmesi planlanan çevresel reform ile elde edilen gelirlerin işgücü üzerindeki sosyal güvenlik prim yükünün azaltılması arzu edileceği varsayılmıştır. Araştırma sonucunda çevresel mali reformların hem karbondioksit salınımını azalttığı hem de istihdamı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak yazarlar simülasyon bulgularından hareketle, Alman çevresel mali reformunun istihdamı arttırıcı etkisinin çevre kirliliğini azaltıcı etkisinden daha zayıf olacağına da dikkat çekmektedir.

Babiker ve diğerleri (2003), tekrarlanan ve çok bölgeli dinamik CGE (EPPA) modelini kullandıkları çalışmalarında ÇKH'in geçerli olup olmadığını

araştırmışlardır. Yazarlar çalışmalarında farklı ülke ve ülke grupları için dört ayrı senaryonun simülasyonunu yapmışlardır. Bu senaryolar; çevre vergilerinden elde edilen gelirin (1) götürü bir şekilde kirletene geri verilmesi, (2) işgücü üzerindeki vergi yükünü azaltmak için kullanılması, (3) çevre kirliliği oluşturmayan sektörlerin mallarının tüketimi üzerindeki vergi yükünü azaltmak için ve son olarak (4) yarı yarıya işgücü ile tüketim harcamaları üzerindeki vergi yükünün azaltılması için kullanılmasıdır. Simülasyonlar sonucunda bazı Avrupa ülkeleri için ÇKH'in zayıf formunun geçerli olmadığı ve çevre politikaları ile vergi öncesi durum arasındaki ilişkilerin ülkeden ülkeye değişen sonuçlar verdiği bulunmuştur. Öte yandan araştırmada, çevre vergileri ABD'de refah azalışına neden olurken bazı Avrupa Birliği ülkelerinde artışa neden olduğu sonucu da elde edilmiştir.

Manresa ve Sancho (2005) çalışmalarında İspanya ekonomisi için çevre vergisi ve petrol üzerinden alınan vergilerinin ayrı ayrı ve birlikte dikkate alındığı durumlarda bu yönde yapılacak çevresel vergi reformlarının çifte kazanç sağlayıp sağlamadığını araştırmışlardır. Walrassgil karşılaştırmalı-statik CGE modeli kurdukları araştırmalarında simülasyon senaryoları oluştururken ücretlerin katı ve sermayenin mobilitesinin de düşük olduğunu varsayılmıştır. Simülasyonlar sonucunda ÇKH'in hem zayıf hem güçlü biçimlerinin desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucuna göre İspanya ekonomisinde çevre ve petrol vergileri hem (1) işsizliği ve (2) çevre kirliliğini azaltmakta hem de (3) çevresel olmayan refah kazançları da sağlamaktadır.

Van Heerden ve diğerleri (2006) çalışmalarında, karşılaştırmalı-statik CGE modeli yardımıyla dört tip çevre vergisinin potansiyel etkilerini Güney Afrika örneği için araştırmışlardır. Bu çevre vergisi türleri (1) sera gazı (GHG) emisyonu vergisi, (2) yakıt vergisi, (3) elektrik tüketim vergisi ve (4) enerji vergisidir. Diğer yandan simülasyon senaryolarında vasıfsız işgücünün daha fazla işsiz olduğu ve sermayenin sektörler arası mobilitesinin düşük olduğu da varsayılmıştır. Araştırma sonucunda çevre vergilerinden elde edilen gelirler (1) sermaye ve işgücü üzerindeki vergi yükünü doğrudan azaltmak için, (2) hane halkı üzerindeki dolaylı vergi yükünü azaltmak için ya da (3) malların fiyatlarını azaltmak için kullanılırsa çifte kazanç (büyüme ve işsizlikte azalma) elde edileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak üçüncü alternatif seçilirse çevre vergilerinin üçüncü bir kazancı olarak yoksulluk düzeyinde de azalış ortaya çıkacağı görülmektedir.

Güney Afrika özelinde çevre vergilerinin etkilerini araştıran diğer bir çalışma olan Devaran ve diğerleri (2011) ise farklı bulgulara ulaşılmıştır. Karbondioksit salınımını % 15 oranında azaltmak için Güney Afrika'da üç tip çevre vergisi uygulanması durumunda bu politikanın olası etkilerine bakılmıştır. Bu çevre vergisi tipleri; (1) karbon vergisi, (2) enerji vergisi ve (3) kirliliğe neden olan emtialar üzerine konan tüketim vergisidir. Simülasyon senaryolarında çevresel vergilerden elde edilen gelirlerin dolaylı vergilerin azaltılması için kullanılacağı varsayılmıştır. Ayrıca yine senaryolarda işgücü piyasasındaki bozuklukların işsizlik şeklinde ortaya çıktığı ve sermayenin mobilitesinin de düşük olduğu varsayılmıştır. Araştırma sonucunda çevre vergisi tiplerinden yalnızca karbon vergisinin karbondioksit salınımını azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca üç tip çevre vergisinin istihdam artırıcı etkisi de dahil diğer refah etkileri Güney Afrika için anlamsız bulunmuştur.

Takeda (2007) bireylerin çalışma ve boş zaman tercihlerini de modellere ilave ettiği çalışmasında sekizi çevre kirliliğine yol açan toplam 27 emtia ve 27 sektör için çok sektörlü CGE modeli yardımıyla Japonya özelinde 1995-2005 dönemi için ÇKH'in geçerli olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda ÇKH'in zayıf formunun tüm simülasyon senaryoları için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan ÇKH'in güçlü formunu ise bulgular desteklemektedir. Ancak araştırma bulgularına göre, Japonya ekonomisinde ÇKH'in güçlü formunun iddiası, geçerli çevre vergileri nedeniyle görülen refah artışının işgücü ile harcamalar üzerindeki vergi yükünün azaltılması durumunda değil sermaye üzerindeki vergi yükünün azaltılması durumunda geçerlidir.

Bor ve Huang (2010) çalışmalarında, 2001 yılına ait 21 sektör ile 48 emtia verisinden yararlanarak dinamik Enfore-CGE modeli ile enerji üzerine konan vergilerin milli gelir, istihdam, emtia fiyatları, sektör yapısında değişim, tüketim ile vergi gelirleri üzerindeki etkisini Tayvan ekonomisi için araştırmıştır. Araştırma sonucunda enerji vergilerinin olumsuz ekonomik etkilere yol açmadığı aksine simülasyon senaryoları tamamlayıcı değişkenler eklenerek çoğaltıldığında ÇKH'in Tayvan ekonomisi için güçlü bir şekilde desteklendiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Saveyn ve diğerleri (2011), çok ülkeli ve dinamik CGE (GEM-E3) modeli kullandıkları araştırmalarında, Kopenhag İklim Sözleşmesi'nin hayata geçirilmesi durumunda bu reformun ekonomik etkilerinin AB ve bazı büyük ekonomiler için ne yönde olacağını araştırmışlardır. Çevresel izinlerin; (1) serbest, (2) enerji üretim sektörlerinde açık arttırma ile, (3) tüm enerji yoğun sektörlerde açık arttırma ile veya (4) enerji yoğun sektörlerde açık arttırma ile tahsis edildiği ve diğer sektörlerde vergilendirme yapıldığı şeklinde senaryoların kurulduğu simülasyon modellerinde, çalışma ve boş zaman tercihleri ile sermayenin mobilitesinin yüksek olduğu da varsayılmıştır. Araştırma sonucunda yalnızca dördüncü senaryo geçerli olduğu durumda işgücünün bir maliyeti olan sosyal güvenlik primlerinin azalması nedeniyle istihdamın artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Markandya ve diğerleri (2012), kayıt dışı ekonomi büyüklüğünü de dikkate alarak geliştirdikleri yeni bir genel denge modeli yardımıyla İspanya ekonomisi için ÇKH'in geçerli olup olmadığını araştırmışlardır. Karbondioksit salınımı üzerinden alınacak bir emisyon vergisinden elde edilecek gelirlerin (1) götürü şekilde geri ödeneceği, (2) işgücü ve (3) sermaye üzerindeki vergi yükünü azaltmak için değerlendirileceği varsayımlarından hareketle farklı simülasyon senaryoları kurulmuştur. Araştırmanın bulgularına göre emisyon vergisi işsizliği azaltıcı etki ortaya çıkarmakla birlikte emisyon vergisinin işgücü üzerindeki vergi yükünü azaltma amacı dışında kullanılması halinde refah kaybına yol açacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Conefrey ve diğerleri (2013) ise arz yanlı HERMES modelinden yararlandıkları çalışmalarında İrlanda ekonomisi için karbon vergisinin ekonomik büyüme ve karbondioksit salınımı üzerindeki orta vadeli etkilerini araştırmışlardır. Simülasyon bulgularına göre, eğer karbon vergisi gelirleri, gelir vergisi yükünün azaltılması için değerlendirilirse ÇKH'ini İrlanda için güçlü bir şekilde desteklendiği bulgusunu elde etmişlerdir. Bu durumda vergi yükünün işgücünden sermayeye doğru kayacağı sektörler imalat sanayi ve hizmetler sektörü olacaktır.

Benzer bulgulara Fraser ve Waschik (2013), Avustralya ekonomisi için ulaşmıştır. CGE (GTAP) modelini kullandıkları çalışmalarında enerji ürünlerinin üretildiği sektörler için uygulanacak üç farklı çevre vergilerinin olası etkilerini araştırmışlardır. Simülasyon sonuçlarına göre, Avustralya özelinde ÇKH'in iddiasının geçerli olması için çevre vergilerinden elde edilen gelirlerin harcama vergilerinin yükünün azaltılması için kullanılması gerekmektedir.

Yukarıdaki simülasyon çalışmalarından farklı olarak ÇKH'in geçerliliğini araştırmak için panel veri analizlerinden yararlanan bazı çalışmalar da vardır. Örneğin çalışmalarında panel Granger nedensellik analizinden yararlanan Nerudova ve Dobranschi (2014), 1995-2011 dönemi verilerini kullanarak 15 AB üyesi ülke için çevresel vergilendirmenin gelir vergisi yükünde azalış şeklinde ikinci bir kazanç sağlayıp sağlamadığını araştırmışlardır. Nedensellik analizi bulgularına göre yalnızca gelir vergilerinden çevre vergilerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre, 15 AB ülkesinde gelir vergisi yükünün azaltmak için yürütülen çevresel vergi politikalarının ikinci bir kazanç sağlamadığı aksine çevresel vergi yükünü sürekli arttırdığı söylenebilir. Yazarlar AB'de çevresel vergilendirmenin gelir vergisi yerine işgücü ya da sermaye kazancı üzerinden alınan vergilerin yükünü azaltmak için uygulanması durumunda ikinci bir kazancın elde edilme ihtimalinin daha güçlü olacağını da iddia etmektedir.

Yine AB üyesi 15 ülke için çevresel vergilendirmenin istihdam artışı şeklinde ikinci bir kazanç sağlayıp sağlamadığını araştıran Şaşmaz (2016) AB ülkeleri için

aksi bir sonuca ulaşmıştır. 15 AB üyesi ülkenin 1995-2012 verilerini kullandığı araştırmasında değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri panel eşbütünleşme yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda uzun dönemde çevre vergileri, hem karbondioksit salınımını hem de işsizlik oranını azalttığı dolayısıyla ÇKH'in 15 AB ülkesi için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmanın amacı ÇKH'in geçerliliğini 1994-2013 dönemi verilerinden yararlanarak OECD üyesi 34 ülke⁴ için ampirik olarak test etmektir. Araştırma döneminin 1994-2013 seçilmesinin nedeni araştırma modelinde kullanılan değişkenlere ilişkin verilere ancak ifade edilen zaman aralığı için erişme imkanının olmasıdır. Değişkenler arasındaki ilişkiler panel eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile incelenmiş olup bu kapsamda iki ayrı panel regresyon modeli oluşturulmuştur.

$$\text{Model-1. } \ln CO_2 = \alpha_{it} + \beta_1 \text{EnvTax}_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model-2. } \text{UnempRate} = \alpha_{it} + \beta_1 \text{EnvTax}_{it} + u_{it} \quad (2)$$

(1) numaralı modelde bağımlı değişken, çevre kirliliğini temsilen ülkelerin karbondioksit ($\ln CO_2$) emisyonu düzeyidir. Seriye ilişkin veri Dünya Bankası (WB)'ın Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) veri tabanından temin edilmiş olup seri ton cinsinden kişi başı karbondioksit emisyonu ile tanımlanmıştır. İlgili değişkenin başında bulunan Ln ifadesi ise serinin doğal logaritmasının alındığını belirtir. Modelde bağımsız değişken ise çevresel vergi yükü (EnvTax)'dür. Çevresel vergi yükü verisi OECD veri tabanından temin edilmiştir ve değişken çevresel vergi geliri toplamının milli gelir içerisindeki payı şeklinde tanımlanmıştır. (2) numaralı modelde ise bağımlı değişken işsizlik oranı (UnempRate)'dir. İşsizlik oranı cari ücret düzeyinde çalışmak isteyip de iş bulamayanların işgücüne olan oranı şeklinde hesaplanmış olup veri WDI veri tabanından temin edilmiştir. (2) numaralı modelde de bağımsız değişken (1) numaralı modelde olduğu gibi EnvTax 'dir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler (1994-2013)

	LnCO ₂	UnempRate	EnvTax
Gözlem Sayısı	680	680	680
Ortalama	9.18	7.55	2.38
St. Sapma	4.11	3.90	0.82
Minimum	2.72	1.8	0.17
Maksimum	25.29	27.2	5.39
Min. (2013)	3.95 (MEX)	3.1 (KOR)	0.35 (MEX)
Maks. (2013)	18.7 (LUX)	27.2 (GRE)	4.24 (DEN)
Korelasyon Matrisi			
LnCO ₂	1		
UnempRate	0.203 ***	1	
EnvTax	-0.522**	-0.342**	1

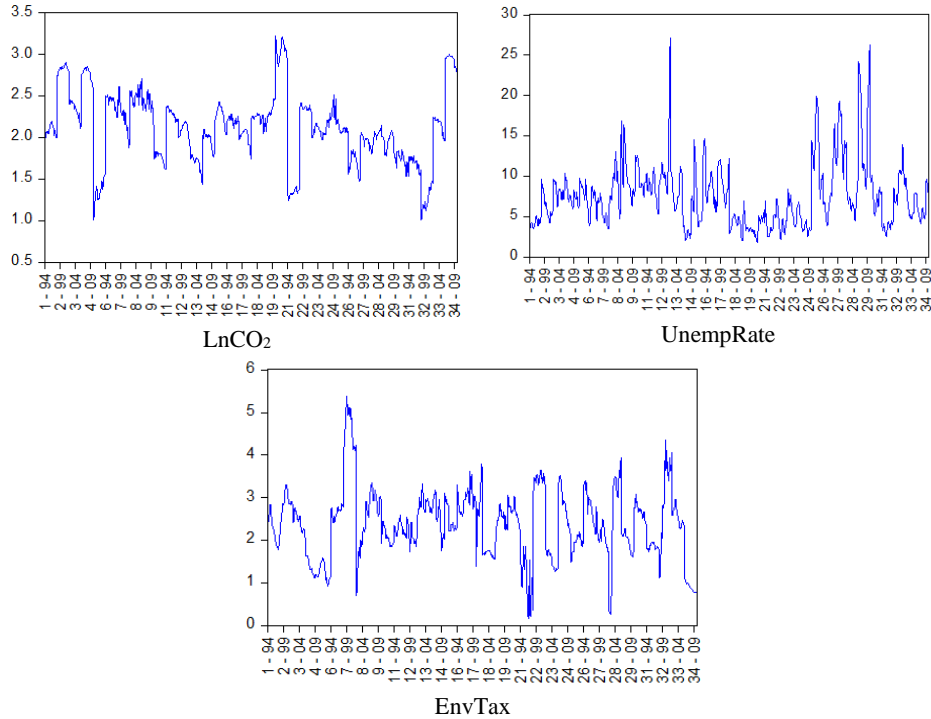
Açıklamalar: ** ve *** sırasıyla % 5 ve % 1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Meksika (MEX), Güney Kore (KOR), Lüksemburg (LUX), Yunanistan (GRE), Danimarka (DEN).

Araştırmada kullanılan değişkenlere ait özet istatistikler ve değişkenler arasındaki ilişkileri veren korelasyon analizi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir. Dengeli (balanced) panel veri seti ile tüm analizler yürütülmüştür. 20 yıllık dönemde OECD ülkelerinin ortalama kişi başı karbondioksit emisyon düzeyi 9,2 ton seviyesinde gerçekleşmiştir. 2013 yılı verilerine göre kişi başı karbondioksit

⁴ OECD üyesi 34 ülke; Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çek Cum., Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, G. Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Y. Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve ABD'dir.

emisyonu en yüksek ülke 18.7 ton ile Lüksemburg iken en düşük ülke ise yaklaşık 4 ton ile Meksika'dır. Analiz döneminde OECD ülkelerinde ortalama işsizlik oranı % 7.6 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2013 yılı verilerine göre işsizlik oranının en düşük olduğu ülke % 3.1 ile Güney Kore iken işsizlik oranı en yüksek ülke % 27.2 ile son dönemde yüksek borç krizi nedeniyle ciddi ekonomik buhran yaşayan Yunanistan'dır. Analiz döneminde OECD ülkelerinde ortalama çevresel vergi yükü % 2.4 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2013 yılı verilerine göre çevresel vergi yükü en düşük ülke % 0.35 ile Meksika'dır. 2013 yılında çevresel vergi yükünün en yüksek olduğu OECD ülkesi ise % 4.24 ile Norveç'tir.

Değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında ön fikir elde etmek için yapılan korelasyon analizi bulgularına bakıldığında çevresel vergi yükü ile karbondioksit emisyonu (-0.522) ve işsizlik oranı (-0.342) arasında hem ters yönlü hem de güçlü bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Grafikte 1'de ise ilgili dönemde 34 ülkenin ilgili değişkenlere ait serilerinin nasıl bir eğilim gösterdiği verilmiştir. Serilerin eğilimlerine dikkat edildiğinde, korelasyon analizi bulgularına paralel bir şekilde çevresel vergi yükü serisinin artış gösterdiği dönem ve birimlerde karbondioksit emisyonu ve işsizlik oranı serilerinin azalış eğilimi sergiledikleri görülmektedir. Ancak değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak için izleyen kısımda da ayrıntılı olarak açıklanacak olan bir takım panel veri analizlerine başvurulmuştur.



Grafik 1: Değişkenlere Ait Frekans Dağılımı

3.2. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiler panel veri yöntemleri ile test edilmiştir. Bu kapsamda dört aşamalı bir analiz süreci izlenmiştir. İlk aşamada serilerin durağanlıklarını sınamak için panel birim kök testleri uygulanmış, ikinci aşamada değişkenler arasında eşbütünlüme olup olmadığı araştırılmış, üçüncü aşamada uzun dönem eşbütünlüme katsayılarının tahmini yapılmış ve son olarak da değişkenler arasında kısa ve uzun dönemde nedensellik ilişkisinin olup olmadığına bakılmıştır.

Zaman serilerinde olduğu gibi panel veri modellerinde de serilerin birim kök içerip içermediğine bakılmadan birim köklü serilerin seviyesinde panel regresyon modellerinde kullanılması, tahmin sürecinde sahte regresyon sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden regresyon tahminine geçmeden önce serilerin

durağanlıklarının kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada serilerin durağanlıklarını kontrol etmek için dört ayrı panel birim kök testinden yararlanılmıştır. Bu testler; Levin, Lin ve Chu. (LLC, 2002) tarafından geliştirilen LLC ve Im, Shin ve Pesaran (IPS, 2003) tarafından geliştirilen IPS testi ve Maddala ve Wu (1999) tarafından önerilen ADF (Augmented Dickey Fuller) ile Choi (2001) tarafından önerilen PP (Phillips-Perron) testleridir.

LLC (2002) birim kök testinde (3) numaralı eşitlikteki gibi bir model tahmini yapılmaktadır. Denklemde Δ fark operatörünü, μ_i birim etkileri, m gecikme uzunluğunu ve θ_t zaman etkilerini göstermektedir. Bu testte her bir yatay kesit serisine ayrı ayrı bireysel birim kök uygulanması yerine toplulaştırılmış yatay kesit serisine tek bir panel birim kök testi uygulanmaktadır. Testin boş hipotezi serinin birim kök içerdiği ($H_0: \rho = 0$) şeklinde olup alternatif hipotez ise birim kök yoktur ($H_0: \rho < 0$) şeklindedir.

$$\Delta Y_{it} = \mu_i + \rho Y_{it-1} + \sum_{j=1}^m \alpha_j \Delta Y_{i,t-j} + \delta_{it} + \theta_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

IPS (2003) testinde LLC testinden farklı olarak verileri birleştirmek yerine her bir i kesitin zaman serisine ayrı ayrı birim kök uygulanır. Ardından her bir i kesiti için ayrı ayrı hesaplanmış t istatistiklerinin ortalaması alınmaktadır. Test istatistikleri ise (4) numaralı eşitlikteki gibi hesaplanmaktadır.

$$\bar{t} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{\rho} \quad (4)$$

Dolayısıyla bu testte tek bir ρ istatistiği yerine kesitten kesite değişmesine izin verilen ρ_i 'ler hesaplanmaktadır. Testin boşluk hipotezi $\rho_i = 0$ iken alternatif hipotez en az bir $\rho_i < 0$ şeklindedir. Dolayısıyla boşluk hipotezi kabul edildiğinde serinin birim kök içerdiği boşluk hipotezinin ret edilmesi ise en az bir serinin durağan olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

Maddala ve Wu (1999) ile Choi (2001) ise LLC ve IPS testlerinden daha etkin olduğunu iddia ettikleri ve her bir i kesiti için birim kök tahmininden elde edilen test istatistiklerinin ρ değerlerinin birleştirilmesi mantığına dayanan ADF ve PP testlerini önermiştir. Bu testler parametrik olmayıp $2N$ serbestlik derecesi ve χ^2 dağılımına sahiptir. Burada N paneldeki yatay kesit sayısını ifade etmektedir. Test istatistiğinin boşluk hipotezi diğer testlerde olduğu gibi serilerin birim kök içerdiği şeklinde olup istatistik (5) numaralı eşitlikteki gibi hesaplanmaktadır.

$$\lambda = -2 \sum_{i=1}^N \ln(\rho_i), \chi_{2N}^2 \quad (5)$$

Birim kök içeren seriler arasında uzun dönem ilişkisinin olup olmadığı eşbütünleşme analizi ile sınımlanmaktadır. Bu çalışmada değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Pedroni (1999), Kao (1999) ve Johansen (1988) eşbütünleşme testleri ile sınımlanmıştır. Pedroni (1999), eşbütünleşme vektöründeki heterojeniteye de izin veren ve kalıntılar temelli (residual-based) yedi adet eşbütünleşme test istatistiği geliştirmiştir. Bu istatistiklerden dördü homojenliği dikkate alan kesit-içi (within) üçü ise kesitler arası (between) istatistiklerdir. Kesit içi istatistikler hesaplanırken yatay kesitler için ayrı ayrı hesaplanan eşbütünleşme testlerinin ortalaması alınmaktadır. Bu testlerin üçü (Panel-v, Panel-rho ve Panel-PP) parametrik olmayan testlerdir. Dördüncüsü (Panel-ADF) ise parametrik bir testtir. Heterojeniteye dikkate alan kesitler arası istatistikler hesaplanırken istatistiklerin ortalamasını almak yerine kesitlerin gruplandırılması yapılmakta ve ortalama bir kesit gibi düşünülmektedir. Hesaplanan test istatistiğinin kritik değerden büyük olması durumunda eş bütünleşme yoktur şeklindeki boşluk hipotezi ret edilmekte ve değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Kao (1999) ise Dickey-Fuller (DF) ve Genelleştirilmiş DF (ADF) testlerinden yararlanarak panel veri analizine uygun ADF eşbütünleşme testi önermiştir. Test istatistiğinin boş hipotezi eşbütünleşme yoktur şeklindedir. Eşbütünleşme ilişkisini sınavan bir diğer test olan Johansen testinde ise zaman serilerindeki Engle-Granger eşbütünleşme testinin çok denklemlili sisteme uygulanması şeklinde gerçekleştirilen bir testtir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı, hesaplanan iz (trace) ve maksimum öz-değer

(maximum eigenvalue) istatistiklerinin kritik değerler ile karşılaştırması yapılarak karar verilmektedir. PP ve ADF testlerinin boşluk hipotezleri de eşbütünlükte yoktur şeklindedir.

Şayet seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğu şeklinde bir tespit yapılmışsa ardından izlenecek olan işlem eşbütünlük katsayılarının tahmin edilmesidir. Bu çalışmada seriler arasındaki uzun dönem ilişkileri veren eşbütünlük katsayıları, Pedroni (2000) tarafından geliştirilen tam dönüştürülmüş en küçük kareler (FMOLS) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Bu yöntem statik modellerdeki içsellik, değişen varyans ve oto korelasyon gibi standart hataları düzelterek parametrik olmayan bir yaklaşımla etkin tahmin yapılmasına da imkan tanımaktadır (Ay vd., 2016: 81). Grup ortalamalı panel FMOLS yöntemi (6) ve (7) numaralı eşitliklerdeki regresyon modeline dayanmaktadır.

$$y_{it} = \alpha_i + \beta X_{it} + \mu_{it} \quad (6)$$

$$X_{it} = X_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Denklemlerde y_{it} bağımlı değişkeni, X_{it} bağımsız değişkeni ve α_i sabit etkileri ifade etmekte olup yatay kesitler arasında korelasyon bulunmadığı varsayılmaktadır. Modelde hata terimleri arasında korelasyon olmaması nedeniyle y_{it} 'nin birinci dereceden bütünlük olması durumunda y_{it} ve X_{it} arasında uzun dönem eşbütünlük ilişkisi olduğu kabul edilir. Bu durumda modeldeki β katsayısı tahmin edilecek olan uzun dönem eşbütünlük vektörünü temsil etmektedir. Değişen varyans sorunu Newey-West tahmincisi ile düzelterek ilk önce her bir kesit için FMOLS tahminiyle uzun dönem varyans-kovaryans matrisi elde edilir. Ardından FMOLS tahmininden elde edilen uzun dönem eşbütünlük katsayılarının ortalaması alınarak panelin geneli için eşbütünlük vektörü elde edilmiş olur (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013: 154).

Analiz sürecinin son aşamasında ise aralarında uzun dönem ilişkisi bulunan değişkenler için bu ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla nedensellik analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise panel vektör hata düzeltme modeline (VECM) dayalı Granger nedensellik analizi ile sınanmıştır. Hem kısa hem de uzun dönem nedensellik ilişkilerinin araştırılmasına izin veren panel VECM denklemler sistemi aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\Delta Y_{it} = \delta_{1i} + \sum_{p=1}^k \delta_{11ip} \Delta Y_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{12ip} \Delta X_{it-p} + \phi_{1i} \hat{\varepsilon}_{it-1} + \nu_{it} \quad (8)$$

$$\Delta X_{it} = \delta_{2i} + \sum_{p=1}^k \delta_{21ip} \Delta X_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{22ip} \Delta Y_{it-p} + \phi_{2i} \hat{\varepsilon}_{it-1} + \nu_{it} \quad (9)$$

Denklemlerde Δ birinci fark operatörünü, ρ gecikme sayısını, $\hat{\varepsilon}_{it}$ panel FMOLS tahmininden elde edilen kalıntıları (residuals), ϕ_{1i} ve ϕ_{2i} sırasıyla ΔY ve ΔX arasındaki uzun dönem ilişkileri temsil eden hata düzeltme terimi katsayılarını belirtmektedir. ΔY_{it-p} ve ΔX_{it-p} ise kısa dönem süreçlerini, önlerindeki δ katsayıları ise kısa dönem ilişkilerini temsil etmektedir. Gecikmeli değerler alan hata düzeltme katsayısının (8) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması değişkenler arasında oluşacak geçici şokların etkilerinin uzun dönemde düzeltme yönünde seyredeceği ve değişkenlerin birlikte yürüyüşlerinin belli bir zamandan sonra uzun dönemde dengeye geleceği anlamına gelmektedir (Ergün ve Polat, 2015: 133-134). VECM'de değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiler, Wald testi yardımıyla sınanmaktadır. Burada boşluk hipotezi nedensellik ilişkisinin olmadığı şeklinde iken alternatif hipotez değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olduğu şeklindedir. Dolayısıyla boşluk hipotezinin reddedilmesi bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu şeklinde yorumlanır.

4. BULGULAR

Çevre vergilerinin çevre kirliliği ve işsizlik oranı üzerindeki etkisini diğer bir ifadeyle ÇKH'in geçerliliğini test etmeyi amaçlayan bu çalışmada değişkenlerin durağanlıkları panel veri analizlerinde sıklıkla kullanılan LLC, IPS, ADF ve PP birim kök testleriyle sınanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	LLC	IPS	ADF	PP
LnCO₂ I(0)	4.306	4.860	36.42	48.95
UnempRate I(0)	1.019	2.398	42.71	73.18
EnvTax I(0)	-2.607**	-0.324	65.61	78.29
LnCO₂ I(1)	-8.216***	-9.724***	228.5***	522.0***
UnempRate I(1)	-7.542***	-8.996***	213.7***	514.1***
EnvTax I(1)	-11.06***	-10.66***	242.7***	408.5***

Açıklamalar: Model: sabitli modeldir. ** ve *** sırasıyla % 5 ve % 1 düzeyinde LLC ve IPS testleri için t, ADF ve PP testleri için ki-kare istatistiklerinin anlamlılığı ifade etmektedir. Gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriteri dikkate alınarak otomatik olarak belirlenmiştir. LLC birim kök testinde bant genişliği Barlett-Kernel yöntemi kullanılmış ve Newey-West metodu ile belirlenmiştir.

Birim kök sonuçlarına göre *LnCO₂* ve *UnempRate* serileri için boşluk hipotezinin (seri birim köklüdür) tüm testler için kabul edildiği görülmektedir. *EnvTax* serisi içinse yalnızca LLC birim kök testinde seri birim köklüdür şeklindeki boşluk hipotezi ret edilmekte ve serinin durağan olduğunu iddia eden alternatif hipotez kabul edilmektedir. Ancak diğer üç birim kök testi sonuçlarına göre LLC testinden farklı olarak *EnvTax* serisi için de boşluk hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla tüm değişkenlerin seviye değerlerinde durağan olmadığına karar verilmiş ve serilerin birinci farkları alındığında durağan hale gelip gelmediklerine ayrıca bakılmıştır. Tüm birim kök testlerinin sonuçlarına göre üç seri için de birinci farkları alındığında % 1 anlamlılık düzeyinde boşluk hipotezi reddedilmekte ve serilerin durağan hale geldiği görülmektedir.

Tablo 3: Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

<i>Model: LnCO₂ = α_{it} + βEnvTax_{it} + u_{it}</i>			
Eşbütünleşme Testleri		İstatistik	Prob.
Pedroni	Panel-v	0.272	0.392
	Panel-rho	-0.831	0.202
	Panel-PP	-1.553*	0.060
	Panel-ADF	-1.937**	0.026
	Grup-rho	1.190	0.883
	Grup-PP	-0.537	0.295
	Grup-ADF	-1.342*	0.089
Kao	ADF	2.566**	0.005
Johansen	Reel kök yok	109.1**	0.001
	En az bir reel kök var	90.03**	0.038
<i>Model: Unemployment = α_{it} + βEnvTax_{it} + u_{it}</i>			
Pedroni	Panel-v	1.444*	0.074
	Panel-rho	-0.715	0.237
	Panel-PP	-1.929**	0.026
	Panel-ADF	-3.859***	0.000
	Grup-rho	1.727	0.958
	Grup-PP	-0.604	0.272
	Grup-ADF	-3.856***	0.000
Kao	ADF	-2.205**	0.013
Johansen	Reel kök yok	123***	0.000
	En az bir reel kök var	54.21	0.887

Açıklamalar: ** ve *** sırasıyla % 5 ve % 1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Seçilen model sabitli modeldir. Gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriteri dikkate alınarak otomatik olarak belirlenmiştir. Pedroni eşbütünleşme testinde t istatistikleri ağırlıklandırılmış istatistikleridir. Fisher istatistikleri ise iz istatistikleridir.

Bu kapsamda iki ayrı eşbütünleşme modeli oluşturulmuş ve değişkenler arası eşbütünleşme ilişkileri üç farklı eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Eşbütünleşme testleri sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. *EnvTax* ile *LnCO₂* arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisini araştıran birinci modele yönelik test sonuçlarına bakıldığında Kao ve Johansen testlerinin her ikisine göre de % 5 anlamlılık düzeyinde boşluk hipotezi (eşbütünleşme yoktur) reddedilmiştir. Pedroni'nin eşbütünleşme testi sonuçlarına göre ise yedi test istatistiğinden üçünde farklı anlamlılık seviyesinde de

olsa yine boşluk hipotezinin (eşbütünleşme yoktur) reddedildiği görülmektedir. Dolayısıyla *EnvTax* ile $\ln CO_2$ arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ifade edilebilir. *EnvTax* ile *UnempRate* değişkenleri arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisini veren eşbütünleşme modelinin tahminine yönelik olarak gerçekleştirilen Kao ve Johansen testleri sonuçlarına göre, boşluk hipotezi (eşbütünleşme yoktur) farklı anlamlılık düzeylerinde de olsa reddedilmiştir. Pedroni'nin yedi test istatistiği sonuçlarına göre ise bu istatistiklerden dördünde yine farklı anlamlılık düzeylerinde olsa boşluk hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Dolayısıyla *EnvTax* değişkeniyle *UnempRate* değişkeni arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu ifade edilebilir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin nihai sapmasız katsayılarını tahmini Pedroni (2000) tarafından geliştirilen panel FMOLS yöntemiyle yapılmıştır. Panel FMOLS tahmin sonuçları Tablo 4'de verilmiştir. İlk eşbütünleşme modeli, çevresel vergi yükü ile kişi başı karbondioksit emisyonu arasındaki uzun dönem ilişkileri tahminlemektedir. Sonuçlar panel bazında değerlendirildiğinde % 5 anlamlılık düzeyinde çevresel vergi yükü ile karbondioksit emisyonu arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yani uzun dönemde çevresel vergi yükü arttığında karbondioksit emisyonu azalmaktadır. OECD ülkelerinde uzun dönemde çevresel vergi yükü % 1 arttığında kişi başı karbondioksit emisyonu ortalama % 0.58 azalmaktadır. Ülkeler bazında FMOLS sonuçları değerlendirildiğinde ise 34 OECD ülkesinin 20 tanesinde çevresel vergi yükündeki artışın kişi başı karbondioksit emisyonu üzerindeki azaltıcı etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Çevresel vergi yükünün karbondioksit emisyonu üzerindeki azaltıcı etkisinin en güçlü olduğu ülke (% -0.63 ile) Çek Cumhuriyeti iken en zayıf olduğu ülke ise (% -0.05 ile) Meksika'dır. Türkiye'de ise çevresel vergi yükü % 1 arttığında uzun dönemde kişi başı karbondioksit emisyonu ancak ortalama % 0.04 gibi çok düşük oranda azalmaktadır. Ancak bu bulgu istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 4: Panel FMOLS Tahmin Sonuçları

Ülkeler	EnvTax	t-Stats	EnvTax	t-Stats	Durum
	MODEL-1		MODEL-2		
Avustralya	-0.14**	-2.62	-0.62**	-2.64	Çifte Kazanç
Avusturya	0.03	0.58	-0.79	-1.10	-
Belçika	-0.51*	-13.1	-0.27**	-2.42	Çifte Kazanç
Kanada	-0.43***	-2.17	-0.47*	-6.22	Çifte Kazanç
Şili	0.26	1.91	0.16	1.05	-
Çekya	-0.63**	-2.96	-0.67**	-3.84	Çifte Kazanç
Danimarka	-0.22*	-2.11	-0.24*	-4.53	Çifte Kazanç
Estonya	0.05	1.19	-0.24	-1.36	-
Finlandiya	-0.10	-0.99	-0.57*	-7.12	İstihdam
Fransa	0.02	0.47	-0.81*	-16.6	İstihdam
Almanya	-0.16	-1.22	-0.88**	-3.22	İstihdam
Yunanistan	-0.46**	-3.88	0.22**	3.59	Çevre Kalitesi / İşsizlik
Macaristan	-0.48**	-3.48	-0.35*	-5.37	Çifte Kazanç
İzlanda	-0.21*	-5.23	-0.37*	-5.70	Çifte Kazanç
İrlanda	-0.09	-0.65	0.91	0.15	-
İsrail	0.04	0.05	-0.68*	-6.94	İstihdam

İtalya	-0.14**	-4.84	0.60*	21.64	Çevre Kalitesi / İşsizlik
Japonya	-0.54*	-5.9	-0.17	-0.45	Çevre Kalitesi
G. Kore	-0.28*	-2.25	-2.37**	-2.59	Çifte Kazanç
Lüksemburg	-0.15	-0.78	-0.20	-0.96	-
Meksika	-0.05**	-3.02	-0.15**	-2.65	Çifte Kazanç
Hollanda	-0.07	-0.51	-0.15	-0.17	-
Y. Zelanda	-0.21**	-3.33	0.13	1.2	Çevre Kalitesi
Norveç	-0.25*	-6.02	-0.84***	-1.94	Çifte Kazanç
Polonya	-0.34**	-2.94	-0.37*	-8.22	Çifte Kazanç
Portekiz	-0.22***	-2.03	-0.84*	-9.60	Çifte Kazanç
Slovakya	-0.25**	-3.21	-0.54	-1.63	Çevre Kalitesi
Slovenya	0.09	0.79	-0.08	-0.24	-
İspanya	-0.40**	-3.72	-0.17*	-6.88	Çifte Kazanç
İsveç	-0.43*	-4.06	-0.30	-0.8	Çevre Kalitesi
İsviçre	-0.20	-0.55	-0.77**	-2.61	İstihdam
Türkiye	-0.04	-0.08	0.18**	2.73	İşsizlik
İngiltere	-0.53**	-3.72	-0.75*	-4.68	Çifte Kazanç
ABD	-0.16	-1.06	-1.80**	-2.44	İstihdam
OECD	-0.58**	-2.66	-0.56**	-2.92	Çifte Kazanç

Açıklamalar: *, ** ve *** sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Model sabitli modeldir. Gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriterine göre elde edilmiştir.

İkinci eşbütünleşme modeli çevresel vergi yükü ile işsizlik oranı arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tahmin etmektedir. Panel bazında sonuçlar değerlendirildiğinde % 5 anlamlılık düzeyinde çevresel vergi yükü ile işsizlik oranı arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle OECD ülkelerinde uzun dönemde çevresel vergi yükü arttığında işsizlik oranı azalmaktadır. İşsizlik oranı işgücünün yüzdesi olarak hesaplandığından bu sonuç istihdam artışı şeklinde de yorumlanabilir. Katsayı değerleri yorumlanmak istendiğinde ise OECD ülkelerinde uzun dönemde çevresel vergi yükü ortalama % 1 arttığında işsizlik oranı ortalama % 0.56 azalmaktadır. FMOLS sonuçları ülkeler bazında değerlendirildiğinde ise ülkeden ülkeye değişen sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Öncelikle 34 ülkeden yalnızca 23'ü için çevresel vergi yükü ile işsizlik oranı arasındaki uzun dönem ilişkisini veren katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu 23 ülkeden 20'sinde çevresel vergi yükündeki artış uzun dönemde işsizlik oranını azaltırken Türkiye, İtalya ve Yunanistan'da ise çevresel vergi yükündeki artış uzun dönemde işsizlik oranını da arttırmaktadır. Çevresel vergi yükünün işsizlik oranı üzerindeki azaltıcı etkisi en güçlü ülke (% -1.80 ile) ABD iken en zayıf olan ülke (% -0.15 ile) Meksika'dır. Türkiye'de ise çevresel vergi yükündeki ortalama % 1 oranında artış uzun dönemde işsizlik oranını ortalama % 0.18 arttırmaktadır. Her iki modelin sonuçları beraber dikkate alındığında panelin geneli için ulaşılan bulgular çifte fayda hipotezini OECD ekonomileri için doğrulamaktadır. Ülkeler bazındaki bulgulara göre ise çifte fayda hipotezinin 34 OECD ekonomisinden 14'ü için geçerli olduğu söylenebilir.

Son olarak *EnvTax* ile *LnCO₂* ve *UnempRate* değişkenleri arasında kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkisinin yönünü belirlemek üzere panel vektör hata düzeltme modeline (VECM) dayalı Granger-Nedensellik analizi yapılmıştır. Panel VECM sonuçları Tablo 5'de verilmiştir. Wald testi sonuçlarına göre kısa dönemde *EnvTax* ile *UnempRate* arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememişken % 5

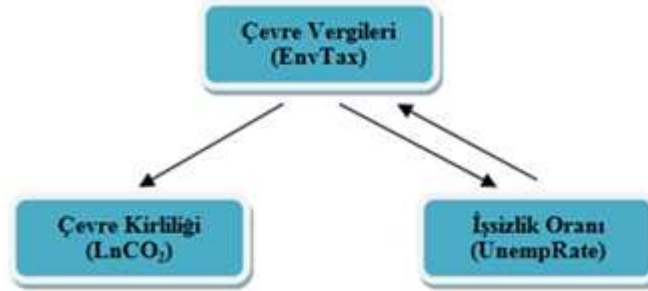
anlamlılık düzeyinde yalnızca *EnvTax*'den $\ln CO_2$ 'e doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönemde ise % 1 anlamlılık düzeyinde *EnvTax*'den $\ln CO_2$ 'e doğru yalnızca tek yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. *EnvTax* ile *UnempRate* arasındaki ilişkiye bakıldığında % 1 anlamlılık düzeyinde *EnvTax*'den *UnempRate*'e, % 5 anlamlılık düzeyinde de *UnempRate*'den *EnvTax*'e doğru ve diğer bir ifadeyle iki değişken arasında çift yönlü ilişki olduğu bulunmuştur.

Tablo 5: Vektör Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Kısa Dönem Nedensellik (Bağımsız Değişken)		Uzun Dönem Nedensellik	
Bağımlı Değişken	$\Delta \ln CO_2$	$\Delta EnvTax$	ECT(-1)
$\Delta \ln CO_2$	-	-0.21** (-2.19)	-0.29*** (-8.64)
$\Delta EnvTax$	-0.06 (-1.51)	-	-0.19 (-1.37)
	$\Delta UnempRate$	$\Delta EnvTax$	ECT(-1)
$\Delta UnempRate$	-	-0.06 (-0.34)	-0.23*** (-11.56)
$\Delta EnvTax$	0.01 (1.63)	-	-0.01** (-2.73)

Açıklama: *, ** ve *** sırasıyla % 10, % 5 ve % 1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez (...) içerisindeki değerler t tablo değerleridir. Tüm değişkenler için 2 gecikme uzunluğu dikkate alınmıştır.

Öte yandan *değişkenler* arasındaki ilişkiyi veren hata düzeltme modellerinde *hata teriminin* katsayıları negatif olduğundan değişkenler arası ilişkilerde ortaya çıkan şokların zamanla dengeye geleceği söylenebilir..



Şekil 3: Değişkenler Arası Nedensellik

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küresel ısınma ve iklim değişikliklerinin ciddi endişe oluşturduğu günümüzde çevre ve kamu finansmanı politikaları yürütülürken çevre vergilerinin en önemli politika tercihlerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Çevre kirliliklerinin düşük maliyetle ancak verimli bir şekilde azaltılması için alternatif politika araçları içerisinde çevre vergilerinin en verimli araçlardan biri olduğu tartışması A. C. Pigou'nun dışsal ekonomiler analizinden beri sürmektedir. Ancak özellikle 90'lı yılların ortalarından itibaren kamu maliyesi literatüründe önemli bir tartışma konusu haline gelen çifte kazanç hipotezini savunan maliyeciler, çevre vergilerinin çevre kirliliğini azaltmakla beraber mevcut vergilerin ekonomide ortaya çıkardığı refah kayıplarını telafi etmek için de etkili bir politika tercihi olduğunu ileri sürmüştürler. Bu iddiaya göre çevresel vergilendirme, işgücü ve sermaye gibi üretim girdileri üzerindeki ya da harcama gibi ekonomik faaliyetlerinden alınan vergi yükünün çevre kirliliğine neden olan doğal kaynakların kullanımına doğru kaydırılabileceğini iddia etmektedir. Bu bağlamda özellikle işsizliğin ciddi bir sorun haline geldiği günümüz ekonomilerinde işgücü üzerindeki vergi yükünü azaltmak ve istihdamı arttırmak için pek çok ülke de hayata geçirdikleri çevresel mali reformlarla çevre vergilerinden istihdam kazancı elde etmeyi amaçlamışlardır.

Bu çalışma 1994-2013 dönemi verilerinden yararlanarak OECD ekonomileri için çifte kazanç hipotezinin geçerli olup olmadığını panel eşbütünleşme ve

nedensellik analizleri sınamayı amaçlamaktadır. Analiz sürecinde eşbütünleşme ve nedensellik analizlerine geçmeden önce araştırmada kullanılan değişkenlerin durağanlıklarına birim kök testleri ile bakılmıştır. IPS, LLC, ADF ve PP birim kök testleri sonuçlarına göre değişkenlerin tamamı seviyesinde durağan olmayıp ancak birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedir. Birim kök testi ardından eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Pedroni, Kao ve Johansen eşbütünleşme testlerinin kullanıldığı analizde değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu diğer bir ifadeyle çevresel vergi yükü ile karbondioksit emisyonu ve işsizlik oranı değişkenleri arasında uzun dönem ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ardından aralarında eşbütünleşme ilişkisi bulunan değişkenlerin uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmini FMOLS tahmincisi ile yapılmıştır. FMOLS tahmin sonuçlarına göre OECD paneli için çevresel vergi yükü ile karbondioksit emisyonu ve işsizlik oranı arasında % 5 anlamlılık düzeyinde uzun dönemde ters yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Çevresel vergi yükü OECD ekonomilerinde uzun dönemde ortalama % 1 arttığında karbondioksit salınımı ortalama % 0.58 oranında işsizlik oranı ise % 0.56 oranında azalmaktadır. Ükelere özgü sonuçlara bakıldığında ise çevresel vergi yükündeki artışın istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde 34 OECD ekonomisinden 20'sinde karbondioksit salınımını azalttığı, 20'sinde işsizlik oranını azalttığı ve 3 ekonomide ise işsizlik oranını arttırdığı bulunmuştur. Yine FMOLS tahmin sonuçlarına göre değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunan 20 ülkeden 14'ünde çevresel vergi yükü hem karbondioksit emisyonunu hem de işsizlik oranını azaltmaktadır. Çifte kazanç hipotezinin geçerli olduğu 14 ülke Avustralya, Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Macaristan, İzlanda, Güney Kore, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, İspanya ve İngiltere'dir. Son olarak değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek üzere Panel VECM nedensellik testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre kısa dönemde yalnızca çevresel vergi yükünden karbondioksit emisyonuna doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Uzun dönemde ise çevresel vergi yükünden çevre vergilerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmişken çevresel vergi yükü ile işsizlik oranı arasında ise iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Bu sonuçlardan hareketle amacına uygun biçimde tasarlandıkları durumlarda, çevre vergilerinin hem çevre kalitesini artırma ve hem de işsizliği azaltma potansiyeline sahip oldukları açıkça söylenebilir. Ancak özellikle ilave gelir sağlamak gibi bir mali gaye güdülerek ve esas amacının dışında uygulamaya konulması durumunda çevre vergileri, çevre kirliliğini azaltmak için yeterince performans göstermediği gibi ekonomide toplam vergi yükünün artmasına da neden olmaktadır. Ekonomide vergi yükünün artması ise ekonomilerde kaynak dağılımını bozmakta, işsizliği arttırmakta ve buna bağlı olarak ciddi refah kayıplarının oluşmasına da neden olmaktadır. Analiz sonuçlarına göre özellikle Türkiye, Yunanistan ve İtalya gibi ülkelerde bu sorun belirgindir. Dolayısıyla çifte kazancı amaçlayan ülkelerin başarılı uygulama örneklerini de dikkate alarak kendi ekonomilerinin yapılarına ve çevresel vergilendirmenin esasına uygun şekilde çevresel vergilendirme yapıları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ay, A., Kızılkaya, O., & Akar, T. (2016). Gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluk ve demokrasi'nin DYY üzerindeki etkisi: ampirik bir inceleme. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 73-88.
- Babiker, M. H., Metcalf, G. E., & Reilly, J. (2003). Tax distortions and global climate policy, *Journal of Environmental Economics and Management*, 46(2), 269-287.
- Bach, S., Kohlhaas, M., Meyer, B., Praetorius, B., & Welsch, H. (2002). The effects of environmental fiscal reform in Germany: a simulation study, *Energy Policy*, 30(9), 803-811.

- Bor, Y. J., & Huang, Y. (2010). Energy taxation and the double dividend effect in Taiwan's Energy conservation policy—an empirical study using a computable general equilibrium model. *Energy Policy*, 38(5), 2086-2100.
- Bosello, F., Carraro, C., & Galeotti, M. (2001). The double dividend issue: modeling strategies and empirical findings. *Environment and Development Economics*, 6(01), 9-45.
- Bovenberg, A. L. (1999). Green tax reforms and the double dividend: an updated reader's guide. *International Tax and Public Finance*, 6(3), 421-443.
- Bovenberg, A. L., & de Mooij, R. A. (1994). Environmental taxes and labor-market distortions. *European Journal of Political Economy*, 10(4), 655-683.
- Bovenberg, A. L., & Van der Ploeg, F. (1998). Consequences of environmental tax reform for unemployment and welfare. *Environmental and Resource Economics*, 12(2), 137-150.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272.
- Conefrey, T., Fitz Gerald, J. D., Valeri, L. M., & Tol, R. S. (2013). The impact of a carbon tax on economic growth and carbon dioxide emissions in Ireland. *Journal of Environmental Planning and Management*, 56(7), 934-952.
- Devarajan, S., Go, D. S., Robinson, S., & Thierfelder, K. (2011). Tax policy to reduce carbon emissions in a distorted economy: illustrations from a South Africa CGE model. *The BE Journal of Economic Analysis and Policy*, 11(1), 1-22.
- Ergün, S., & Polat, M. A. (2015). OECD ülkelerinde co2 emisyonu, elektrik tüketimi ve büyüme ilişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (45), 115-141.
- Fraser, I., & Waschik, R. (2013). The double dividend hypothesis in a CGE model: specific factors and the carbon base. *Energy Economics*, 39, 283-295.
- Fullerton, D. (1997). Environmental levies and distortionary taxation: comment. *American Economic Review*, 87 (1), 245-51
- Fullerton, D., & Metcalf, G. E. (1997). Environmental taxes and the double-dividend hypothesis: did you really expect something for nothing. *Chicago-Kent Law Review*, 73(1), 221-256.
- Giménez, E. L., & Rodríguez, M. (2010). Reevaluating the first and the second dividends of environmental tax reforms. *Energy Policy*, 38(11), 6654-6661.
- Glomm, G., Kawaguchi, D., & Sepulveda, F. (2008). Green taxes and double dividends in a dynamic economy. *Journal of Policy Modeling*, 30(1), 19-32.
- Goulder, L. H. (1995). Environmental taxation and the double dividend: a reader's guide. *International Tax and Public Finance*, 2(2), 157-183.
- Günaydın, İ. (2014). yeşil vergiler çevreyi koruma ve işsizliği azaltma amaçlarını aynı anda sağlayabilir mi?, içinde *disiplinler arası bakış açısı ile çevre* (Edt. İ. Günaydın & T. Özsoy), İstanbul: Hiperlink, 108-136.
- Hur, G. H. (2000). Double dividend hypothesis of environmental tax in republic of Korea: for sustainable development. In *2nd International Critical Geography Conference*. Available in <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.526.4578&rep=rep1&type=pdf> (02.12.2016)
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Jaeger, W. K. (2012). The double dividend debate. in *handbook of research on environmental taxation* (Eds. J. E. Milne & M. S. Andersen) Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 211-229.
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1-44.
- Koskela, E., Schöb, R., & Sinn, H. W. (1998). Pollution, factor taxation and unemployment. *International Tax and Public Finance*, 5(3), 379-396.

-
- Lai, C. F. (2016). Examining the double dividend effect of energy tax with the overlapping generations model. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(1), 53-57.
- Lee, D.R. & Misiolek, W.S. (1986). Substituting pollution for general taxation: some implications for efficiency in pollution taxation. *Journal of Environmental Economics and Management*, 13 (4), 339–347.
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 631-652.
- Manresa, A., & Sancho, F. (2005). Implementing a double dividend: recycling ecotaxes towards lower labour taxes. *Energy Policy*, 33(12), 1577-1585.
- Markandya, A. (2012). Environmental taxation: what have we learnt in the last 30 years?. in *environmental taxes and fiscal reform* (Eds. L. Castellucci & A. Markandya), Palgrave Macmillan, UK, 9-56.
- Markandya, A., González-Eguino, M., & Escapa, M. (2012). Environmental fiscal reform and unemployment in Spain. in *carbon pricing, growth and the environment* (Eds.L. Kreiser, A. Y. Sterling, P. Herrera, J. E. Milne & H. Ashiabor), Cheltenham: Edward Elgar, 1-16.
- Mathur, A., & Morris, A. C. (2014). Distributional effects of a carbon tax in broader US fiscal reform. *Energy Policy*, 66, 326-334.
- Nerudová, D., & Dobranschi, M. (2014). Double dividend hypothesis: can it occur when tackling carbon emissions?. *Procedia Economics and Finance*, 12, 472-479.
- Nichols, A. L. (1984): *Targeting economic incentives for environmental protection*, Cambridge: MIT Press.
- OECD. (1995). *The OECD jobs study: taxation, employment and unemployment*, Paris
- Orlov, A., Grethe, H., & McDonald, S. (2013). Carbon taxation in Russia: prospects for a double dividend and improved energy efficiency. *Energy Economics*, 37, 128-140.
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(s1), 653-670.
- Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels, *Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels*, 15, 93–130.
- Pearce, D. (1991). The role of carbon taxes in adjusting to global warming, *Economic Journal*, 101 (407), 938–48.
- Pigou, A. C. (1920), *The economics of welfare*, Palgrave MacMillan, London.
- Sandmo, A. (1975). Optimal taxation in the presence of externalities. *Swedish Journal of Economics* 77(1), 86-98.
- Sartzetakis, E. S., & Tsigaris, P. D. (2009). Uncertainty and the double dividend hypothesis. *Environment and Development Economics*, 14(5), 565-585.
- Saveyn, B., Van Regemorter, D., & Ciscar, J. C. (2011). Economic analysis of the climate pledges of the Copenhagen accord for the EU and other major countries. *Energy Economics*, 33, 34-40.
- Schöb, R. (2003). *The double dividend hypothesis of environmental taxes: a survey*, CESifo Group WP No. 946, Munich.
- Schöb, R. (2009), *Choosing the right instrument to reap an additional employment dividend*, Free University School of Business And Economics, discussion paper, no. 2009/10.
- Sasmaz, M. U. (2016). Validity of double dividend hypothesis in EU-15 countries. *Global Journal on Humanities and Social Sciences*, 4, 30-36.
- Takeda, S. (2007). The double dividend from carbon regulations in Japan. *Journal of The Japanese And International Economies*, 21(3), 336-364.
-

-
- Terkla, D. (1984). The efficiency value of effluent tax revenues. *Journal of Environmental Economics and Management*, 11, 107-123.
- Tullock, G. (1967). Excess benefit. *Water Resources Research*, 3, 643-644.
- Ulucak, R. (2011). Çevreyi korumanın makroekonomik değişkenler üzerindeki maliyetleri ve çevresel kalite-ekonomik güç ikilemi, *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 30(2), 51-69.
- Vandyck, T., & Van Regemorter, D. (2014). Distributional and regional economic impact of energy taxes in Belgium. *Energy Policy*, 72, 190-203.
- Van Heerden, J., Gerlagh, R., Blignaut, J., Horridge, M., Hess, S., Mabugu, R. E. E., & Chitiga, M. (2005). *Fighting co2 pollution and poverty while promoting growth: searching for triple dividends in South Africa*. available in http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=849245, (02.12.2016).
- Yardımcıoğlu, F., & Gülmez, A. (2013). Türk cumhuriyetlerinde ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 145-161.
- Zhang, Z., Zhang, A., Wang, D., Li, A., & Song, H. (2017). How to improve the performance of carbon tax in China?. *Journal of Cleaner Production*, 142, 2060-2072.

Turizm Destinasyonlarının Rekabet Gücünü Artırmasında İnovasyonun Yeri**The Place of Innovation in terms of Improving Competitiveness of Destinations****Murat Ödemiş¹, Ertuğrul Düzgün², Ayşegül Düzgün³****ÖZ**

Destinasyonların rekabet gücü kazanmasında ve rekabet güçlerini korumasında dış çevredeki değişim ve gelişmelere ayak uydurmaları oldukça önem kazanmış durumdadır. Destinasyonların ve destinasyonu oluşturan temel unsurların (turizm işletmelerinin, yerel halkın, resmi kuruluşların ve sivil toplum kuruluşlarının) değişim ve gelişmelere ayak uydurabilmeleri noktasında ise yenilikçi bakış açısının benimsenmesi ve gerekli yeniliklerin (yerel halkın eğitimi, teknolojik gelişmelerin takibi, turistik tüketicilerin değişen gereksinim ve beklentilerine ve rakiplere ayak uydurulması, hizmet kalitesinin sürekli iyileştirilmesi gibi) gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, destinasyonların rekabet gücünü artırması noktasında inovasyonun yerini belirlemektir. çalışmada bu kapsamda; destinasyon rekabetçiliğinde inovasyonun rolüne ilişkin kavramsal bir inceleme yapılarak, söz konusu kavramsal çalışmalara yönelik olarak kişisel bir değerlendirme sunulmuş ve ayrıca konuyla ilgili olarak gelişmemiş ve gelişmekte olan destinasyonlara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Destinasyon, rekabet, inovasyon, değişim ve gelişim

ABSTRACT

The harmonizing to changings and developings in external environment of destinations increased in importance in terms of improving and protecting their competitiveness. For the harmonizing to changings and developings of destinations and main elements which created destinations (the tourism businesses, local people, official institutions and non-governmental organizations) should be adopted of innovative perspective and realised of necessary innovations (local public education, follow-up of technological developments, the harmonization to needs and expectations of consumers and to opponents, the continuous improvement of service quality). The purpose of this study is to determine the place of innovation in terms of improving competitiveness of destinations. In this context in the study; it is made a conceptual study on the role of innovation in destination competitiveness, provided a personel assessment on conceptual studies and also made recommendations to undeveloped and developing destinations on the subject.

Keywords: Destination, competition, innovation, changing and developing

¹ Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, mrodemis@gmail.com

² Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, duzgunertugrul@gmail.com

³ Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, duzgunaysegul29@gmail.com

GİRİŞ

Turizmden daha fazla pay alma yarışı içindeki turistik destinasyonlar arasında yoğun bir rekabet yaşanmaktadır. Bu yoğun rekabet ortamında hem işletmeler hem de turistik destinasyonlar dış çevreyi sürekli olarak takip etmek ve dış çevredeki gelişmelere ayak uydurmak durumunda kalmaktadır. Destinasyonlar için gelişmelere ayak uydurma süreci, destinasyonların uygulamalarındaki aksaklıkları düzeltme ya da yenilenme şeklinde gerçekleşebilmektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan yenilik anlayışı ise destinasyonlarda köklü bir değişimi öngörebilmektedir. Yoğun rekabete hızlı bir şekilde cevap verebilme anlamında destinasyonlardaki ve destinasyon bünyesinde yer alan işletmelerdeki yapısal yeniliklerin yerinde ve zamanında gerçekleştirilebilmesi, çoğu zaman hayati önem taşımaktadır. Bu anlamda değişim hareketini yönetebilecek yönetim ekibini oluşturmak, değişime ve değişimin yapılacağı noktalara karar verebilmek, bu süreci başarılı bir şekilde uygulayabilmek ve yönetebilmek beceri gerektiren özellikler olarak nitelendirilebilir. Bu noktada yenilik hareketlerinin; turistik destinasyonların ve destinasyonların bünyesinde yer alan örgütlerin rekabetçi anlamda farklılaşmasında, önemli bir araç olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çalışma kapsamında, turistik destinasyonların yoğun rekabet ortamında farklılaşmasında ve rekabet üstünlüğünü korumasında inovasyonun rolü incelenmektedir. Bu anlamda konuyla ilgili yapılan çalışmalar kavramsal olarak incelenmiştir. Çalışmada; destinasyon rekabetçiliği, inovasyon ve destinasyonların rekabet gücünü artırmasında inovasyonun yeri ile ilgili literatür çalışmaları tartışılmakta ve konuyla ilgili kişisel değerlendirmeler yapılmaktadır. Ayrıca destinasyonların rekabet gücünü artırmasında inovasyonun rolüne ilişkin gelişmemiş ve gelişmekte olan destinasyonlara öneriler getirilmektedir.

1. DESTİNASYON REKABETÇİLİĞİ

Rekabet kavramı, insanlığın ilk yaşam alanlarından günümüze değin var olmuştur. İlk günlerden itibaren insanların hayatta kalma mücadeleleri ve en iyi olma çabalarının doğal bir sonucu olarak ideal düzen oluşturulmaya çalışılmıştır. İdeal düzen sağlanırken ise, zayıf ve yetersiz olanların elenmesi de rekabetin mutlak bir sonucu olmuştur. Mevcut düzenin daha sistematik ve işler hale gelmesi ise en iyiye ulaşmak için bir anahtar niteliğindedir (Yorgancılar, 2011, s.383).

İşletmeler açısından bakıldığında, organizasyonların rekabet üstünlüğü elde etmeleri temel amaçlarının başında gelmektedir. Çünkü rekabet üstünlüğünü sağlayan organizasyonlar; uzun vadede tek başlarına ortalama üstü performans sergilemek için yeterli olmasalar dahi, gerekli ön koşulu sağlamış olurlar (Soyer, 2007, s.45).

Tablo 1: Rekabet Üstünlüğünü Belirleyen Faktörler

• Fiyatlar (Maliyet+Kar Marjı)	• İşletmeye Girdi Temin Eden Yerli ve
• İlgili Piyasadaki Rekabetin Yoğunluğu	Yabancı İşletmelerin Fiyat ve Fiyat Dışı
• İşletmenin Fiyat ve Kar Marjı Saptama	Yönlerden Rekabet Üstünlükleri
Gücü Alışkanlığı	• Yenilik Yapabilme Gücü
• Sektörde Ortalama İşletme Büyüklüğü	• Kuruluş Yerinden (Bölge veya Ülkeden)
(Ölçek Ekonomileri)	Kaynaklanan Avantajlar
• Sermaye Piyasalarındaki Finansman	• İşletmenin Organizasyon Biçimi
Koşulları	

Kaynak: Kibritçioğlu, 1996, s.115

Tablo 1’de görüldüğü üzere gerek firmaların gerekse destinasyonların ön planda tutması gereken birtakım unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlara bakıldığında önemli bir yeri de yenilik yapabilme gücü boyutu oluşturmaktadır. Günümüz dünyasında

rekabet gücünü artıran ana unsur, ürün ve üretim sistemlerindeki “yenilik” olarak ele alınmaktadır. Rekabet gücü; destinasyonların, sektörlerin ve işletmelerin sahip olduğu rekabet artırıcı unsurlara dayanmaktadır. Örneğin işletmelerin rekabet gücünün artmasında “maliyet liderliği, farklılaşma ve odaklanma” gibi üç temel strateji bulunmaktadır (Sayli vd., 2006, s.34).

Özellikle kültürel, idari ve toplumsal anlamda bu yeni yöntemlerin kullanımı gelişim sürecini hızlandırmaktadır. Bu yeni yöntemler sayesinde sonuçlar daha etkin ve verimli olabiliyorsa ülkeler rekabet ortamında önemli bir adım atmış olmaktadır. Destinasyonlarda faaliyet gösteren işletmelerin asli unsuru ekonomik amaçlarını gerçekleştirme ve piyasa gücünü artırma düşüncesidir. Bu anlayışa sahip olan destinasyonların ekonomik gelişme ve kalkınmalarını hızlandırmaları için yenilikçilik yaklaşımının tüm alanlarda entegre bir şekilde kullanılması önem taşımaktadır (Işık ve Keskin, 2013).

Rekabet üstünlüğünün sürdürülebilir kılınmasında hem işletmelerin hem de destinasyonların stratejik öneme sahip kıt ve değerli kaynaklara önceden sahip olması önemli bir güç kaynağıdır. (Cassiman ve Veugelers, 2002). Destinasyonlarda bulunan her türlü fark yaratan ve üstün yönlerinin rakipler tarafından taklit edilebilir olması bölgeye bırakılan kazancı negatif olarak etkileyebilmektedir. Rekabet üstünlüğünün devamlılığının sağlanabilmesi için destinasyonlarda bulunan tüm değerlerin rakipler tarafından taklit edilemeyecek şekilde özgün olarak planlanması ve faaliyete konulması gerekmektedir. Özellikle tarihi ve kültürel değerler ile entegre şekilde planlanmış olan destinasyonlarda rekabet üstünlüğünün korunması kaçınılmaz olacaktır. Burada önem verilmesi gereken ana nokta yenilikçilik kavramının benimsenmesi olacaktır. Benzer şekilde Regan ve Ghobadian’a (2005) göre sürdürülebilir bir büyüme ve rekabet avantajının sağlanması için organizasyonlar açısından yenilik kavramı büyük öneme sahiptir.

Kendini yenileyebilen kuruluşlar ve destinasyonlar özelde kendi bölgelerinde genelde ise ülke bazında kalkınmaya fayda sağlayacaklardır. Bu sürecin gerisinde kalanlar ise küreselleşmenin de etkisiyle birbirlerine benzemeye başlayacak ve rekabet ortamında geride kalacaklardır.

2. İNOVASYON

İnovasyon anlam olarak İngilizceden dilimize girmiş olmakla beraber yeni, yenilik, yenilikçilik gibi anlamlara gelmektedir. İşletmenin dış ve iç çevresinin analiz edilmesiyle beraber yönetim tarzı, örgüt kültürü ve yapısı, süreç tasarımı ile ürün ve hizmetlerin geliştirilmiş halidir (Tekin ve Durna, 2012, s.93).

İnovasyon keşfedilmemiş veya var olmayan bir şeyi icat etmek değil, bir varlığa değer yaratmanın yollarını keşfetmeyi hedeflemektir. Bu da beraberinde ticari bir başarı gerektirmektedir. Yeni bir proje üretmek veya buluş yapmak ise, o buluşun ticari başarı sağlayacağını garantilememektedir (Elçi, 2006, s.19).

Tüketicilerin sürekli değişen istek ve beklentileri işletmeleri yaratıcılık konusuna gün geçtikçe daha fazla önem vermeye zorlamaktadır. Çünkü günlük yaşamda tüketiciler sürekli yeni ürünler ile karşılaşmakta ve zihinsel bir karmaşa içerisine girmektedirler. Bu karmaşık durumlarda ise tüketiciler, işletmelerden kendilerine çözüm önerileri sunmalarını beklemektedirler. Yaratıcılığın ön plana çıktığı örgütlerde birbirinden bağımsız olarak gelişen düşünce ve fikirler bir araya getirilebilir. Bu sayede daha önce bahsedilmeyen yeni çözümler ve fikirlere ulaşılabilir. Günümüz şartlarında ise yeni fikirlerin üretilmesi giderek zorlaşmaktadır. Özellikle küreselleşmenin etkisiyle bilginin hızla yayılması sonucu yenilikler çok çabuk deforme olmakta ve hızla taklit edilebilmektedir. Rakiplerden farklı olabilmek adına; müşteri talep ve ihtiyaçlarının karşılandığı, onlara yeni alternatiflerin sunulduğu yaratıcı fikirlere ve uygulamalara ihtiyaç bulunmaktadır (Bakan vd., 2004, s.59).

Turizmdeki inovasyon performansı aynı zamanda sektöre büyük yararlar da getirmektedir (Hjalager, 2010: 468). Bu anlamda son dönemde yenilikçilik ile ilgili yapılan uygulamalarda ürün, hizmet ve süreç inovasyonu önem kazanmaya

başlamıştır. Literatürde en fazla değinilen dört inovasyon çeşidi bulunmaktadır. Bunlar hizmet/ürün inovasyonu, süreç inovasyonu, pazarlama inovasyonu ve organizasyonel (örgüt) inovasyondur (Vatan ve Zengin, 2014, s.515).

Ürün/hizmet inovasyonu, yeni veya kullanım amaçları bakımından önemli oranda geliştirilerek yenilenmiş bir mal ya da hizmetin pazara sunulmasıdır. Bu yenilik şekli teknik özelliklerde, malzemelerde ve parçalarda, sistemsel yazılımında, ergonomik kullanımda ve diğer fonksiyonlarında önemli iyileştirmeler içermektedir (Tuncel, 2012, s.87).

Süreç inovasyonu, mevcut ürünleri daha ucuza ve daha kaliteli olarak üreterek, dağıtım organları sayesinde etkin ve verimli şekilde pazara sunma yöntemleri geliştirip; maliyeti düşürme, performansı artırma ve teslimat konusunda sürecin iyileştirilmesi konularını kapsamaktadır (Rademakers, 2005, s.132).

Pazarlama inovasyonu, ürünlerin tasarımı ve ambalajlanması, fiyatlandırılması, konumlandırılması ya da tutundurulmasında yapılan önemli değişiklikleri kapsayan bir pazarlama tekniğidir (Armstrong ve Kotler, 2007).

Organizasyonel inovasyon, iş yapılarının, modellerinin ve uygulamalarının yeniden düzenlenmesini ve uyarlanmasını kapsamaktadır. Bu yüzden de; süreç, pazarlama ve iş modeli inovasyonlarını içine almaktadır. Yani örgütsel inovasyon, yeni bir örgütsel modelin, örgütün iş organizasyonunda, iş uygulamasında veya dış ilişkilerinde uygulanmasıdır (Osterwalder, 2005).

Sürekli yeni bir şeyler üretmenin ve yeniliğe ayak uydurmanın zorunlu olduğu turizm sektöründe de rekabette ayakta kalabilmek için başarının sırrı yaratıcılık ve yenilik çalışmalarına bağlıdır (Dönmez ve Çevik, 2010). Bu yenilenme sürecini doğru yöneten ve sürece ayak uydurabilen turizm işletmeleri, bölgelerine daha çok turist çekebileceği gibi sahip olduğu değerleri insanlara daha fazla oranda sunarak maksimum seviyede gelir elde edebilirler. Özellikle turizm sektörü teknolojinin kullanımı, çevreye duyarlı üretim, hizmet kalitesindeki yenilikler, görsel ve işitsel mimari unsurlarda önemli yenilikler gerektirmektedir. Bu bağlamda inovasyona karşı olan, bu kavrama yeterince önem vermeyen veya süreci geriden takip eden işletmeler rekabet koşullarında geride kalacaklardır.

3. TURİZM DESTİNASYONLARININ REKABET GÜCÜNÜ ARTIRMASINDA İNOVASYONUN YERİ

Literatürde turizm destinasyonlarının rekabet gücünü artırmasında, inovasyonun yerini doğrudan ve dolaylı olarak inceleyen yerli ve yabancı çalışmalar bu başlık altında tartışılmaktadır.

Ersun ve Arslan'ın (2011) turizm destinasyonlarının pazarlanmasında bölgenin turistik bir ürün olarak sunulmasının önemini vurguladığı çalışmada; bir turistik destinasyonun deniz, kum ve güneş üçlüsüne dayanan pazarlama anlayışından vazgeçmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Turizm destinasyonlarının mevcut ürünlerini çeşitlendirmeleri, doğa turizminden kültür turizmine, sağlık turizminden gastronomi turizmine çeşitli turizm hareketlerini içeren geniş bir mal ve hizmet yelpazesini kapsayan bir pazarlama anlayışı geliştirmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Çalışmada, destinasyonların rekabetçi anlamda kendini rakiplerinden üstün kılabilecek belli sayıda turizm çeşidini hayata geçirmesi gerektiği vurgulanarak, destinasyonlarda ürün çeşitlendirmesine gidilmesi anlamında yenilikçi bir bakış açısının benimsenmesi gerektiği dolaylı olarak ifade edilmektedir.

Kuşat'ın (2011) turizm sektöründe küreselleşme ve bilgi iletişim teknolojilerinin önemini incelediği çalışmada; özellikle bilgi iletişim teknolojilerinin ve yaratıcı düşüncenin, ülkeler ve işletmeler arasında yaşanan yoğun rekabette önem kazandığını vurgulamaktadır. Özellikle turistik yörelerin sahip olduğu doğal çekicilikler ve yöredeki tesislerin hizmet kalitesi bir yöreyi rekabetçi anlamda ön plana çıkaracak niteliksel özellikler arasında yer almaktadır. Kuşat'a (2011) göre turistik yöre, kendisini ön plana çıkarabilmek amacıyla, farklılaştırma stratejisi çerçevesinde yeni pazarlama anlayışlarını benimsemelidir. Farklılaştırılmış turistik ürün ise, ancak günümüz yeni teknolojisiyle geliştirilebilir. Bu noktada

Kuşat'a (2011) göre ürün/hizmet inovasyonu ile pazarlama inovasyonunun sentezlenmesine yönelik strateji, turistik yöreler tarafından benimsenmesi gereken temel stratejilerden birisidir.

Öztürk ve Uşaklı'nın (2013) yapmış oldukları çalışmada, inovasyonun yalnızca işletmecilik boyutunda değil, destinasyonlar boyutunda da ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Destinasyonun inovasyon gücünün ise, ülkenin genel inovasyon gücüne bağlı olduğu ifade edilmektedir. Öztürk ve Uşaklı'ya (2013) göre, destinasyonun inovasyon gücünü "Global İnovasyon Endeksi"yle ölçmek mümkündür (Öztürk ve Uşaklı, 2013, s.2). INSEAD'ın ortaya koymuş olduğu "Global İnovasyon Endeksi"nde destinasyonda yer alan kurumlar (politik çevre, düzenleyici çevre ve iş çevresi) insan sermayesi ve araştırma (eğitim, yükseköğrenim, araştırma ve geliştirme), altyapı (bilgi iletişim teknolojisi, genel altyapı, ekolojik sürdürülebilirlik), pazar sofistikeliği (kredi, yatırım, ticaret ve rekabet), iş sofistikeliği (bilgi çalışanları, inovasyon bağlantıları, bilgi özümleme) girdi alt endeksleri oluşturmaktadır. Çıktı alt endeksler ise, bilgi ve teknoloji çıktıları (bilgi üretme, bilgi etkisi, bilgi yayma) ve yaratıcı çıktılardan (yaratıcı soyutlar, yaratıcı mal ve hizmetler, online yaratıcılık) oluşmaktadır (Öztürk ve Uşaklı, 2013, s.5).

Heath (2003), Güney Afrika'nın yoğun rekabet ortamında rekabet üstünlüğünü artırabilmesi için, sürdürülebilir bir rekabet modeli önermektedir. Heath (2003) araştırmasında Güney Afrika'daki 26 adet paydaşın stratejik planlama sürecini inceleyerek edindiği bilgi ve gözlemlerini bir gösterge olarak kullanmıştır. Heath (2003) çalışmasında Güney Afrika'nın rekabetçi pozisyonunun iyileştirilmesi için; yerel paydaşlar arasında ortak bir vizyon oluşturulması, ilham veren bir liderlik anlayışının benimsenmesi ve insan faktörünün gelişimi üzerine odaklanması gerektiğini ifade etmektedir.

Baggio ve Cooper (2008) ise çalışmalarında destinasyonlarda yeniliğin önemini vurgulamakla birlikte, yeniliğin gerçekleştirilmesinin ön koşulu olarak; destinasyonların bilgi kaynaklarının, nasıl paylaşıldığının ve kullanıldığının anlaşılması gerektiğini belirtmektedirler. Bu anlamda ise destinasyonun paydaşlarından kamu ve özel sektör arasındaki bilgi akışı analiz edilmiş ve destinasyonların rekabetçi konumlarını güçlendirmesinde, kamu ve özel sektör arasındaki ilişki düzeyinin ortaya konmasına yönelik en uygun analiz şekli önerilmeye çalışılmıştır.

Mathew (2009, s.86) Güney Asya'da destinasyon rekabetçiliğini sürdürülebilir turizm kapsamında değerlendirdiği çalışmasında, destinasyonların sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü sağlayabilmesi için, destinasyon pazarlama anlayışı kapsamında inovasyondan yararlanması gerektiğini ifade etmiştir. İnovasyondan sunulan mal ve hizmetleri rakip destinasyonlardan farklılaştırmada bir pazarlama stratejisi olarak yararlanılabilir.

Zach ve Fesenmaier'e (2009) göre inovasyon, destinasyon rekabetçiliğinin özünü oluşturmaktadır. Özellikle destinasyon yönetim organizasyonunun paydaşlarla olan ilişkilerini güçlendirmesi anlamında inovasyondan yararlanması gerekmektedir. Ayrıca bir organizasyonun yenilik hareketlerini gerçekleştirebilecek destekleyici bir kültüre ve olgunluğa erişmiş olması gerekmektedir.

Varra, Buzzigoli ve Loro (2012) çalışmalarında; turizm destinasyonunun geliştirilmesi sürecinin, yalnızca turistler için olanakların ve çekiciliklerin bir bütünlük içerisinde sunulduğu coğrafi alanın gelişimi ile sınırlı tutulmaması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ayrıca bu süreçte, destinasyonun gelişim süreci deneyimlerinden elde edilen bilişsel ürünün de değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu bilişsel ürün; yerel paydaşların nabzının tutulması, hükümet süreçlerinin ve stratejik seçimlerin izlenmesi gibi yollarla elde edilecektir. Söz konusu bilişsel ürünün elde edilmesi görevini, destinasyon yönetim organizasyonu bünyesinde yer alan bir turizm destinasyonu gözlem birimi yerine getirecektir. Elde edilecek bilişsel ürünlere göre destinasyonun gelişim sürecinin, diğer bir ifadeyle yapılan yeniliklerin başarı düzeyinin gözden geçirilmesi ve sürecin iyileştirilmesi

amaçlanmaktadır. Esasında planlı bir destinasyon yönetim modeli çerçevesinde, gelişim sürecinin etkinliğinin artırılarak kaynakların etkili kullanımı ve rekabet gücünün artırılması temel amaçlar arasında yer almaktadır. Kısacası inovatif hareketler destinasyonun gelişimi için önemli bir araç olarak kullanılacaktır.

Destinasyon rekabetçiliğini etkileyen çekicilik unsurları kapsamında; fiziksel koşullar ve iklim koşulları, pazar bağlantıları, kültür ve tarih, turizm üstyapısı, emniyet ve güvenlik, maliyet/değer, erişilebilirlik, farkındalık/ımaj, destinasyonun lokasyonu, turizm altyapısı (Oye, Okafor ve Kinjir, 2013: s.51), karma aktiviteler ve özel olaylar gösterilebilir (Ritchie ve Crouch, 2010). Destinasyonları rekabetçi anlamda üstün kılabacak bu çekicilik unsurları, ancak yenilikçi bir bakış açısıyla ele alınması halinde, destinasyonların rekabetçi konumunu olumlu yönde etkileyecektir. Diğer bir deyişle; çetin rekabet koşullarında turizm destinasyonlarının ayakta kalabilmeleri amacıyla rakip destinasyonları, teknolojik gelişmeleri, müşterilerin beklentilerini, siyasi ve ekonomik konjonktürü ve turizm pazarındaki trendleri sürekli olarak takip etmeleri ve yenilikçi bakış açısıyla gerekli değişimleri gerçekleştirmeleri destinasyonlar için bir zorunluluk olarak görülmelidir.

Dupeyras ve MacCallum (2013) OECD raporunda, destinasyonlarda inovasyonu turizm hizmetlerinin ve bilgi iletişim teknolojisi altyapısının niteliksel ve niceliksel olarak iyileştirilmesi boyutunda ele almaktadırlar. Ayrıca inovasyonu turizm destinasyonlarının sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde edebilmesinde anahtar unsurlardan birisi olarak değerlendirmektedirler. Özellikle turizm hizmetlerinin iyileştirilmesine yönelik olarak elektronik turizm pazarlamasının yaygınlaştırılması, bu raporda inovatif eylemlerden birisi olarak önerilmektedir.

Iunius, Cismaru ve Foris'in (2015) çalışmalarında, Avrupa'da turizm sektörünün rekabetçi konumu incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmada; Avrupa destinasyonlarının sürdürülebilir gelişimi, yenilikçi bilgi iletişim teknolojileri ve uzun dönem rekabetçi konumu arasında bir ilişkinin varlığından bahsedilmektedir. Avrupa destinasyonlarının uzun dönemde rekabet üstünlüğünü elde edebilmesi için yeniliğin gerçekleştirilmesi gereken alanların Avrupa destinasyonlarındaki karar merkezlerince belirlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu anlamda Avrupa destinasyonlarının yönetimine yönelik sürdürülebilir bir karar destek mekanizmasının ve yüksek kalite beklentisi içerisindeki turistler için ise bir seyahat planlamasının geliştirilmesi önerilmektedir. Çalışmada inovatif bilgi iletişim teknolojilerinin ise, Avrupa'daki turistik destinasyonların rekabetçi konumunu iyileştirmesini destekleyebileceği ifade edilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Uluslararası turizm pazarında turistik destinasyonlar oldukça yoğun bir rekabet ortamında yaşam savaşı vermektedir. Turizmin her türlü belirsizliğe açık, hassas yapısı rekabetin şiddetini artıran önemli etkenler arasında yer almaktadır. Özellikle Akdeniz çanağında benzer turistik ürünleri sunmakta olan destinasyonlar, ikamesi oldukça fazla olan turistik ürünlerini diğer rakip destinasyonların turistik ürünlerinden farklılaştırmaya çalışmaktadır. Bu değişimi gerçekleştirmek için turistik destinasyonlar etkin yönetim ve pazarlama faaliyetlerini hayata geçirerek kendilerini diğer rakip destinasyonlardan farklılaştıracak stratejik hamleleri yapmak durumundadırlar. Bu anlamda öncelikle bir ürünü diğer üründen farklılaştırabilecek yenilikçi bakış açısının mevcut destinasyon örgütleri, söz konusu destinasyonda faaliyet gösteren işletmeler tarafından benimsenmesi ve içselleştirilmesi gerekmektedir. Yenilikçilik, gerektiğinde köklü değişimler gerçekleştirebilecek vizyon sahibi bir yönetici grubuna ve esnek bir örgüt yapısına sahip olmayı ve yoğun rekabet koşullarında her türlü gelişmeden haberdar olarak değişime sürekli uyum sağlamayı gerektirmektedir. Ayrıca tüketicilerin gereksinim ve beklentilerini sürekli olarak takip ederek bu beklentilere anında cevap verebilmeyi, rakipleri sürekli olarak değerlendirerek rekabetçi konumunu gözden geçirmeyi ve rakiplerden farklılaştıracak stratejik hamleleri yapmayı, eğitim ve bilinçlenmeyi bir ilke olarak benimsemeyi zorunlu kılmaktadır.

Yenilik hem işletmeler hem de destinasyonlar için, önemli bir farklılaşma aracı olarak değerlendirilebilir. Ancak bunun için gerekli değişim hamlelerini gerçekleştirecek güçlü bir organizasyon yapısına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca inovasyonun; yeniliği özümseyebilen, yeniliği uygulama becerisine sahip, yenilik hareketlerini finansal olarak da destekleyebilecek bir yapıda gelişim ve başarı gösterebileceğini söylemek mümkündür. Yeniliğe uyum sağlama süreci, belli bir ekonomik maliyeti de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle yenilik hareketlerinin getirileri ve götürülerinin iyi irdelenmesi gerekmektedir. Söz konusu yenilik hareketlerinin turistik destinasyonun rekabetçi konumuna katkısının ne düzeyde gerçekleşebileceği, bu yenilik hareketlerini uygulamış olan benzer destinasyonlardaki uygulama örnekleri analiz edilerek öngörülebilir.

Çalışmada ortaya çıkan sonuçlara göre; turistik destinasyonlarda inovasyonun genellikle destinasyonların sahip olduğu fiziki alt yapı ve üst yapının iyileştirilmesi, destinasyona özgü doğal, kültürel ve tarihi varlıkların ve konaklama işletmelerinin fiziksel konseptinin turistik çekicilik oluşturacak şekilde yenilenerek sunulması, destinasyon pazarlama sürecinde bilgi iletişim teknolojilerinden etkin bir şekilde yararlanılması, destinasyon yönetim organizasyonu bünyesinde yaratıcı düşüncelerden yararlanılması, destinasyon pazarlama sürecinde turistik destinasyona ait çekiciliklerin ön plana çıkarılmasında ve turistik ürünlerin farklılaştırılmasında yeni pazarlama anlayışlarının benimsenmesi, müşterilerin beklentilerine yönelik olarak mal ve hizmetlerin iyileştirilmesi gibi boyutlarda değerlendirildiği görülmektedir.

Söz konusu inovatif uygulamalarla birlikte, gelişmemiş ve gelişmekte olan turistik destinasyonlara şu önerilerde bulunulabilir:

- Yerel halkın turizm hareketlerine hazırlanmasına yönelik olarak eğitimi ve bilinçlendirilmesi,
- Turizm işletmelerinin ve diğer işletmelerin hizmet kalitesinin iyileştirilmesi,
- Turizm işletmelerinde yenilik hareketlerinin bir örgüt kültürü olarak benimsenmesi,
- Lider pozisyonda yer alan destinasyonların hem yönetim hem de pazarlama anlayışlarının izlenerek pazara yönelik adaptasyonun sağlanması.

Ayrıca gerekli yeniliklerin bir bütün olarak destinasyon bünyesinde yer alan turizm işletmelerinde ve diğer işletmelerde, yerel toplum anlayışında ve kamu uygulamalarında koordineli bir şekilde gerçekleştirilmesi, turistik destinasyonun pazarda bütüncül bir kalite ve olumlu bir imaj algısı oluşturmasını sağlayarak sürdürülebilir rekabetçi konumunu olumlu yönde etkileyecektir. Kısacası inovasyonun başarısı, her kesimden paydaşın dahil edildiği etkin bir destinasyon yönetim organizasyonu bünyesinde uygulanmasına bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Armstrong, G. ve Kotler, P. (2007), Marketing: An Introduction. 8th Ed, New Jersey: Prentice Hall.
- Baggio, R. and Cooper, C. (26-28 May, 2008), "Knowledge Transfer in A Tourism Destination: The Effects of A Network Structure", Presented at the IASK Advances in Tourism Research 2008 Conference, Portugal, Aveiro.
- Bakan, İ. Büyükbeşe, T. ve Bedestenci, Ç. (2004), Örgüt Sırlarının Çözümünde Örgüt Kültürü Teorik ve Ampirik Yaklaşım, İstanbul: Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Cassiman, B. and Veugelers, R. (2002), "Complementarity in the Innovation Strategy: Internal R&D, External Technology Acquisition, and Cooperation in R&D", IESE Business School Working, Pp.457.
- Dönmez, D. ve Çevik, İ. (2010), "İşletmelerde Yeniliklerin Kaynağı Olarak Paydaş Diyalogları: Seyahat Acenteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 189-202.
- Dupeyras, A. and Maccallum, N. (2013), "Indicators For Measuring Competitiveness in Tourism: A Guidance Document", OECD Tourism Paper.

- Elçi, Ş. (2006). İnovasyon: Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı. Meteksan Bilişim Grubu, BT Haber.
- Ersun, N. ve Arslan, K. (2011), “Turizmde Destinasyon Seçimini Etkileyen Temel Unsurlar ve Pazarlama Stratejileri”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 31(2), 229-248.
- Heath, E. (2003), “Towards A Model to Enhance Destination Competitiveness: A Southern Perspective. Journal of Hospitality and Tourism Management”, 10(2), 124-141.
- Hjalager, A. M. (2002), “Repairing Innovation Defectiveness in Tourism”, Tourism Management, 23, 468.
- Işık, C. ve Keskin, G. (2013), “Bilgi Ekonomilerinde Rekabet Üstünlüğü Oluşturulması Açısından İnovasyonun Önemi”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 27(1), 41-57.
- Iunius, R. F., Cismaru, L. and Foris, D. (2015), “Raising Competitiveness for Tourist Destinations through Information Technologies within the Newest Tourism Action Framework Proposed by the European Commission”, Sustainability, 7, 12891-12909.
- Kibritçioğlu, A. (1996), “Uluslararası Rekabet Gücüne Kavramsal Bir Yaklaşım”, Verimlilik Dergisi, 3, 109-122.
- Kuşat, N. (2011), “Küreselleşen Dünyada Turizm Sektörü: Bilgi İletişim Teknolojileri ve Rekabet Gücü”, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 3(5), 114-138.
- Mathew, V. (2009), “Sustainable Tourism: A Case of Destination Competitiveness in South Asia”, South Asian Journal of Tourism and Heritage, 2(1), 83-89.
- Osterwalder, A. (2005), [Http://Business-Model-Design.Blogspot.Com](http://Business-Model-Design.Blogspot.Com), (Erişim Tarihi 10.04.2016).
- Oye, N. D., Okafor, C. I. and Kinjir, S. (2013), “Sustaining Tourism Destination Competitiveness Using ICT in Developing Countries”, International Journal of Computer and Information Technology, 2(1), 48-56.
- Öztürk, Y. ve Uşaklı, A. (5-8 Aralık, 2013), “Global İnovasyon Endeksi: Akdeniz Çanağındaki Destinasyonlara Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz”, 14. Ulusal Turizm Kongresi’nde Sunuldu, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1-19.
- Rademakers, M. (2005), “Corporate Universities: Driving Force of Knowledge Innovation”, The Journal of Workplace Learning, 17(1/2), 130-136.
- Regan, N. and Ghobadian, A. (2005), “Innovation in SMEs: The Impact of Strategic Orientation and Environmental Perceptions”, International Journal of Productivity and Performance Management, 54(2), 81-97.
- Ritchie, J. R. B. and Crouch, G. I. (2010), “A Model of Destination Competitiveness/Sustainability: Brazilian Perspectives”, Brazilian Public Administration Review, 44(5), 1049-1066.
- Sayli, H., Kurt, M. ve Baytok, A. (2006), “Şebeke (Network) Organizasyon Yapılarının Rekabet Gücü Kazandırma Rolü ve Afyonkarahisar Mermer Sektöründe Bir Uygulama Örneği”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16, 31-46.
- Soyer, A. (2007), “Organizasyonlar için Rekabet Üstünlüğü Modeli Oluşturulması ve Rekabet Üstünlüğü Kaynaklarının Analizi”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Tekin, Y. ve Durna, U. (2012), “Otel İşletmelerinde Yenilik Yönetimi Uygulamaları Alanya’da Beş ve Dört Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4(3), 93-110.
- Tuncel, C. O. (2012), İnovasyon Sistemleri ve Ekonomik Gelişme, Bursa: Nilüfer Alkılıç Kütüphanesi Yayınları.
- Varra, L., Buzzigoli, C. and Loro, R. (2012), “Innovation in Destination Management: Social Dialogue, Knowledge Management Processes and Servant Leadership in the Tourism Destination Observatories”, International

-
- Conference on Leadership, Technology and Innovation Management, 41, 375-385.
- Vatan, A. ve Zengin, B. (2014), “Çevresel İnovasyon ve Konaklama İşletmelerindeki Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Örneği”, *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 511-530.
- Yorgancılar, F. (2011), “Sürdürülebilir Rekabet Anlayışı Olarak Yenilik Yeteneği”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 380-425.
- Zach, F. and Fesenmaier, D. R. (2009), “Innovation in Tourism: The Case of Destination Marketing Organizations”, *E-Review of Tourism Research (Ertr)*, 7(1), 7-36.

**Elektronik Ticaret: Dünyadaki Gelişmeler ve
Azerbaycan Açısından Bir Değerlendirme****Electronic Commerce: Developments in the World and Evaluation in terms of
Azerbaijan**Besti Aliyeva¹**ÖZ**

Geçmişte bir ölçüye kadar kapalı bilgisayar ağları üzerinden gerçekleştirilen elektronik ticaret uygulamaları, güvenli olmakla birlikte maliyeti yüksek sistemlerdir. Günümüzde, açık bilgisayar ağı olan internet, elektronik ticaret için çok daha uygun bir altyapıdır. İnternet aracılığıyla, artık kapalı yapıdan açık yapıya geçerek küreselleşen ağların getireceği avantajlardan yararlanılmaktadır. Bu da özellikle KOBİ'lerin (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin) dünya ticaretinde daha fazla yer almalarına olanak sağlamaktadır. Elektronik ticaret, özellikle KOBİ'ler için çok uygun bir ticaret şeklidir. Elektronik ticaret, ürün seçeneklerinin artmasını, ürünlerin kalitesinin yükselmesini ve daha hızlı bir şekilde ödenerek teslim alınmasını sağlamaktadır. Potansiyel tüketicilerin dünyanın her yanında pazara arz edilen ürünler hakkında bilgi sahibi olmalarına ve yeni üreticilerin dünya pazarlarına girmelerine imkân vermektedir. Daha düşük fiyatlı ve kaliteli ürünlerin pazara girmesi üreticiler arasında rekabetin artmasına ve tüm ticari işlemlerin maliyetinin düşmesine neden olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Bilgi ve İletişim Teknolojileri(BIT), E-ticaret, Yerli Online Ödeme Sistemleri

ABSTRACT

Up to a uniform dimension in the past off the computer networks through the secure electronic commerce applications while the high cost of systems. Today, the internet as a open computer network, is more suitable infrastructure for electronic commerce. Through the internet through the open, closed structure it is utilized advantages of the global network now. This is especially the SMEBS (Small and Medium-Sized Businesses), allow you to get more involved in world trade. Electronic commerce, especially for SMBS is a very suitable trade. Electronic commerce provides the increasing the choice of products, improve the quality of products and the paid receipt more quickly. Each side of the potential consumers of the world market demand for information about the products they are the owner and the new manufacturers will allow you to enter the world markets. Entering more low-cost and high quality products to the market increased competition between manufacturers and cause a decrease of the cost of all business transactions.

Keywords: Azerbaijan, Information and Communication Technology (ICT), E-commerce, Domestic online payment systems

¹Öğr. Gör., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, İktisat ve İşletme Bölümü, bastiyusifova@gmail.com

GİRİŞ

Elektronik ticaret ya da kısaca e-ticaret, 1995 yılından sonra İnternet kullanımının artmasıyla ortaya çıkan, ticaretin elektronik ortamda yapılması kavramıdır. Elektronik ticaret, ticari işlemlerden biri veya tamamının elektronik ortamda gerçekleştirilmesi yoluyla reklam ve pazar araştırması, sipariş ve ödeme, teslimat olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır.

Elektronik ticaretin araçları, birbirleriyle ticaret yapanların ticari işlemlerini kolaylaştıran telefon, faks, bilgisayar, elektronik ödeme ve para transfer sistemleri, elektronik veri değişimi sistemleri (Electronic Data Interchange-EDI), İnternet gibi her türlü teknolojik ürünlerdir. EDI, ticaret yapan iki kuruluş arasında, insan faktörü olmaksızın bilgisayar ağları aracılığı ile belge ve bilgi değişimini sağlayan bir sistem olarak elektronik ticaretin önemli bir aracıdır. Elektronik ticaret açısından en etkin araç olarak kabul edilen İnternet teknolojileri ses, görüntü ve yazılı metni aynı anda, daha hızlı ve güvenli bir şekilde ilettiğinden, İnternet üzerinden yapılan bu işlemlerin maliyeti diğer araçlara oranla hayli düşüktür.

2000 yılından başlayarak geleneksel pazarlama yöntemlerine, İnternet olanaklarını da ekleyen kuruluşlar, sadece belirli bir kitleye satış yapabilmenin ötesine geçerek, üretkenliği ve yaratıcılığı arttıran küresel e-ticaret bağlantılarını güçlendirmeye başladılar. Bu bağlantıların güçlenmesinin asıl nedenlerinden biri de yukarıda bahis ettiğimiz gibi internet üzerinden işlemlerin düşük maliyetli ve daha hızlı ve güvenilir olmasıdır. Bununla ilgili olarak, Teknolojinin gelişmesi ve bilgi teknoloji kullanıcılarının artması şirketlerde artık reklamcılıkta da İnternete öncelik ve önem veriyor.

İnternet sayesinde normal koşullarda ortalama 10 yıl alan markalaşma süreci, elektronik ticaretle 2 yıla inmiş durumuna gelmiştir. Bugün "Dünyanın en büyük 500" şirketi listesinde bundan birkaç yıl önce kurulmuş olan onlarca e-şirket yer almaktadır.

Etkisi küresel olan internet ekonomisi, ticareti etkilediği gibi siyaseti de etkilemektedir. Tüm dünya çapında, iş dünyasının önderleri, kendi şirketlerinin ayakta kalma ve rekabet edebilme yetilerinde internetin oynadığı rolü kabul etmektedir. Bütün bunlar şirketlerin, yeni ekonomide rekabet edebilmek için internetin gücünden yararlanma gereksinimini ortaya çıkarmıştır.

1. ELEKTRONİK TİCARET TANIMI

Elektronik ticaret; Mal ve hizmetlerin üretim, tanıtım, satış, sigorta, dağıtım ve ödeme işlemlerinin bilgisayar ağları üzerinden yapılmasıdır. Ancak e-Ticaret konusunda en yaygın genel kabul görmüş tanım OECD tarafından 1997'de yapılan tanımdır. Bu çerçevede e-Ticaret aşağıdaki eylemleri kapsayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır;

• Ticaret öncesi firmaların elektronik ortamda bilgilendirilmesi ve araştırma yürütmesi,

• Firmaların elektronik ortamda buluşması,

• Ödeme sürecinin yerine getirilmesi,

• Taahhüdün yerine getirilmesi, mal veya hizmetin müşteriye teslimi,

• Satış sonrası bakım, destek, hizmetlerin temin edilmesi vb. (Söylemez, 2006:

13)

İnternetin hızla yaygınlaşması, elektronik ticareti, ticari işlemlerin yürütülmesinde yeni ve çok etkin bir araç haline getirmiştir. Elektronik ticaret, tüm dünyada ticaretin serbestleştirilmesi eğilimi ile birlikte, son on yılda yaşanan ve bilgi iletişimini kolaylaştıran teknolojik gelişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Aytekin, 1998: 23).

Yeni ekonominin ortaya çıkışıyla dünya ekonomisindeki rekabet gözle görülür biçimde artmıştır. Geleneksel pazarlama yöntemlerine, internet olanaklarını da ekleyen kuruluşlar, sadece belirli bir kitleye satış yapabilmenin ötesine geçip, üretkenliği ve yaratıcılığı arttıran küresel e-ticaret bağlantıları kurma şansını elde edebiliyorlar.

Eskiden birçok şirket; televizyon, gazete, radyo gibi araçları kullanarak potansiyel müşterilerine ulaşmaya uğraşırken, bugün bunlardan daha etkin ve ölçülebilir olan internet üzerinden reklamcılık kullanılıyor. Geçmişte hedef kitlesine kısıtlı yollarla ulaşabilen şirketler, bugün 50'yi bulan farklı e-pazarlama yöntemiyle daha çok müşteriye daha hızlı ulaşabiliyor. Üstelik bu yöntemler ya tümüyle ücretsiz ya da sıfıra yakın bir bütçeyle karşılanabilecek durumdadır.

Geçmişte bir ölçüye kadar kapalı bilgisayar ağları üzerinden gerçekleştirilen elektronik ticaret uygulamaları, güvenli olmakla birlikte maliyeti oldukça yüksek sistemlerdir. Günümüzde, açık bilgisayar ağı olan internet, elektronik ticaret için çok daha uygun bir altyapıdır. İnternet aracılığıyla, artık kapalı yapıdan açık yapıya geçerek küreselleşen ağların getireceği avantajlardan yararlanılmaktadır. Bu da, özellikle KOBİ'lerin (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin) dünya ticaretinde daha fazla yer almalarına imkân sağlamaktadır.

Elektronik ticaret, özellikle KOBİ'ler için çok uygun bir ticaret şeklidir. Elektronik ticaret, ürün seçeneklerinin artmasını, ürünlerin kalitesinin yükselmesini ve daha hızlı bir şekilde ödenerek teslim alınmasını sağlamaktadır. Potansiyel tüketicilerin dünyanın her yanında pazara arz edilen ürünler hakkında bilgi sahibi olmalarına ve yeni üreticilerin dünya pazarlarına girmelerine imkân vermektedir. Daha düşük fiyatlı ve kaliteli ürünlerin pazara girmesi üreticiler arasında rekabetin artmasına ve tüm ticari işlemlerin maliyetinin düşmesine neden olmaktadır.

Elektronik ticaret, üretici ve tüketicileri, özellikle KOBİ'leri geleneksel ticaret engelleri olan pazara uzaklık, bilgi eksikliği ve talebe uygun üretim yapılamayışı gibi dezavantajlardan kurtarabildiği ölçüde yararlı olacaktır. Ancak, elektronik ticaret ülkelerin tüm ticari sorunlarını (örneğin ulusal tedarik zincirindeki halkaları) çözemez. Elektronik ticaret konusunda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmayan ülkeler ilk aşamada interneti sadece reklam veya pazar araştırması amacıyla kullanabilirler.

E-ticareti bu kadar gözde kılan unsurlar arasında; e-ticaretin, şirket ile hedef kitlesi arasındaki doğrudan ilişki sağlaması, pazarlamacılara istedikleri bilgileri sunması, hızlı ve düşük maliyetli olması ve tüm bunların elektronik ortamda yapılıyor olması sayılabilir. Diğer olumlu unsurlar arasında ise dağıtımda kolaylık ve ucuzluk, tüketici ile daha rahat etkileşim, anında geri dönüş, dikkat çekicilik, küresel pazarla tanışma, 24 saat hizmet ve anında satış yer alır.

2. E-TİCARETİN ORTAYA ÇIKIŞI

Elektronik ticaret, tüm dünyada ticaretin serbestleştirilmesi eğilimi ile birlikte özellikle, son 10 yılda yaşanan ve bilgi iletişimini kolaylaştıran teknolojik gelişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi "ticaret" ifadesi kavramsal olarak "mal veya hizmetin alınıp-satılması" işlemlerini kapsamaktadır. Bu sürecin elektronik ortamda, internet üzerinde yapılması "e-ticaret" kavramını ortaya çıkarmıştır.

E-ticaret; uygun fiyatlar sayesinde internet kullanımının yaygınlaşması, kredi kart kullanımının artması ve bankacılık sistemindeki yenilikler neticesinde yükselen bir grafik göstermektedir. E-ticaret ile ilgili yapılan araştırmalarda, önümüzdeki yıllarda e-ticaretin daha da artarak etkisini göstereceği belirtilmektedir (Torlak, 2009: 4)

3. E-TİCARETİN ÇEŞİTLERİ

Elektronik ticaret içinde bulunan taraflar itibarıyla 4 ana gruba ayrılabilir.

1. Şirketler Arası (B2B- Business To Business) Elektronik Ticaret: En yaygın kullanılan elektronik ticaret şeklidir. Şirket içi veya şirketler arası yapılan bu tür ticaret 1960'ların başından beri kullanılmaktadır. Elektronik Veri Değişimi (Elektronik Data Interchange) olarak da adlandırılır. Firmaların elektronik ortamda tedarikçiye sipariş vermesi, faturalarını temin etmesi ve bedellerini ödemesi bu bölümde değerlendirilmektedir. 1999 yılı verilerine göre; şirketler arası elektronik ticaret işlemleri, E-Ticaret cirosunun %90'nını oluşturmaktadır. İnternet araştırma

şirketi Jupiter Research'e göre; ABD'de işletmeden işletmeye (B2B) elektronik ticaret hacminin 2005'e kadar 6.3 milyar dolara ulaşacağı öngörülmüyor.

2. Şirket-Tüketici Arası Elektronik Ticaret: Son yıllardaki web ve wap teknolojilerindeki gelişmelerle ortaya çıkmış yeni bir tür alışveriş ortamıdır. Elektronik ticaretin en çok bilinen türüdür. Sanal Mağaza uygulamaları ile İnternette firmalar elektronik ortamda; bilgisayardan otomobile, kitaptan pizzaya birçok ürünün doğrudan tüketiciye satışını yapmaya başlamıştır. Yaygın GSM kullanımı ile birlikte wap teknolojisi de tıpkı web teknolojisi gibi gelişmekte ve yer, zaman gibi kısıtlar olmaksızın elektronik ticaret yapılan uygun bir ortam haline gelmiştir.

3. Şirket-Kamu İdaresi Arası Elektronik Ticaret: Kamu ile şirketler arasındaki lokal ağlar üzerinde yapılan ticaret, haberleşme ve diğer tüm etkinlikleri bu alanda tanımlayabiliriz. Kamu ihalelerinin İnternette yayınlanması ve firmaların elektronik ortamda teklif vermeleri ilk örnekleri oluşturmaktadır. E-Ticaretin yaygınlaşmasını desteklemek amacı ile kamunun vergi ödemeleri, gümrük işlemleri de sanal dünyaya taşınmaktadır.

4. Tüketici-Kamu İdaresi Arası Elektronik Ticaret: Tüketici ile kamu idaresi arasında her türlü vergi, sağlık ve hukuksal etkinliği bu alanda niteleyebiliriz. Henüz yaygın örnekleri olmayan bu kategoride ehliyet, pasaport başvuruları, sosyal güvenlik primleri ile vergi ödemeleri, vb. uygulamalar ile Elektronik Devlete geçişin sağlanması planlanmaktadır. İngiltere hükümeti, 2005 yılında tüm kamu hizmetlerinin elektronik ortamda yapılabileceği ve Elektronik Devlet'e geçişin tamamlanacağını duyurmuştur. 2002 yılına kadar ise tüm okul ve kütüphanelerin İnternet bağlantılarının sağlanması planlanmaktadır (http://www.elektronikticaretrehberi.com/e-ticaret_genel_bilgiler.php)

4. E-TİCARETİN MUHTEMEL ETKİLERİ

4.1. Olumlu Etkileri

Elektronik ticaretin ekonomik ve toplumsal hayatta giderek kendisine daha fazla yer edinmesine bağlı olarak ortaya çıkan olumlu etkileri aşağıda özetlenmiştir.

a) Açık ağ üzerinden gerçekleşen e-ticaret faaliyetleri, elektronik iletişimi artırmıştır. Bu ise, işletmelere, tüm tüketicilere ve diğer işletmelere daha ucuz ve kolay bir şekilde ulaşma olanağı sağlamaktadır. Pek çok işletme, bu yolla herhangi bir fiziksel yatırıma girmeden, bir satış mağazası, fiziki bir pazarlama ağı kurmadan ürünlerini pazarlayabilmektedir.

b) Ulusal ve uluslararası ticari işlemlerin elektronik ortamda yürütülmesi (üretici,satıcı, alıcı, aracı, gümrük idaresi, sigortacı, nakliyecisi, bankalar ve diğer kamu kurumları kapsamında) zamanın etkin kullanılmasını sağlamaktadır. Böylece ürünlerin sipariş edilmesi ile teslimi arasında geçen süre asgariye inmekte, zamandan kaynaklanan maliyetler ile stok maliyetleri düşmektedir.

c) Elektronik ticarete ihtiyaç duyulan belgeler elektronik ortamda hazırlanmakta, bu bilgi ve belgeler ilgililerin kullanımına sunulmaktadır. Böylece, işlemler minimum hata ile kısa bir süre içinde ve kırtasiye masrafı ödenmeksizin tamamlanmaktadır. İnternete dayalı e-ticaret ve elektronik dağıtım sistemleri uluslararası ticareti hızlandırmaktadır.

d) E-ticaret, mal ve hizmet piyasalarının yapısını değiştirmekte, yeni ürünler, yeni pazarlama ve dağıtım tekniklerine yol açmakta, hızlı bir şekilde ürün geliştirilmesi, test edilmesi ve müşteri ihtiyaçlarının tespit edilmesini olanaklı kılmakta, pazar talebindeki değişikliklere hızla yanıt verebilmektedir (<http://www.e-ticaretmerkezi.net/eticaret-inetkileri.php>). E-ticaret, ticari faaliyetlerin tabana yayılmasını sağlamış, pazar alanını genişletmiş ve ekonomik yoğunlaşmaya yol açmıştır. Böylece uluslararası ticaretten daha çok pay alınması mümkün hale gelmiştir.

e) Elektronik ortamda üretim, pazarlama ve dağıtım faaliyetleri maliyetleri düşürmesi nedeniyle, e-ticaret işletmelere, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet üstünlüğü sağlamakta ve rekabeti artırmaktadır.

f) Tüketiciler için işlem maliyetleri ve nakliye masrafları düşmektedir. Tüketiciler evlerinden çıkmadan sorun yaşamadan ve zaman harcamadan sanal mağazalardan alışveriş yapabilmektedirler.

g) Tüketiciler internet sayesinde, yeni mamul ve ürün bilgilerine kolay ulaşabilmekte, bilgi sahibi olmakta ve alternatif ürünleri karşılaştırarak, kolayca satın alabilmektedir.

h) Zaman ve fiziksel engellerin kalkması elektronik ticaret yoluyla çok sayıda tüketicinin küresel piyasaya girmesine yol açmış, azalan maliyetler, yüksek hız ve çeşitlilik tüketiciler arasında yoğun bir rekabet ortamı yaratmıştır.

i) Yeni tüketici memnuniyeti ve yeni işgücü profilleri e-ticaretin getirdiği yeniliklerdendir. E-ticaret (internet), yeni birçok iş, görev ve unvanlar ortaya çıkarmıştır. Bu iş alanları internet servis ve içerik sağlayıcıları, web sayfası hazırlayıcıları gibi doğrudan internete ilişkin hizmetler olabileceği gibi, insanların evlerinde oturarak internet üzerinden hizmet üretmeleri de olabilir. Örneğin mülakat ve danışmanlık yapma, rapor, oyun ve eğlence hazırlama bu kapsamda görülmektedir.

j) E-ticaret, ekonomik bir olgu olmasına karşın, sosyal ve politik yaşamı etkilemektedir.

Ekonominin bilgi ve bilgiyi yönetme temeline dayanması, eğitim, kültür, sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlarda internet kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. Bu durum sosyal politikaların yeniden gözden geçürülmesine yol açmıştır.

k) Bilgisayar yoluyla veri tabanlarına kolay ulaşım ve e-posta, geleneksel eğitim ve öğretim alışkanlıklarını değiştirmektedir. Geleneksel sınıflar yerini sayısal ve sanal ortama bırakmış, öğretim gören öğrenciler bilgiye çok daha hızlı ve kolay ulaşma imkanı bulmuşlardır. İnternet bu anlamda bilgiye ulaşmanın önündeki engelleri ortadan kaldırmıştır.

l) Organizasyonlar ve işletmeler dönüşmekte, geleneksel yöneticilerinin sayısı azalmakta, daha fazla uzmanlaşmakta, yatay ve dikey olarak küçülmekte ancak etkinliği artmaktadır.

m) E-ticaret, işletmeler arası verinin paylaşılmasına, işletme çalışanlarının işbirliğine, koordinasyonuna, müşterilerin öneri ve taleplerinin değerlendirilmesine büyük ölçüde kolaylıklar getirmiştir.

4.2. Olumsuz Etkileri

E-ticaretin yukarıda belirtilen olumlu yanlarına karşın bazı olumsuzlukları da bulunmaktadır. Bazı yazarlara göre yasal, kurumsal ve teknolojik sınırlamalar nedeniyle öngörülen gelişmelerin gerçekleşmesi olası değildir. İnternetin kültürel açıdan negatif yanları olduğunu iddia eden bir başka görüşe göre, internet bir bilgi çöplüğüdür ve insanları yönlendirmektedir. Yirminci yüzyılın son çeyreği bilgi çağı, yirmi birinci yüzyıl ise bilgiyi yönetme çağı olarak adlandırılmaktadır. Gerçekten bilgiyi üretmeyen ve yönetemeyenler için internet bir bilgi çöplüğü olabilir. Olumsuzlukların ve sınırlamaların asgariye indirilmesiyle internet bir ayrıcalık ve üstünlük aracı olabilir. Olumsuzlukları ortadan kaldırmak için herkes kendini görevli kabul etmelidir. Elektronik ticaretin olumsuzlukları aşağıda özetlenmiştir.

a) E-ticaret, bilim ve teknolojiyi üreten, süratle ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştüren gelişmiş ülkeler ile endüstri toplumu olmadan bilgi toplumu olmaya çalışan geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki refah düzeyi farkını daha da artıracaktır.

b) Elektronik ticaret (internet), bir yandan yeni iş alanları, görev ve unvanlar ortaya çıkarırken, diğer yandan da organizasyonların yatay ve dikey olarak küçülmesi ve geleneksel ticarete rol alan bazı unsurların ortadan kalkması nedenleriyle işgücü fazlası ortaya çıkacak, dolayısıyla işsizlik artacaktır.

c) E-ticaret (internet), bütünü ile ele alındığında teknik yapısı itibari ile denetime müsait bir nitelikte değildir. İnternete girmek, yararlanmak ve çeşitli olanakları kullanmak için herhangi bir yasal formalite, başvuru izni, onay gibi işlemler söz konusu değildir. İnternetin hukuki anlamda bir sahibi yoktur; belli bir işleticisi ve/veya yöneticisi de yoktur. Bu nedenle internetin kullanımında ortaya

çıkabilecek suiistimalleri, aşırılıkları, usulsüzlükleri, kural dışı davranışları denetleyip, yaptırım uygulayacak merkezi bir otorite de bulunmamaktadır. İnternetin bu niteliği, uluslararası ya da uluslar üstü organizasyonlar tarafından dikkate alınmalı ve çözüm üretilmelidir (<http://www.e-ticaretmerkezi.net/eticaretinetkileri.php>)

5. DÜNYADA E-TİCARETLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR VE ÖRNEKLER

d) Shop.org ve Forrester Research tarafından 2007 yılında hazırlanan “Online Perakendeciliğin Durumu 2007” raporunun en vurucu yanı, 2006 yılı içinde ABD’deki tüketicilerin internet alışverişlerinde bilgisayarlara harcadıklarından daha çok parayı kıyafetler için harcadıklarının ortaya çıkması idi. Bir başka ifade ile kıyafet kategorisindeki toplam satışlar, ilk kez elektroniği geçmiş oldu. eMarketer verilerine göre, 2006 yılında 18,3 milyar dolar olan kıyafet, aksesuar ve ayakkabı kategorisi online ticaret hacmi ile 2008 yılında 26,6 milyar dolara erişmiştir. eMarketer’in 2008 yılında yayınladığı raporda aşağı yukarı her 10 ABD gencinden 6’sının internet üzerinden bir alışveriş yaptığı belirtilmiştir (<http://www.platinmarket.com/e-ticaret-te-en-cok-urun-satilan-kategori-hangisi/>) En çok alışveriş yapılan kategorinin %46’sı ile kıyafet, ayakkabı ve aksesuar olduğu ortaya çıkmıştı. Yine aynı araştırma firması tarafından 2009 yılı başında hazırlanan ‘Online Perakende Endüstrisi’ raporunda, 2008 yılında toplam perakende sektöründe internet üzerinden satışlar yaklaşık %12’ye ulaştığı belirtilmişti. (Torlak, 2009: 28)

İnternet World Stats 30 Haziran 2016 rakamlarına göre, dünya nüfusunun 7.3 milyar civarında olduğunu ve küresel nüfusa göre % 50.1'sine tekabül eden 3,6 milyar internet kullanıcısı var (Torlak,2009: 89) "2000-2016 yılları arası bu oran %918.3 artmıştır. İnternet kullanıcısı ile ilgili rakamlar hızla artmaktadır.

Tablo 1: Dünya İnternet Kullanımı ve Nüfus İstatistikleri

WORLD INTERNET USAGE AND POPULATION STATISTICS JUNE 30, 2016 - Update						
World Regions	Population (2016 Est.)	Population % of World	Internet Users 30 June 2016	Penetration Rate (% Pop.)	Growth 2000- 2016	Table % Users
Asia	4,052,652,889	55.2 %	1,846,212,654	45.6 %	1,515.2%	50.2 %
Europe	832,073,224	11.3 %	614,979,903	73.9 %	485.2%	16.7 %
Latin America / Caribbean	626,119,788	8.5 %	384,751,302	61.5 %	2,029.4%	10.5 %
Africa	1,185,529,578	16.2 %	340,783,342	28.7 %	7,448.8%	9.3 %
North America	359,492,293	4.9 %	320,067,193	89.0 %	196.1%	8.7 %
Middle East	246,700,900	3.4 %	141,489,765	57.4 %	4,207.4%	3.8 %
Oceania / Australia	37,590,820	0.5 %	27,540,654	73.3 %	261.4%	0.8 %
WORLD TOTAL	7,340,159,492	100.0 %	3,675,824,813	50.1 %	918.3%	100.0 %

Bir başka araştırma şirketi olan PhoCusWright’ın seyahat sektörü için yaptığı analizlerine göre ise, online satışların payı İskandinav ülkelerinde %55’e yaklaşırken, İngiltere’de %50, ABD’de %40 ve Uzak Doğu’da ise %20 seviyesinde bulunmaktadır. Ülkemizde ise hem "www.google.com", hem de "www.google.com.az" internet kullanıcıları tarafından tatil araştırması kullanılıyor. Tüketicilerin yaklaşık %90’ı; en iyi fiyatı bulmada, daha bilinçli karar vermede, farklı alternatifleri karşılaştırmada ve %67’si ise tatil satın alırken kararlarını belirlemede Google’ın etkili olduğunu belirtmişti. Yine aynı araştırmaya göre, uçak biletinde genel bilgi edinme, kıyaslama ve satın alma kararı vermede tüketiciler birinci sırada interneti kullanıyor. Havayollarında ise %30’luk bir oran tek web sitesini ziyaret ettikten sonra kararını veriyor (Torlak, 2009: 167)

IAB Europe tarafından yönetilen ve TNS ile Google'ın desteklediği; 25 Avrupa ülkesini kapsayan, 2010 yılı içinde gerçekleştirilen Tüketici Alışveriş Barometresi araştırmasına göre perakende kategorisinde yer alan ürünler için "son 12 ay içerisinde İnternet'ten alışveriş yaptım" diyenlerin oranı İngiltere'de %64, Polonya'da %50 ve Türkiye'de %17 olurken, "son 12 ay içerisinde mağazadan alışveriş yapmadan önce internet'ten araştırma yaptım" diyenlerin oranı ise Rusya'da %65, Polonya'da %54 ve Türkiye'de %59 olmuştur.

AB, 1980 yılından elektronik ticaret konusunda yoğun çalışmalar yürütmekte ve Avrupa düzeyinde bir bilgi ağı sistemi kurmaya çalışmaktadır. 1994 yılında Avrupa Komisyonu resmi bir "Elektronik Ticaret Girişimi (Electronic Commerce Initiative)" başlatmıştır. 1997 yılında Komisyon'un hazırladığı haberleşme dokümanı (Communication) ile Birliğin temel hedefinin elektronik ticaretin Avrupa'da hızla gelişimini sağlamak olduğu belirlenmiş ve elektronik ticaretle ilgili çalışmalarda birbirini tamamlayıcı iki hedef belirlemiştir. Bunlar, elektronik ticarete güveni oluşturmak ve tek pazara tam girişi sağlamaktır. Avrupa Birliği'nde internet kullanımı yoluyla mal ve hizmet ticareti yaklaşık 17 milyar Euro düzeyindedir (<http://www.e-ticaretmerkezi.net/eticaretkuruluslari.php>).

E-Europe girişimi, Avrupa'nın güvenlik, elektronik bankacılık gibi bazı önemli alanlardaki gücünü artırarak bu gelişmeyi hızlandırmak amacıyla, Elektronik işlemlerde, Euronun geniş bir şekilde kullanımı da, AB düzeyinde elektronik pazarın gelişimine katkıda bulunacaktır.

Avrupa Birliği, Avrupa-Ağı bilgi kapasitesini geliştirmek amacıyla, Ar-Ge ağırlıklı programlar düzenlemekte, bu kapsamda EDI (Elektronik Veri Değişimi) sistemlerine ve belirgin olarak da ticaretle ilgili elektronik veri değişim sistem (Trade EDi System-TEDIS) girişimlerine destek vermektedir.

AB temel amacını, sayısal imza, şifreleme, enformasyon alt yapısı, hukuksal ve finansal konuların ve ticaretin dünya ölçeğinde gelişmesini sağlayacak ölçüde düzenlenmesi olarak belirlemiştir. Avrupa Birliği'nin elektronik ticaret konusundaki bazı çalışmaları aşağıda verilmiştir.

Avrupa Birliği düzeyinde, bilgi toplumunu teşvik edecek birçok politika tedbirleri alınmıştır. Bunlar; telekomünikasyonun liberalleşmesini artırmak, e-ticaret konusunda açık bir yasal çerçeve oluşturmak (kişisel bilgilerin korunması, tevsik etme, gizlilik, v.b.), önemli alanlarda araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemektir.

AB'nin diğer bir çalışması da 1999/93/EC sayılı "Elektronik imza" ya ilişkin direktifidir.

Devlet ve hükümet başkanlarının talebi üzerine, Komisyon, Konseyle birlikte, Haziran 2000'de Feira Zirvesi'nde kabul edilen "E-Europe Eylem Planı" çalışmalarına başlamıştır.

E-Europe Eylem Planının üç temel hedefi bulunmaktadır:

- Her evin, okulun, işyerinin ve idarenin on-Lice hale getirilmesi,
- Sayısal konulardan haberdar ve girişimci Avrupa'yı yaratmak,
- Toplumsal olarak kabul görmüş bir bilgi toplumu oluşturmak.

Avrupa Birliği ayrıca, elektronik ticaretin gelişimini özellikle Kobi'ler için hızlandıracaktır.

Böylece, Kobi'ler bütün Avrupa pazarında faaliyet gösterebileceklerdir. Bunun için, bir dizi AB mevzuat girişimi hazırlık aşamasındadır. Bu çalışmalar, yasal güvenliği sağlamayı, sınırlar arası hizmetlerin önündeki engelleri kaldırmayı, on-Lice yenilikleri ve tüketici güvenini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmalarda önem arz eden özellik "kendi kendine düzenleme" ve "ortak düzenleme" kavramları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hazırda bu bağlamda, Komisyon'da birçok çalışma yürütülmektedir. Alternatif müşteri tashih mekanizmaları ve sınır ötesi on-Lice uyumsuzlukların halli sistemleri ile ilgili faaliyetler, "E-Güvenlik Forumu" içerisinde koordine edilmektedir. Bu Forum, 21 Mart 2000 tarihinde Brüksel'de Komisyon tarafından organize edilen "Sınırlararası Elektronik Ticarete Yargı Dışı Uyuşmazlık Halli" konulu bir çalışma toplantısında (workshop) oluşturulmuştur. E-

ticaretle ilgili birçok direktif ve tüzük Komisyon tarafından kabul edilmiş, Konseyin ve Avrupa Parlamentosu'nun onayını beklemektedir. "e-para" ve "Avrupa'da e-ticaretin yasal çerçevesi" konusundaki iki direktif için ortak bir noktaya varılmıştır. Komisyon, şu anda, sınır ötesi finansal hizmetleri kapsayacak şikâyet ağının kurulması ve KOBİ'lere teknik know-how'ın transferini kolaylaştıracak "go dijital" kampanyasını başlatmakla uğraşmaktadır. Netice itibarıyla AB, e-ticaretle ilgili yoğun çalışmalar sürdüren bir bölgesel örgüttür ve ülkemiz açısından da bu örgütün çalışmaları büyük önem taşımaktadır (<http://www.e-ticaretmerkezi.net/eticaretkuruluslari.php>)

6. E-TİCARETTE VE DÜNYADAKİ GELİŞMELER

E-ticaret sektörünü domine eden dünyanın en büyük 10 e-ticaret şirketine hazırlanan infografik eşliğinde göz atalım (www.webdigitech.com sitesi E-Commerce analizleri/infoqrafikleri)

İnternet dünyasının en hareketli sektörlerinden olan e-ticaret, bugün artık kişilerin alışveriş alışkanlıklarını tamamen değiştirmiş durumda. Gerek fiziksel maliyetlerinin olmaması, gerekse hedef kitleye ulaşabilmeleri sebepleriyle e-ticaret sektörünü seven birçok firma da bu sektörün meyvelerini toplamaya devam ediyor.

1) **Amazon.com, Inc.** Merkezi Seattle (Washington, ABD)'de bulunan Amerikan elektronik ticaret ve bulut bilişim firmasıdır. ABD'nin internet tabanlı en büyük perakendecisidir. Kurucusu olan Jeff Bezos, "Amazon" ismini "egzotik ve farklı bir yer" olmasından dolayı seçmiştir. Ayrıca Amazon Nehri'nin de dünyanın en büyük nehri olması isim seçiminde etkili olmuştur.

- Ülkesi: ABD
- Merkezi: Seattle, Washington, ABD
- Kurucusu: Jeff Bezos
- Kuruluş tarihi: 1994
- Başlangıç: Kitap satışı
- Rakipleri: Alibaba, Google, Ebay
- Net değeri: 50.3 milyar dolar
- Çalışan sayısı: 154,100

Amazon.com çalışanları iki yılda bir toplam iki gün boyunca şirketin müşteri hizmetleri bölümünde çalışmaktadır. Buna CEO da dahildir. Bu uygulama, tüm çalışanların müşteri hizmetleri işleyişini daha iyi anlamalarını sağlamak için yapılmaktadır. Amazon.com 2013 yılında 49 dakikalığına kapalı kalmıştır. Bu durum şirketi yaklaşık 5.7 milyon dolarlık satıştan mahrum bırakmıştır.

2) **Alibaba Group Holding Limited** şirketi C2C, B2C ve B2B hizmetleri veren Çin merkezli bir e-ticaret şirkettir. Bunların yanı sıra, elektronik ödeme servisleri, alışveriş arama motoru ve veri-merkezli bulut bilişim servisleri bulunmaktadır.

Şirketin İngilizce sitesi Alibaba.com, ithalat ve ihracatçıları 240'dan fazla ülke ve bölgede buluşturmaktadır. Çince sitesi 1688.com ise daha çok ülke içinde B2B ticareti için geliştirilmiştir. Alibaba.com'un iş odaklı alışveriş yapısına sahip olmasının yanı sıra; Aliexpress.com da daha küçük müşteriler ve daha küçük satın almalar için geliştirilmiştir.

- Ülkesi: Çin
- Kurucusu: Jack Ma
- Kuruluş tarihi: 1999
- Merkezi: Hangzhou, Çin
- Rakipleri: JD.com, Tencent, Baidu
- Değeri: 145 milyar dolar (Eylül, 2015)
- Net değeri: 24.8 milyar dolar (Haziran, 2015)
- Çalışan sayısı: 34,985 (Mart, 2015)

Alibaba Jack Ma'nın ilk e-ticaret girişimi değildir. Ma ayrıca China Yellowpages'i de kurmuştur; ki bunun Çin'in ilk internet şirketi olduğu söylenmektedir. Alibaba isminin hikayesi ise şöyledir: Alibaba San Francisco'da bir kafeye oturur ve garson kızı çağırır. Garsona Ali Baba hakkında ne bildiğini sorar

ve kız da “Açıl Susam Açıl” (Open Sesame) cevabını verir. Bu bağlamda Jack Ma, bu ismi şirketin fırsatlara açık olduğunu yansıtmaya bakımdan seçtiğini belirtmektedir.

3) **eBay Inc.**, internet üzerinden C2C, B2C satışları gerçekleştiren e-ticaret odaklı çok uluslu bir Amerikan şirkettir. Ücretsizdir, ancak satışlarda kullanıcılardan fatura ücreti tahsis edilmektedir. İlk olarak Auction Web ismiyle 4 Eylül 1995 tarihinde Fransa doğumlu İran-Amerika asıllı bilgisayar programcısı Pierre Omidyar tarafından kurulmuştur.

- Ülkesi: ABD
- Kurucusu: Pierre Omidyar
- Kuruluş tarihi: 1995
- Merkezi: San Jose, California, ABD
- Başlangıç: Lazer cihazı satışı
- Rakipleri: Amazon, Alibaba
- Değeri: 68.9 milyar dolar
- Çalışan sayısı: 36,500

eBay’in ilk olarak 1997’de Auction Web ismiyle kuruldu. Daha sonra kurucusu olan Pierre Omidyar ismini EchoBay olarak değiştirmek istedi, ancak satın almak istediği domain, daha öncesinden Kanada merkezli bir maden şirketi tarafından satın alınmıştı. Omidyar da ismi “eBay” olarak kullanma kararı aldı (1997).

NASA, uzay mekiklerinin emekli edilmesinden önce eBay ve benzer siteler üzerinden eski Intel 8086 çipleri ve daha üretimi yapılmayan floppy diskleri satın almıştır (<http://www.webmasto.com/dunyanin-en-buyuk-10-e-ticaret-sirketi-infografik>).

4) **JD.com** veya diğer adıyla Jingdong Mall, Çin/Pekin merkezli bir elektronik ticaret şirkettir. Çin’deki işlem hacmi en büyük online B2C satıcılarından biridir. 2012 yılında açılan İngilizce versiyonu ile tüm dünyada satış yapmaya başlamıştır. Şirket Liu Qiangdong tarafından 1998 yılında kurulmuş ve B2C platformu ilk olarak 2004 yılında online hizmete girmiştir. İlk olarak manyetik optik disk satışı yapan şirket, daha sonra elektronik ürünler, cep telefonları, bilgisayarlar gibi diğer ürünler ile ürün yelpazesini genişletmiştir. Jingdong Mall, 2007 yılında alan adını 360buy.com olarak; 2013 yılında ise JD.com olarak değiştirmiştir.

- Ülkesi: Çin
- Merkezi: Pekin, Çin
- Kurucusu: Liu Qiangdong (Richard Liu)
- Kuruluş tarihi: 1998
- Rakipleri: Alibaba
- Net değeri: 6.1 milyar dolar
- Çalışan sayısı: 62,061

12 Ağustos 2015 tarihinde 118 milyon aktif kullanıcısı sayısı olduğu açıklanmıştır. 2013-2014 yılları arasında ise %104’lük bir büyüme göstermiştir. Mobil e-ticaretin en büyük oyuncularındandır. Ağustos 2014 tarihinde mobil uygulaması üzerinden 13 milyon 466 bin aylık aktif kullanıcı sayısına ulaşmıştır.

5) **Wal-Mart Stores, Inc.** Merkezi Bentonville, Arkansas, ABD’de bulunan indirim odaklı mağazaların yönetildiği çok uluslu bir Amerikan şirkettir. Sam Walton tarafından 1962 yılında kurulmuştur (online hizmet başlangıç yılı 2000’dir). Fortune Global 500 listesine göre WalMart, gelir bakımından dünyanın en büyük şirkettir. Aynı zamanda en fazla çalışan sayısına sahip şirkettir.

- Ülkesi: ABD
- Merkezi: Bentonville, Arkansas, ABD
- Kurucusu: Sam Walton
- Kuruluş tarihi: 1962
- Başlangıç: Perakende mağaza
- Rakipleri: Amazon
- Net değeri: 144.7 milyar dolar
- Çalışan sayısı: 1.4 milyon (ABD)

Dünyanın en zengin 10 Amerikalısından 4'ü Walton ailesindedir. Bloomberg Billionaires Index'e göre her birinin 30 milyar dolardan fazla serveti bulunmaktadır. Walmart ABD'nin -tabiri caizse- en büyük bakkalıdır. 279 milyar dolarlık gelirinin %56'sını toptancı mağazaları üzerinden elde etmektedir.

6) **Otto Group** (eski adıyla Otto Versand), posta yoluyla satış yapan dünyanın en büyük şirketi, e-ticaret sektörünün de en büyük oyuncularından biridir. Şirketin merkezi Almanya ve Fransa'da bulunsa da, 20'den fazla ülkede operasyonlarını sürdürmektedir. İlk olarak el yapımı ayakkabı katalogları ile başlayan şirket, 1963 yılından sonra telefon siparişlerine başlamış ve 1995 yılında online mağazasını açmıştır.

- Ülkesi: Almanya
- Merkezi: Hamburg, Almanya
- Kurucusu: Michael Otto
- Kuruluş tarihi: 1949
- Başlangıç: Ayakkabı satışı (28 çeşit)
- Ana ürün kategorileri: Moda ve yaşam stili
- Rakipleri: Amazon
- Net değeri: 16.6 milyar dolar (Haziran, 2015)
- Çalışan sayısı: 50,000+

Otto Group, moda ve yaşam stili kategorilerinde dünyanın en büyüğü olmasının yanı sıra, Amazon'dan sonra dünyanın en büyük ikinci satıcısıdır. "Trust for Trust" mottosuyla Otto Group, dünyanın ilk fatura üzerinden ödeme yaparak "posta yoluyla sipariş" yöntemiyle çalışan şirkettir (<http://www.webmasto.com/dunyanin-en-buyuk-10-e-ticaret-sirketi-infografik/2>).

7) **Cnova N.V.** 2014 yılında kurulan bir e-ticaret şirkettir. Fransa merkezli global perakende satış şirketi Groupe Casino'nun bir parçası olan Cnova, dört kıtada onlarca ülkede hizmet veren e-ticaret sitesi Cdiscount'u da kapsamaktadır. İlk operasyonlar 1998 yılında Cdiscount'un kurulmasının ardından CD ve DVD satışlarıyla başlamıştır. Cdiscount daha sonra elektronik, bilgisayar, beyaz eşya ve şarap satışlarıyla ürün yelpazesini genişletmiştir.

- Ülkesi: Fransa
- Kurucusu: Jean Charles Naouri
- Kuruluş tarihi: 2014 (Cdiscount: 1998)
- Merkezi: Hollanda
- Başlangıç: CD ve DVD satışı (1998'de Cdiscount ile)
- Gelir: 3.465 milyar euro (2014)
- Çalışan sayısı: 4,281 (2013)

2014 yılında 9.3 milyar sayfa gösterim sayısı ve ortalama 49.8 milyon aylık tekil kullanıcı sayısına ulaşmıştır. Mobil e-ticaretin büyük oyuncularındandır. Mobil uygulamaları 2011-2014 yılları arasında 4.5 milyon indirme sayısına ulaşmış ve mobil üzerinden yapılan işlemler, satışları 44 kat arttırmıştır.

8) **Tesco PLC**, daha çok gıda satışı yapan marketler zinciri olan İngiltere merkezli çok uluslu bir şirkettir. Dünyanın en fazla kar sağlayan üçüncü ve en fazla geliri olan ikinci perakendecisidir.

- Ülkesi: İngiltere
- Kurucusu: Jack Cohen
- Merkezi: Cheshunt, Hertfordshire, İngiltere
- Ana ürün kategorisi: Gıda ve genel satış
- Net değeri: 7.071 milyar euro (2015), online geliri 83 milyon euro (2015)
- Çalışan sayısı: 500,000+ (2015)

Tesco'nun toplamda 12 pazarda bulunan 6,800 mağazasında 500 binden fazla çalışanı vardır. Bu da yaklaşık olarak Lüksemburg'un nüfusu kadardır. 2007 yılında İngiltere'de harcanan her 7 pound'dan 1'i Tesco'ya harcanmıştır.

9) **Rakuten Inc.** Tokyo merkezli Japon elektronik ticaret firmasıdır. Şirketin Rakuten Ichiba adındaki B2B2C e-ticaret platformu, Japonya'nın en büyük e-ticaret sitesidir. İlk olarak 1997 yılında Scott Blum tarafından Buy.com adı ile kurulan

platform, 2010 yılında Rakuten tarafından satın alınmış ve Rakuten.com üzerinden hizmetine devam etmiştir.

- Ülkesi: Japonya
- Kurucusu: Hiroshi Mikitani
- Kuruluş tarihi: 1997
- Merkezi: Setagaya-ku, Tokyo, Japonya
- Başlangıç: Bilgisayar satışı
- Rakipleri: Yahoo Japonya, Amazon, Ebay
- Net değeri: 7.7 milyar dolar (Ekim, 2015)
- Çalışan sayısı: 11,723

2014 yılında, Rakuten Ichiba üzerinden 64 petabayt'lık hafıza kartı satılmıştır. (1 Petabayt = 1024 Terabayt) 2014 yılında, Rakuten Ichiba üzerinde satılan noodle'lar, dünyanın etrafını 87 kere sarabilecek uzunluktadır (<http://www.webmasto.com/dunyanin-en-buyuk-10-e-ticaret-sirketi-infografik/3>).

10) **Best Buy Co.**, tüketici elektroniği kapsamında satış yapan çok uluslu bir Amerikan şirkettir. Operasyonlarını ABD, Meksika ve Kanada'da yürüten şirket, Richard M. Schulze ve Gary Smoliak tarafından 1966 yılında kurulmuştur. İlk başta ses sistemleri üzerine satışlar gerçekleştiren şirket, 1983 yılında isim değiştirerek ürün çeşitliliğini tüketici elektroniği kapsamında genişletmiştir.

- Ülke: ABD
- Kurucusu: Richard M Schulze ve Gary Smoliak
- Kuruluş tarihi: 1966
- Merkezi: Richfield, Minnesota, ABD
- Başlangıç: Ses sistemleri satışı
- Ana ürün kategorileri: tüketici elektroniği
- Değeri: 13.5 milyar dolar (Mayıs, 2015)
- Çalışan sayısı: 125,00

Best Buy, ticari olarak kullanıma sunulan ilk optik disk depolama ortamı LaserDisc'leri ilk satan şirket olmuştur (<http://www.platinmarket.com/en-buyuk-10-e-ticaret-sirketi/>)

7. AZERBAIJAN VE E-TİCARET

7.1. Azerbaycan'daki Çalışma ve Örnekler

Azerbaycan'da e-ticaret sektörünün gelişmesi son birkaç yılla mukayesede gelişmeğe başlamıştır. Şimdiye kadar bir kaç başarısız denemelere rağmen, yeni girişimler yapılmaktadır. (Muradov, 2016: 55) Yerli sitelerin yetersizliğinden dolayı pazara eBay, AliExpress, Amazon gibi siteler hâkim olmaktadır. Yerli siteler olmadığından siparişler de ülke için hizmete açık yabancı kaynaklardan yapılmaktadır. Bunların içinde Türkiye'ye ait siteler de var. Özellikle Kitapyurdu'nun fazla kullanıldığını açık şekilde görebiliyoruz. Genel olarak pazarın bu bölümünde büyük bir boşluk var ve hala bu konuda başarısızlık devam etmektedir.

Grup satın alma konusunda da yeni yeni ısınan projeler var. Fakat onlarda da büyük paralar dönmüyor. Dolayısıyla ülkemizde e-ticaret pazarına dair değerlendirilebilecek istatistik yoktur.

E-ticaretin en büyük tetikçisi elbette online ödeme sistemleridir. Ülkede en sık kullanılan online ödeme sistemlerinden biri Rusya bazlı **Web Money** sistemi sayılmaktaydı. 2010'nun Temmuz ayından itibaren Azerbaycan bankalarından biriyle (Bank Standard) anlaşılabilir ve bu para transferini daha da kolaylaştırmış oldu.

Ancak son zamanlarda yerli online ödeme sistemleri geliştirilmiştir. Artık bu alanda yerli rekabet de oluşmuştur. Yerli pazarda lider olarak Hesab.az sitesi kabul edilmektedir. Hesab.az-la birlikte piyasada günümüzde EasyPay veya epay.az, e-pul.az, million.az, AzeriCard.com ve diğer şirketler de online ödeme hizmeti sunmaktadır.

Adı geçen sitelerden başka Hükümet Ödeme Portalı da mevcuttur. Bu portal aracılığıyla esasen devlet kurumlarına ödemeler ve kamu hizmetleri ödemelerini

gerçekleştirmek mümkündür. Rakipleri arasında en tecrübeli ve kaliteli hizmet sunan şirket olduğunu söyleyebiliriz. Site kullanımı rahattır ve işlevseldir. Uzun süre piyasada olduğuna göre ek ikramiye ve avantajlar sunmaktadır. Güvenlik yüksek düzeydedir. Mobil uygulama mevcut değildir.

1. Hesab.Az

Sunulan temel ödeme hizmetleri:

- Mobil
- Telefon
- Yardımcı
- İnternet
- Kablo TV
- Banka / Sigorta
- bahis oyunları
- Hayırseverlik
- Eğitim hakkı
- TGDK
- Nahçıvan

2. Epay.Az

Site tasarımı istenen değil. Kullanım sıkıntıları var ve ideal biçimde değil. Fonksiyonellik iyidir. Kayıt basittir ve 3 aşamada cep telefonu numarası ile kayıt geçebilirsiniz. Sunulan ettiği ödeme hizmetleri çok azdır. Sadece 4 temel hizmet kategorisi olmakla birlikte, örneğin programı ödənildəndən sadece Bakı Elektrik Şebeke ve Azersu mevcuttur. Mobil uygulama mevcut değildir. Güvenlik normaldir ve SSL şifreleme mevcuttur. Mobil telefon numarasına göre işlemlerin yapılması ekstra güvenlik avantajı olarak kabul edilebilir.

Sunulan temel ödeme hizmetleri:

- Mobil
- Yardımcı
- Kablo TV
- İnternet

3. Milliön.Az

Genellikle terminal ücretleri ile pazara giren million (paypoint.az) aynı zamanda online ödeme hizmet de sunmaktadır. Site yeterince profesyonel izlenim bırakır. Kullanımı rahattır ve site işlevseldir. Hizmet listesi genişdir ve güçlü altyapısını dikkate alarak hemen hemen en güçlü rakiplerinden biri. Emniyet iyidir. Mobil uygulama mevcut değildir.

Sunulan temel ödeme hizmetleri:

- Mobil
- Telefon
- İnternet
- Yardımcı
- Kablo TV
- Elektronik cüzdan
- Agent ağı
- Eğlence
- Sigorta
- bahis oyunları
- Banka
- Ödeme kartları
- İndirim ve kuponlar
- Seyahat
- TGDK

İnternet siteleri fazla gelişmediği halde, halen geleneksel medyanın oldukça gerisinde duran dijital reklamcılık daha çabuk gelişmeğe başladı. Büyük şirketler internet pazarlamasına küçük bütçeler ayırıyorlar.

İnternet pazarlamasında en fazla reklam alan siteler gazete, haber ajansı ve online haber sitelerinin payına düşmektedir.

Yerel siteler arasında dağılım payını belirtirsek yaklaşık %80'den fazlasına sahipler. Bu da aslında onların internet şirketi olarak başarılı olmalarından değil, geleneksel medyanın devamı olmalarından kaynaklanıyor. Yani onlara ayrılmış reklam bütçeleri bir nevi internet reklamcılığına değil, geleneksel medyaya ayrılmıştır.

Tabii bunun kötü tarafları da var. Haber sitelerindeki reklam yerlerinin sayısı oldukça fazla ve sitelerin "banner çöplüğü" olmasına neden oluyor (bir haber sitesinde 24 banner yeri). Ancak 2011'den başlayarak haber siteleri gelenek haline gelmiş "banner çöplüğü" olarak nitelendirdiğimiz düzenden vazgeçerek standartlara ayak uydurmaya başlamıştır.

Reklam pastasından en büyük dilimiyse dünyaca ünlü internet grubu olan DST Group almakta. Yerel internet şirketlerinin yokluğunu ustaca kullanmaktalar. Sosyal paylaşım siteleri Odnoklassniki'nin %100'ü, VKontakte'nin %33'ü, e-posta servisi olan Mail.ru'nun %100'ü, ayrıca herkesin bildiği gibi Facebook'un %10'u DST Group'a aittir. Facebook ve Kontakte gibi sitelerde reklam yerleştirmek zaten "self service" olarak kolaylıkla reklam yerleştirmek mümkün oluyor.

Azerbaycan şirketleri de özellikle Facebook'a çok fazla reklam veriyorlar. Burada pazarlama yalnızca normal reklam ile değil, Facebook'un API'sinden faydalanılarak da yapılıyor. Uygulamalarla çeşitli kampanyalar düzenleniyor.

DST'nin %100'üne sahip olduğu diğer iki servis Odnoklassniki ve Mail.ru ise farklı yerel reklam ajanslarıyla da çalışıyor ve reklam verenleri oldukça çoktur. Tekil ziyaretçi, sayfa gösterimi fazla olduğundan pazarlama bütçelerinden büyük pay alıyorlar. Şirket pazardaki boşluktan ustaca faydalanmış ve pazara özel muamele ile kazanç sağlıyor (<http://webrazzi.com/2011/05/30/azerbaycan-eticaret-online-odeme-oyun-reklam/>).

7.2 Pazar rakamları

Azerbaycan'da e-ticaret hacmi yaklaşık 1,3 Milyon Manata (3,5 Milyon TL) ulaştı. Bu yılın Ocak-Temmuz döneminde e-ticaret hacmi 2012 yılının aynı dönemine oranla 1,7 kat artarak 1,3 Milyon Manat oldu. Devlet İstatistik Komitesinden yapılan açıklamaya göre, internet üzerinden sipariş verilen tüketim mallarının % 86,1'ni tüzel, % 13,9'unu özel kişilere ait satış ağlarından elde edildiği belirtildi. E-ticaret hacminin % 92,8'ini gıda dışı ürünler oluşturdu. Yedi aylık dönemde perakende ticaret hacmi 10,7 Milyar Manatla geçen yılın aynı dönemine oranla % 9,2'lik artış gösterdi. Perakende ticaret pazarında tüketim malları satışlarının % 52,1'ni gıda ürünleri, % 47,9'unu ise gıda dışı ürünler oluştururken, gıda dışı ürünlerinin payı % 4,5 arttı (<http://webrazzi.com/2011/05/30/azerbaycan-eticaret-online-odeme-oyun-reklam/>).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnternet kullanımının hızla yaygınlaşması sonucunda, şirketler İnternet üzerinde hizmet verebilmek için hızla elektronik ticarete yönelmişlerdir. İnternet üzerinden yapılan ticaret hızlı bir artış trendine girmiş olup yakın gelecekte dünya ticaretinin önemli kısmının E-Ticaret yoluyla yapılması beklenmektedir. Günümüzde E-Ticaretin önündeki en büyük engel güvenlik konusunda ortaya çıkabilecek sorunlardan kaynaklanan endişelerdir.

Elektronik ticaret, gelişmekte olan ülkelerde makro ve mikro ekonomik birimler açısından kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayacak fırsatlar sunan bir gelişmedir. Gelişmekte olan ülkelerin bu fırsatları değerlendirmesi, elektronik ticaretin önündeki yasal ve kurumsal engellerin kaldırılmasına ve teşvik edilmesine bağlıdır. ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkeler, elektronik ticarete gelişmekte olan ülkelere bir kaç adım öndedir ve bu üstünlüklerini sürdürme eğilimindedirler. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeleri her konuda olduğu gibi zorlu bir yarış beklemektedir.

Azerbaycan'da 5,9 milyon kredi kartı bulunuyor ve bu kartların online alışveriş ile yarattıkları ciro 13 milyar AZN (25,82 milyar TL). Azerbaycan'ın e-ticaret sektörünün geçen yıla göre yüzde 40 büyümeye kaydettiği de paylaşılan bilgiler arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Aytekin G. (1998). Bilgi Teknolojisindeki Gelişmelerden Dolayı Ticari Faaliyetler İçin Türkiye'de Yapılan Çalışmalar http://www.elektronikticaretrehberi.com/e-ticaret_genel_bilgiler.php
- Muradov Ş. (2016). Azerbaycanda E-ticaret, Online Ödeme, Online Reklam Pazarı http://newsaze.com/haberler_azerbaycanda_e_ticaret_hacmi_13_milyon_manata_u_lasti-l-1-sayfa_id-666-id-181529 (11.11.2016)
- Söylemez F. (2006). Türkiye'deki İlk 1.000 BÜYÜK İşletme İçin İşletmeler Arası Elektronik Ticaret (B2B) Durum Değerlendirmesi ve Öneriler
- Torlak M. (2009). E-Ticaret El Kitabı [http://webrazzi.com/2011/05/30/azerbaycan-eticaret-online-odeme-oyun-reklam/\(09.10.2016\)](http://webrazzi.com/2011/05/30/azerbaycan-eticaret-online-odeme-oyun-reklam/(09.10.2016)
- http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/hizmetTicareti/eTicaret/eTicaret-Genel_Bilgi;jsessionid=PmtdRcxwS66rkF3btAJKn8jro1EG0euylimLOqzPCUhl-FRMiQBo!-D1takwsjn1_4 (11.11.2016)
- <http://www.elektronikticaretrehberi.com/> (05.11.2016)
- <http://www.e-ticaretmerkezi.net/eticaretkuruluslari.php> (11.11.2016)
- <http://www.platinmarket.com/azerbaycan-e-ticaret-ve-internet-pazari-arastirmasi/2016>
- <http://www.snyyazilim.com/ExTrader-E-Ticaret-Sistemi-e-ticaret-nedir--19.aspx> (05.11.2016)
- <http://www.webmasto.com/dunyanin-en-buyuk-10-e-ticaret-sirketi-infografik/3>
- www.1news.com.tr Mayıs 20, 2016
- www.webdigitech.com sitesi E-Commerce analizleri/infoqrafikleri (05.11.2016)

The Effect of Advanced Manufacturing Technologies and Total Quality Management on Company's Performance: A Practice on the Manufacturing Companies Operating in Trabzon¹

İleri İmalat Teknolojileri ve Toplam Kalite Yönetiminin İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: Trabzon'da Faaliyet Gösteren İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama

Büşra Tosunođlu², Selim Cengiz³, Gülsüm Akelma⁴

ABSTRACT

The objective of this study is to determine the effect of the advanced manufacturing technologies and total quality management on a company's performance. In accordance with this, a model has been developed and tested. Two hypotheses have been generated to test the model and a poll has been carried out on 140 firms operating in manufacturing industry in city of Trabzon. Structural equation model has been used to test the hypotheses generated. In accordance with the findings of the analysis it is determined that; total quality management has a high level and positive effect on company's performance; however advanced manufacturing technologies do not have any effect on company's performance.

Keywords: Advanced Manufacturing Technologies, Total Quality Management, Company's Performance, Structural Equation Model

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, ileri imalat teknolojileri ve toplam kalite yönetiminin işletme performansı üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu doğrultuda bir model geliştirilmiş ve test edilmiştir. Modelin testi için iki hipotez oluşturulmuş ve Trabzon İli imalat sektöründe faaliyet gösteren 140 firmaya bir anket uygulanmıştır. Oluşturulan hipotezlerin test edilmesinde yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Analiz bulgularına göre; toplam kalite yönetiminin işletme performansı üzerinde yüksek düzeyde ve pozitif bir etkiye sahip olduğu; ileri imalat teknolojilerinin ise işletme performansı üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İleri İmalat Teknolojileri, Toplam Kalite Yönetimi, İşletme Performansı, Yapısal Eşitlik Modeli

¹ Bu makale, 12-14 Ekim tarihlerinde Bilecik te yapılan Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

² Yrd.Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

³ Yrd.Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

⁴ Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

INTRODUCTION

Rapidly changing competition and market conditions in an environment of uncertainty cause a new competitive environment for companies (Bayus, 1994). This change experienced necessitates for manufacturing companies to make some alteration within their manufacturing systems in order to produce high quality products and meet the customer demands rapidly (Roth, 1996).

The companies tend towards improving their manufacturing processes in order to maintain the sustainability against their competitors within this rapidly developing and growing market and towards using appropriate technologies for themselves in order to high quality and demand suitable manufacturing at a low cost level. In this sense, Advanced Manufacturing Technologies (AMT), which gained worldwide acceptance, have started to take part in the manufacturing companies and therefore have brought in to the literature and become widespread in companies' practices at the end of 1980's (Patterson et al., 2004). With AMT, the companies tend towards technology for product and process design, production planning and control, manufacturing process and combining all of these activities. Moreover AMT, provide the opportunity for the rapid development and manufacturing high quality products with lower costs (Rahardjo and Yahya, 2010). Despite the benefits of the advanced manufacturing technologies stated above, since these technologies have high costs and complicated structures, the difficulties that may be experienced during the usage of these technologies and lack of sufficient experts, it is observed that the companies behave timidly at the stage of practicing these technologies (Ünğan et al., 2015).

Total Quality Management (TQM), is defined as a product-service and process oriented management philosophy, in accordance with the customer needs and expectations in order to company's performance and customer satisfaction (Kaynak, 2003). In parallel with positive impacts of TQM on customer satisfaction, motivation, efficiency and quality, it also enables company's performance to maximize.

When the literature concerning the effects of advanced manufacturing technologies and total quality management on the company's performance is examined, it is possible to see many studies conducted on this topic. Aforementioned studies will be mentioned in the literature research section. When related literature is examined, it is determined that advanced manufacturing technologies are highly important for the manufacturing companies, however, it is also determined that the manufacturing companies behave timidly at the point of using these technologies. Based on this situation, the objective of this study is to determine the effects of AMT and TQM on the performance of manufacturing companies, which operate in city of Trabzon.

On the study related literature has been included with priority in order to constitute a conceptual framework. Thereafter, the model of the study has been constituted and the hypotheses obtained from the model have been examined.

1. LITERATURE RESEARCH

In this section, which aims to give place to the studies concerning the effects of the advanced manufacturing technologies and total quality management on the companies' performances, the related literature has been examined under two titles being "the effect of advanced manufacturing technologies on company's performance" and "the effect of total quality management on company's performance."

1.1. The Literature Concerning the Effect of Advanced Manufacturing Technologies on Company's Performance

When the studies conducted on the effects of the advanced manufacturing technologies on company's performance examined generally, it is observed that advanced manufacturing technologies provide various contribution to the companies such as flexibility, delivery on time and producing high quality products etc. (Kotha

and Swamidass, 2000). Furthermore, advanced manufacturing technologies enable companies to play an active role under the conditions of competition by increasing their production efficiency (Dean and Snell, 1996; Swamidass and Kotha, 1998). In contrast to the positive impacts of advanced manufacturing technologies on the companies' performance, there are also some studies stating that aforementioned technologies do not have any effect on the company's performance. In accordance with Boyer et al. (1996); Beaumont and Schroder (1997) and Cagliano and Spina (2000), advanced manufacturing technologies do not have any effect on company's performance. The summary of the literature, which was stated in general above, is presented on the Table 1.

Table 1: Literature Concerning the Effect of Advanced Manufacturing Technologies on the Company's Performance

Writers/ Year of the Study	Sample	Method	Results of the Study
Boyer et al. (1996)	Metal Industry	Cluster Analysis	There isn't any difference between companies that use advanced technologies and companies that do not use advanced manufacturing technologies concerning their performances.
Beaumont and Schroder (1997)	Manufacturing Companies	Mean-Whitney Test	There isn't any relationship between advanced manufacturing technologies and company's performance.
Kotha and Swamidass (2000)	Manufacturing Companies	Regression	Advanced manufacturing technologies provide information exchange, planning and product design and also offer the companies to benefit from low scale flexible automation technologies.
Cagliano and Spina (2000)	Metal Industry	Fuzzy Logic	There isn't any difference between the performances of companies that use advanced manufacturing technologies and companies that do not use these technologies.

1.2. The Literature Concerning the Effect of Total Quality Management on Company's Performance

When the studies conducted on the effects of the total quality management on company's performance examined generally, it is observed that TQM practices have positive impacts on efficiency and production performance (Chenhall, 1997), quality (Prajogo and Hong, 2008; Lee et al., 2003) employee and customer satisfaction (Fuentes et al., 2006) and total company performance (Douglas and Judge Jr., 2000; Cerio, 2003; Çetindere et al., 2015). The summary of the literature, which was stated in general above, is presented on the Table 2.

Table 2: Literature Concerning the Effect of Total Quality Management on Company's Performance

Writers/ Year of the Study	Sample	Method	Results of the Study
Prajogo and Hong (2008)	Manufacturing Companies	Structural Equation Model	Total quality management has a meaningful effect on the company's performance.
Chenhall (1997)	Manufacturing Companies	Regression	Companies with high performances attach more importance to the total quality management, in other words there is a strong trust connection between performance and total quality management.
Douglas and Judge (2000)	Hospitals	Anova	Total quality management contributes companies to gain competitive advantage.
Lee et al. (2003)	Manufacturing Companies	Structural Equation Model	Effective management of the quality is quite effective on the company's performance.
Cerio (2003)	Electric, Water and Mining Companies	Multiple Regression Analysis	Total quality management is important for the companies in terms of low cost, high quality products and flexible production.
Fuentes (2006)	Private Companies	Anova	As much the conformity between the strategic structure of the companies and the total quality management, they are as much advantageous with regards to performance.
Çetindere et al. (2015)	Kütahya Organized Industry	Regression – Correlation	There is a strong relationship between total quality management and company's performance. The high performance of the companies is connected to the efficient use of total quality criteria.

2. THE OBJECTIVE, METHODOLOGY AND FINDINGS OF THE RESEARCH

2.1. The Objective of the Study

The objective of the study is to determine the effects of the advanced manufacturing technologies and total quality management of the companies' performances.

2.2. Methodology of the Study

2.2.1. Sample Process

The research universe contains the manufacturing companies operating in the city of Trabzon. Convenience sampling method was used in determination of the sample mass. The sample size of a universe consisting of 1000 people in accordance with the 95% confidence interval range and with $e=5\%$ margin of error has to be 278 (Kurtuluş, 1998). There are 500 manufacturing companies operating actively in the city of Trabzon. In the research, 140 of the surveys conducted on the manufacturing companies operating in the city of Trabzon were taken into consideration. The features of the companies, which participated in the research, regarding the sectorial structures are presented on Table 3.

Table 3: The Features of the Companies That Participated in the Research Regarding Their Sectorial Structures

	Frequency	Percent (%)
Establishment Year		
Between 6-10 years	61	43.6
10 years and above	79	56.4
Number of Employees		
0-9 people	14	10.0
10-49 people	82	58.6
50-249 people	42	30.0
250 people and above	2	1.4
Total	140	100%

When the distribution of the companies, which participated in the research, regarding their establishment years, it is observed that 43.6 % of the companies (61 companies) establishment year is between 6-10 years and 56.4 % of the companies (79 companies) establishment year is 10 years and above. When the employee number of the companies, which participated in the research, it is observed that 10 % of the companies' (14 companies) employee number is between 0-9 people, 58.6 % of the companies' (82 companies) employee number is between 10-49 people, 30 % of the companies' (42 companies) employee number is between 50-249 and 1.4 % of the companies' employee number is 250 people or more.

When a general evaluation of the companies, which participated in the research, regarding the industry they operate in it is observed that 60.7 % of the companies operate in food and drink industry, 11.4 % of the companies operate in wood and forestry products industry, 6.4 % of the companies operate in glass-ceramics industry, 6.4 % of the companies operate in metal industry, 2.1 % of the companies operate in water products industry, 2.9 % of the packing industry, 5 % of the building materials industry, 1.4 % of the companies operate in textile-ready wear industry and 3.6 % of the companies operate in other industries. Most of the companies operating in city of Trabzon, which offer various opportunities to both national and international investors, operates in "food and drinks" industry that also comprise the hazelnut and tea subtitles.

2.2.2. Data Collection Methodology and Tool

In the study, during the data collection stage, a survey method is used and applied to the manufacturing companies operating in city of Trabzon. The survey form was applied both via face to face interviews conducted with companies' officials and also by reaching them via telephone and e-mail.

The questions on the first part of the research consist of the questions aimed at determining the sectorial structures of the companies. The second part consists of the questions regarding the effects of the advanced manufacturing technologies and total quality management of the companies' performance. 5 Point Likert scale (5: I Strongly Agree, 4: I Strongly Agree, 3: Neutral, 2: I Disagree and 1: I Strongly Disagree) was used on the survey and the participants were asked to answer to each question asked in accordance with their situation. The survey questions were conducted benefitting from the studies of Challis et al. (2002).

2.2.3. The Model and the Variables of the Research

The hypotheses developed in order to determine the effects of advanced manufacturing technologies and total quality management on companies' performance is presented below:

Kotha and Swamidass (2000), Dean and Snell (1996) and Swamidass and Kotha (1998) have stated that advanced manufacturing technologies have a positive impact on the company's performance. Based on this point of view, the hypothesis stated below was developed;

H₁: Advanced manufacturing technologies have a positive effect on the company's performance.

Douglas and Judge (2000), Sharma (2006), Cerio (2003) and Çetindere et al. (2015) have stated that total quality management has a positive effect on company's performance. Based on this point of view, the hypothesis stated below was developed;

H₂: Total quality management has a positive effect on the company's performance.

Based on the hypotheses mentioned above the model presented below was developed;

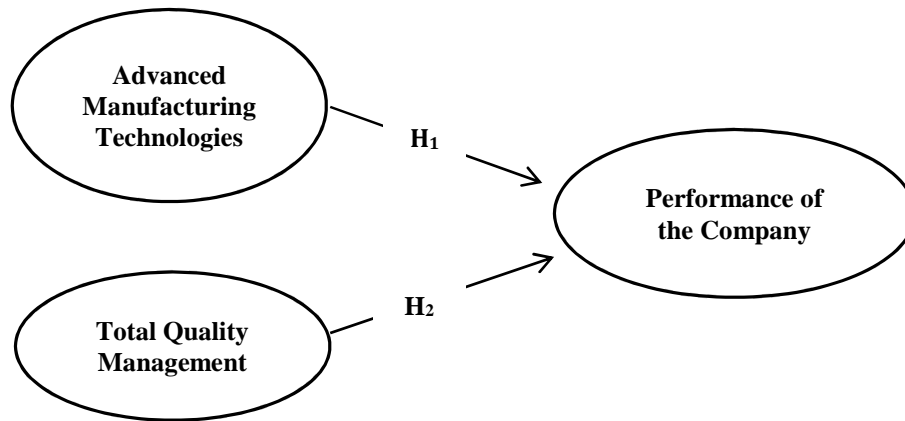


Figure 1: The Model of the Research

2.2.4. The Analysis Method of the Research

In the analysis of this research, where the effects of advanced manufacturing technologies and total quality management on the companies' performance, Structural Equation Model (SEM), which handles the relationship between the dependent and independent variables within a single process and which is defined as the second generation data analysis technique, was used (Anderson and Gerbing W., 1998). SPSS 21.0 and AMOS 20.0 package program were used in all the analysis conducted.

2.3. The Findings of the Research

2.3.1. Measuring Model

In this research, reliability analysis and exploratory factor analysis were conducted intended for examination of the factors used. The results of exploratory factor analysis and reliability analysis concerning the variables taking part in the model are presented on Table 4.

Table 4: The Results of the Sample’s Exploratory Factor Analysis and Reliability Analysis

Scale Items	CP ¹	TQM ²	AMT ³
S1. We have highly motivated employees.	0.863		
S2. Our employees operate with high efficiency.	0.875		
S3. We have less waste of time in industrial conflicts considered to other companies.	0.730		
S4. We are advantageous regarding the skills and abilities of the employees.	0.870		
S5. The internal customer concept is clearly understood in our company.	0.776		
S6. We have a very high level of customer satisfaction.	0.781		
S7. We have a quite positive cash flow.	0.742		
S8. The total cost per unit of our products is much lower than our competitors’.	0.598	0.750	
S9. We deliver the products to our customers on time.	0.611	0.678	
S10. Total quality management contributes to the competitive position.		0.710	
S11. Quality is under responsibility of all of our employees.		0.715	
S12. We have sufficient methods to measure the quality of the goods and services.		0.821	
S13. We are continuously pursuing the developments in reaction to crisis.		0.888	
S14. We know the current and future requirements of our foreign customers.		0.820	0.848
S15. The needs of our customers are well understood by our labor force.		0.781	0.901
S16. We have the efficient process to solve the complaints of our customers.			0.729
S17. Statistical process control helps our company.			
S18. The computer supported design contributes in the competitive position.			
S19. The computer supported numerical controlled machines contribute in the competitive position.			
S20. Flexible production units and systems contribute in competitive position.			
Explained Variance (%)	29.708	23.242	19.652
Explained Total Variance (%)	72.602		
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Test	0.880		
Barlett’s Test of Sphericity	$\chi^2 = 2321.576$; df: 190 (P<000)		
Cronbach’s Alpha (%)	0.94		

As a result of the exploratory factor analysis, 4 (S21, S22, S23 and S24) statements are removed from the scale since they are loaded to more than one factor. In accordance with the results of the scale’s exploratory factor analysis stated in Table 4, a model with 3 factors was obtained that explains the 72.60 % of the total variance. The factors consist of company performance comprising 9 statements, total quality management comprising 8 statements and advanced manufacturing technologies comprising 3 factors. The suitability of the data to the factor analysis may be explained with Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) and Bartlett test and it is also stated that the minimum value for KMO has to be 0.50 (Field, 2000). When the table above is taken into consideration, it is seen that KMO value is 0.88. Bartlett’s test result is $p < .000$ and it can be stated that the scale is applicable for the factor analysis. Finally, when reliability analysis results are examined, the general Cronbach’s Alpha coefficient of the scale is calculated as 94 %.

2.3.2. The Results of the Structural Equation Model

In the structural equation model, the evaluations to determine whether the model should be approved or declined are done via goodness of fit indexes (Information Technology Services, 2004).

The results of the evaluation made by taking the goodness of fit indexes are presented on Table 5.

¹ Company Performance

² Total Quality Management

³ Advanced Manufacturing Technologies

Table 5: The Results of the Goodness of Fit Research Model

Model Goodness of Fit Indexes	Model
χ^2 (Ki-Square) value	350.160
df (Degree of Freedom)	152
χ^2 /df (Adjusted Ki-Square)	2.304
GFI (Goodness of Fit Index)	0.811
IFI (Incremental Goodness of Fit Index)	0.914
CFI (Comparative Goodness of Fit Index)	0.912
TLI (Tucker Levis Index)	0.891
RMSEA (Root Mean Square of Approximation of Error)	0.097

Ki-Square (χ^2) value was found high and meaningful. ($\chi^2= 350,160$, df-degree of freedom= 152). χ^2 /df value is calculated to be 2.304 and the fact that this value is below 3 is quite decent. The GFI, IFI, CFI and TLI values are calculated respectively as 0.811, 0.914, 0.912 and 0.891. Since aforementioned values are above 0.90 it means that the model is decent. When Table 5 is taken into consideration, it is observed that the model is close to acceptable although GFI and TLI values are below acceptable levels.

In Table 6, whether the relationships of the values to be used in evaluation of the standard loads and the hypotheses are meaningful or not is taken into consideration. During this evaluation, p values that are revealed by the values obtained from the AMOS program is utilized and the $p<0.05$ meaning level is used as a base.

Table 6: Test Results of Hypothesis of the Research Model

Structural Relationships of the Model	Standard (Regression)Loads	Standart Error	Critical Values	P Values	Hypothesis Result
The Variables Effecting Company's Performance					
H ₁ : AMT-CP	0.010	0.061	0.172	0.863	REJECTED
H ₂ : TQM-CP	0.902	0.127	8.162	0.000	ACCEPT

(AMT: Advanced Manufacturing Technologies, CP: Company Performance, TQM: Total Quality Management)

H₁ hypothesis was rejected with 0.010 regression coefficient and $p=0.863$ value. This means that advanced manufacturing technologies have no effect on the company's performance. H₂ hypothesis was accepted with 0.902 regression coefficient and $p=0.000$ value. This means that total quality management effects the company's performance positively.

CONCLUSION

The ability of the companies to operate efficiently in modern days' competition conditions is connected to their pursuing the technological novelties. Two of these novelties are advanced manufacturing technologies and total quality management. In accordance with this, the objective of this study is to determine the effect of advanced manufacturing technologies and total quality management on the company's performance. In accordance with the results of H₁ hypothesis is rejected. This means that the advanced manufacturing technologies do not have any effect on the company's performance. The results of the research show similarities between the results of the studies conducted by Boyer et al. (1996), Beaumont and Schroder (1007) and Cagliano and Spina (2000). On the other hand H₂ hypothesis is accepted. This means that the total quality management effects the company's performance positively. The results of the research show similarities Cerio (2003), Douglas and Judge (2000) and Çetindere et al. (2015).

The findings of this study, total quality management effects company's performance positively. However companies do not prefer to use advanced manufacturing technology due to high cost and team of experts employment. Therefore the results of the study seem to support this finding.

This research is only applied to companies operating in City of Trabzon. Whether these findings are true for companies operating in other cities can be found when the findings of research done about the aforementioned companies are compared.

REFERENCES

- Anderson, J., C. and Gerbing, D., W. (1988). Structural equation modeling in practice: a review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103.
- Bayus, B., L. (1994). Are product life cycles really getting shorter?. *Journal of Product Innovation Management*, 11 (4), 300-308.
- Beaumont, N., B. and Schroder, R., M. (1997). Technology, manufacturing performance and business performance amongst australian manufacturers. *Technovation*, 17 (6), 297-307.
- Boyer, K., K., Ward, P., T. and Leong, G.,K. (1996). Approaches to the factory of the future. an empirical taxonomy. *Journal of Operations Management*, 14(4), 297-313.
- Cagliano, R. and Spina, G. (2000). Advanced manufacturing technologies and strategically flexible production. *Journal of Operations Management*, 18,169-190.
- Challis, D., Samson, D. and Lawson, B. (2002). Integrated manufacturing, employee and business performance: Australian and New Zealand. *International Journal of Production Research*, 40 (8), 1941-1964.
- Chenhall, R., H. (1997). Reliance on manufacturing performance measures, total quality management and organizational performance. *Management Accounting Research*, 8 (2), 187-206.
- Cerio, J., M. (2003). Quality management practices and operational performance: empirical evidence for spanish industry. *International Journal of Production Research*, 41 (12), 2763-2786.
- Çetindere, A., Duran, C. and Yetişen, M., S. (2015). The effects of total quality management on the business performance: an application in the province of Kütahya. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1376-1382.
- Dean, J., W. and Snell, S., A. (1996). The strategic use of integrated manufacturing: an empirical examination. *Strategic Management Journal*, 17 (6), 459-480.
- Douglas, T., J. and Judge Jr, W., Q. (2000). Total quality management implementation and competitive advantage: the role of structural control and exploration. *Academy of Management Journal*, 44 (1), 158-169.
- Field, A., P. (2000). *Discovering statistics using spss for windows*, Sage publications, London.
- Fuentes, M., M., F., Montes, F., J., L. and Fernandez, L., M., M. (2006). Total quality management, strategic orientation and organizational performance: the case of Spanish companies. *Total Quality Management and Business Excellence*, 17 (3), 303-323.
- Information Technology Services (2004). Structural equation modeling using AMOS: An Introduction. <http://www.utexas.edu/its/rc/tutorials/stat/amos/>.
- Kaynak, H. (2003). The relationship between total quality management practices and their effects on firm performance. *Journal of Operations Management*, 21, 405.
- Kurtuluş, K. (1998). *Pazarlama Araştırmaları*. Avcıol Basın Yayın, İstanbul.
- Kotha, S. and Swamidass, P., M. (2000). Strategy, advanced manufacturing technology and performance: empirical evidence from U.S. manufacturing firms. *Journal of Operations Management*, 18, 257-277.
- Lee, S., M., Rho, B., H. and Lee, S., G. (2003). Impact of malcolm baldrige national quality award criteria on organizational quality performance. *International Journal of Production Research*, 41 (9), 2003-2020.

-
- Patterson, M. G., West, M., A. and Wall, T., D. (2004). Integrated manufacturing, empowerment and company performance. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 649.
- Prajogo, D., I. and Hong, S., W. (2008). The effect of tqm on performance in r&d environments: a perspective from South Korean firms. *Technovation*, 28 (12), 855-863.
- Rahardjo, J. and Yahya, S., B. (2010). Advanced manufacturing technology implementation process in sme: critical success factors. *Jurnal Teknik Industri*, 12 (2), 101.
- Roth, A., V. (1996). Achieving strategic agility through economies of knowledge. *Strategy and Leadership* 24 (2), 30-36.
- Sharma, B. (2006). Quality management dimensions, contextual factors and performance: an empirical investigation. *Total Quality Management and Business Excellence*, 17 (9), 1231-1244.
- Swamidas, P., M. and Kotha, S. (1998). Explaining manufacturing technology use, firm size and performance using a multidimensional view of technology. *Journal of Operations Management*, 17, 23-37.
- Ünğan, M.,C., Demirkol, İ. and Üstündağ, A. (2015). İleri imalat teknolojileri ve bir saha çalışması. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6,77.

Orta Gelir Tuzağından Çıkışta Teşvik Politikalarının Etkililiği: Türkiye Örneği**Effectiveness of Incentive Policies in Exit from Middle Income Trap: The Case of Turkey**Gizem Akbulut¹, Barış Yıldız²**ÖZ**

Orta gelir tuzağı kavramı, iktisat yazınına ilk kez Barry Eichengreen ile girmiş olmasına rağmen en kabul gören tanım Dünya Bankası tarafından yapılmıştır. Buna göre ülkeler, kişi başına gelir düzeylerine göre sınıflandırılarak orta gelir tuzağında bulunup bulunmadığı ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin uzun yıllardır üst orta gelirli ekonomiler arasında yer alması orta gelir tuzağında olduğunu göstermektedir. Çalışmanın amacı orta gelir tuzağından çıkış noktasında Türkiye'de 2004, 2006, 2009, 2012 yılında uygulanan teşvik politikalarının etkili olup olmadığının değerlendirilmesine yöneliktir. Yapılan değerlendirmeye göre 2004 ve 2006 yılında yürürlüğe giren teşvik sisteminin hedeflenen faydayı sağlayamadığı görülmüştür. Bu nedenle 2009 yılında teşvik politikası geliştirilerek yürürlüğe girmiştir. Ancak bölgesel gelişme farklılıklarını azaltmada istenilen sonuçlar alınamadığı için 2012 yılında yeni teşvik sistemi yürürlüğe girmiştir. Kapsamı genişletilen bu teşvik politikası bölgesel ve sektörel düzeyde önemli iyileştirmeleri sağlamasına rağmen yeterli olmamıştır. Dolayısıyla Türkiye orta gelir tuzağından çıkmak için bölgesel ve sektörel düzeyde uyguladığı politikaları geliştirmekle birlikte inovasyona, katma değeri yüksek ürünlerin üretimine, nitelikli işgücüne yani ulusal düzeyde politikalara da ağırlık vermesi gerekmektedir. Bölgesel ve sektörel düzeydeki politikalar ulusal düzeydeki politikalara entegre olacak şekilde uygulandığı sürece Türkiye daha yüksek bir kişi başına gelir düzeyine sahip olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Teşvik Politikaları, Orta gelir Tuzağı, Bölgesel Kalkınma.**ABSTRACT**

Despite being introduced to economics literature by Barry Eichengreen, a widely accepted definition of the concept of middle-income trap is made by the World Bank. According to that definition, whether countries are in trap or not is revealed based on the classification of their per capita income levels. In this context, having been among the upper middle income economies for many years shows that Turkey is in the middle-income trap. The aim of this study is to assess the effectiveness of the incentive policies put into practice in Turkey in order to escape the middle-income trap in they ears of 2004, 2006, 2009 and 2012. The evaluations show that the 2004 and 2006 incentive policies had not provided the etargeted benefits. Therefore, the incentive policy was developed and entered into force in 2009. However, since the desired results could not be obtained in reducing regional development differences, a new incentive system was put into effect in 2012. Although providing significant improvements on regional and sectoral levels, this expanded incentive policy was not sufficient. Thus, to be able to exit from the middle-income trap Turkey needs, along with the improvement of present regional and sectoral level policies, to focus on policies at national level such as; innovation, production of high value-added products, and qualified labor. Turkey will have a higher per capita income depending on the implementation of regional and sectoral level policies integrated with national level policies.

Keywords: Incentive Policies, Middle-Income Trap, Regional Development.¹ Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İktisat Bölümü, gizemakbulut@gumushane.edu.tr² Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Maliye Bölümü, barisyildiz@gumushane.edu.tr

GİRİŞ

İktisat yazınında son yıllarda orta gelir tuzağı kavramı öne çıkmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından yıllar itibariyle belirli bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirme noktasında sorunlar yaşanmaktadır. Orta gelir tuzağı kavramı, ülkelerin orta gelir düzeyindeki kişi başına GSYH'ye ulaştıktan sonra uzun yıllar bu düzeyde kalması ve yüksek gelir düzeyine çıkamaması olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, pek çok yazar tarafından farklı şekillerde kavramsallaştırılmıştır. Ancak küresel ölçekte Dünya Bankası tarafından ülkelerin kişi başına GSYH düzeylerine göre sınıflandırılması kabul görmektedir. Ülkelerin ekonomik büyümeleriyle birebir ilişkili olan bu kavram gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye açısından oldukça önemlidir. Türkiye, uzun yıllardır üst orta gelir grubunda bulunmakla birlikte yüksek gelirli ülkeler grubuna yükselememesi orta gelir tuzağında olduğu yönündeki görüşleri destekler niteliktedir. Hem makro (ülke) ölçekte hem de mikro (bölge) ölçekte yaşanan yapısal sorunlar, Türkiye'nin ekonomik büyümesinin sürdürülebilir olmasını engellemektedir.

Türkiye ekonomisi, gelişmiş ülkelere yakınsamaktan uzak olmakla birlikte ülke içerisindeki bölgeler arası farklılıklar da dikkat çekmektedir. Türkiye gibi doğu-batı ayrımının keskin olduğu ülkelerde bölgelere özgü politikaların uygulanması orta gelir tuzağından çıkabilmek için önemlidir. Bu noktada değişen siyasi konjonktür göz önünde bulundurulduğunda özellikle 2000'li yıllardan itibaren yürürlüğe giren teşvik politikalarının incelenmesi çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye'de 2000, 2004, 2006 ve 2012 yılında uygulanan teşvik politikalarının orta gelir tuzağından çıkabilmesi açısından etkililiğini değerlendirmeye yöneliktir. Çalışmada öncelikle orta gelir tuzağının kavramsal çerçevesi anlatılacak olup Türkiye'nin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki yeri incelenecektir. Ardından 2000 yılından itibaren uygulanan dört teşvik politikası ve geçirdiği evrim anlatılacaktır. Son olarak uygulanan teşvik politikalarının Türkiye'nin orta gelir tuzağından çıkabilmesi noktasında etkili olup olmadığı değerlendirilecektir.

1. ORTA GELİR TUZAĞI KAVRAMI

"Orta Gelir Tuzağı" kavramı iktisat literatürüne Barry Eichengreen tarafından yapılan bir çalışma ile girmiştir. Eichengreen ve diğerleri (2011) tarafından yapılan çalışmada orta gelir tuzağı aşağıdaki ölçütlere göre değerlendirilmektedir:

- a) Kişi başına gelir düzeyinin 16.000 dolara bulması,
- b) ABD kişi başına gelir düzeyinin %58'ine erişmiş olunması,
- c) Ülkelerin imalat sanayinin ulusal gelirdeki payının yaklaşık %23 düzeyinde olmasıdır.

Orta gelir tuzağı, bir ekonominin belirli bir kişi başına gelir seviyesine ulaştıktan sonra uzun süre o seviyede takılıp kalması durumudur. Eğer bir ekonomide kişi başına gelir düzeyi belirli bir aşamada takılıp kaldıysa ya da belirli aşamadan ileri gidemiyorsa o ekonomi orta gelir tuzağına düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Fakat burada önemli olan husus hangi gelir düzeyi, orta gelir düzeyi olarak kabul edilmesi gerektiği meselesidir. Orta gelir tuzağı kavramının ilk kez ortaya çıktığı dönemlerde ABD'de kişi başına gelirin %20'sine sahip ekonomiler orta gelir düzeyi olarak kabul edilmekteydi. ABD'de kişi başına gelir yaklaşık 50,000 dolar olarak düşünüldüğünde ve bunun yüzde %20'sini alındığında orta gelir düzeyi yaklaşık 10,000 dolar/yıl olarak ortaya çıkmaktadır (Eğilmez, 2012).

İlk hesaplama şekli olan ABD'nin yerini Dünya Bankası tarafından kişi başına GSYH'ya dayanan gelir sınıflandırması almıştır. Dünya Bankasının 2013 yılında Küresel Kalkınmanın Atlası raporunda ekonomiler düşük gelirli, orta gelirli ve yüksek gelirli ekonomiler olmak üzere sınıflandırılmıştır. Ayrıca düşük ve orta gelirli ekonomiler gelişmekte olan ekonomiler şeklinde de ifade edilmektedir. Dünya Bankası tarafından yayınlanan raporda gelir gruplarının kişi başına GSYH

değerlerine göre sınıflandırılması aşağıdaki tablo 1'deki gibidir (The World Bank, 2013):

Tablo 1: Gelir Gruplarının Kişi Başına GSYH Değerlerine Göre Sınıflandırılması

Ekonomiler	Kişi Başına GSYH (\$)
Yüksek Gelirli Ekonomiler	12,476 ve üzeri
Orta Gelirli Ekonomiler	1,026-12,475
Alt Orta Gelirli Ekonomiler	1,026-4,035
Üst Orta Gelirli Ekonomiler	4,036-12,475
Düşük Gelirli Ekonomiler	1,025 ve altı

Kaynak: The World Bank, 2013

Türkiye'nin kişi başına GSYH'si 2012 yılında 2002 yılına göre yaklaşık 3 kat artarak 10.497 dolara ulaşmıştır. 2013 yılında açıklanan Orta vadeli programda kişi başına GSYH'nın 10.818 dolar'a yükselmesi hedeflenmiş olup 10.478 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler çerçevesinde değerlendirildiğinde yukarıdaki tablo 1'e göre Türkiye orta gelirli ekonomiler içerisinde yer almaktadır. Türkiye gibi orta gelirli ekonomiler sınıfında yer alan ülkelerden bazıları Rusya, Arjantin, Meksika, Brezilya, Romanya, Çin, Romanya, Kazakistan, Libya, Güney Afrika'dır.

Üretim faktörleri açısından büyümenin sermaye birikimi, istihdam artışı ve verimlilik artışı olmak üzere üç temel kaynağı bulunmaktadır. Sermaye birikimi ve istihdam artışı ekonomik kalkınmanın ilk aşamalarında önemli rol oynamaktadır. Bununla birlikte bir ekonomide kişi başına gelir düzeyi 10.000 doların üzerinde seyrettikten sonra, kişi başına gelir artış hızının yüksek düzeyde devam etmesi, yüksek verimlilik artışlarının gerçekleşmesine bağlıdır. Bu şekilde orta gelir aşamasında, sermaye stokunun ve istihdamın artması büyümeye daha az katkı sağlar. Bununla birlikte çalışan kişi başına katma değer artışları düşük olduğunda kişi başına gelir artışları da aynı şekilde yavaşlar. Türkiye ekonomisinin küresel kriz öncesi yani 2002-2008 dönemine bakıldığında, yüksek büyüme hızlarını yüksek yatırımlarla, tarım dışı istihdamda ve verimlilikte nispeten yüksek artışlarla gerçekleştirdiği görülmektedir. Yine bu dönemde Türk Lirası'nın Dolar karşısında aşırı değerlenmesi, kişi başına gelir artışını Dolar cinsinden önemli ölçüde artırmıştır. Ancak yaşanan bu büyüme performansının daha sonraki dönemlerde gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir (Gürsel ve Soybilgen, 2013:1).

Düşük gelirli ülkeler, yurtdışından ithal ettikleri teknolojiyle düşük maliyetli ve emek-yoğun ürünler üreterek uluslararası piyasalarda rekabet edebilirler. Emek ve sermayenin düşük verimliliğe sahip tarım sektöründen yüksek verimliliğe sahip imalat sektörüne kaymasıyla birlikte ülke daha büyük bir verimliliğe ve üretkenliğe sahip olur. Ülkeler orta gelir düzeyine ulaştıklarında; kırsal kesimdeki eksik istihdam azalır, işgücü ücretleri artar ve dolayısıyla uluslararası piyasada rekabet artar. Eğer ülkeler inovasyon yoluyla verimliliklerini arttıramazlarsa, orta gelir tuzağına düşeceklerdir (The World Bank, 2013: 12).

Felipe ve diğerleri (2012) çalışmalarında üst orta gelir düzeyine ulaşmadan önce alt orta gelir düzeyinde kalan ülkelerin sayısını belirlemişlerdir. 1820 yılından itibaren 124 ülkeden 44'ü alt orta gelir düzeyinden üst orta gelir düzeyine ulaşmıştır. 1950 sonrası dönemde 10 ülkenin alt orta gelir düzeyinde olduğu yani orta gelir tuzağına yakalandığı görülmüştür.

Tablo 2: 1950 Sonrası Alt Orta Gelir Düzeyinde Olan ve Üst Orta Gelir Düzeyine Ulaşan Ülkeler

Ülkeler	Bölgeler	Alt Orta Gelir Düzeyine Ulaşıldığı Yıl	Üst orta gelir Düzeyine Ulaşıldığı Yıl	Alt Orta Gelir Düzeyinde Geçirilen Süre (Yıl)	Geçiş Dönemi Boyunca Ortalama Kişi Başına Milli Gelir (%)
Çin	Asya	1992	2009	17	7.5
Japonya	Asya	1929	1968	39	3.6
Malezya	Asya	1969	1996	27	5.1
Kore	Asya	1969	1988	19	7.2
Çin (Taypei)	Asya	1967	1986	19	7.0
Tayland	Asya	1976	2004	28	4.7
Bulgaristan	Avrupa	1953	2006	53	2.5
Türkiye	Avrupa	1955	2005	50	2.6
Kosta Rika	Latin Amerika	1952	2006	54	2.4
Oman	Orta Doğu	1968	2001	33	2.7

Kaynak: Felipe, Abdon ve Kumar, 2012: 22

Tablo 2 incelendiğinde alt orta gelir düzeyinde olan ülkelerden Bulgaristan, Kosta Rika ve Türkiye'nin bu aşamada yaklaşık olarak 50 yıldan fazla kaldığı görülmektedir. Diğer taraftan Çin 2009 yılında üst orta gelir düzeyine ulaşan 10 ülke içerisinde en kısa sürede bu aşamayı geçen ve bu dönemde en yüksek büyüme hızına sahip olan ülke olmuştur. Ardından devam eden süreç tablo 3'te yer almaktadır:

Tablo 3: 1950 Sonrasında Üst Orta Gelir Düzeyinde Olan ve Yüksek Gelir Düzeyine Ulaşan Ülkeler

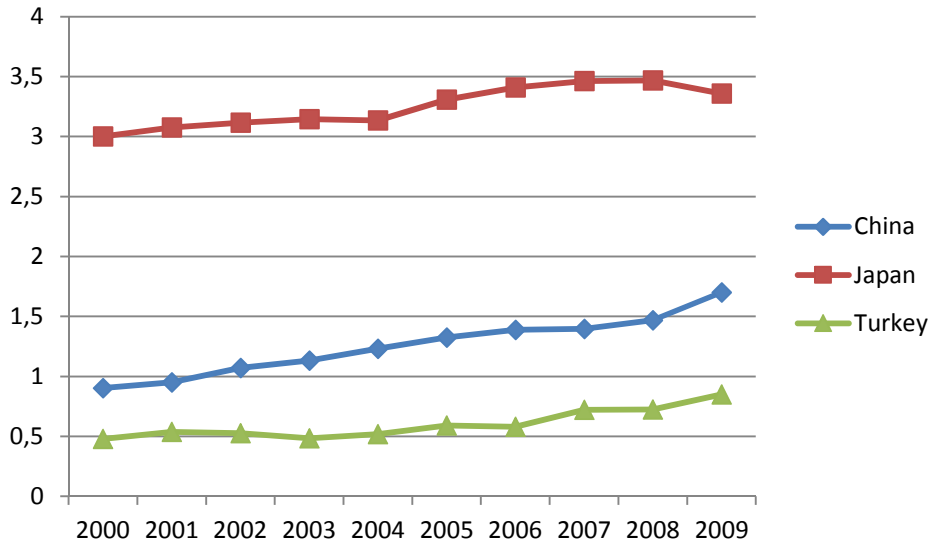
Ülkeler	Bölgeler	Üst orta gelir Düzeyine Ulaşıldığı Yıl	Yüksek Gelir Düzeyine Ulaşıldığı Yıl	Üst Orta Gelir Düzeyinde Geçirilen Süre (Yıl)	Geçiş Dönemi Boyunca Ortalama Kişi Başına Milli Gelir (%)
Çin (Hong Kong)	Asya	1976	1983	7	5.9
Japonya	Asya	1968	1977	9	4.7
Kore	Asya	1988	1995	7	6.5
Singapur	Asya	1978	1988	10	5.1
Çin (Taypei)	Asya	1986	1993	7	6.9
Avusturya	Avrupa	1964	1976	12	4.1
Belçika	Avrupa	1961	1973	12	4.4
Danimarka	Avrupa	1953	1968	15	3.3
Finlandiya	Avrupa	1964	1979	15	3.6
Fransa	Avrupa	1960	1971	11	4.4
Almanya	Avrupa	1960	1973	13	3.4
Yunanistan	Avrupa	1972	2000	28	1.8
İrlanda	Avrupa	1975	1990	15	3.2
İtalya	Avrupa	1963	1978	15	3.4
Hollanda	Avrupa	1955	1970	15	3.3
Norveç	Avrupa	1961	1975	14	3.5

Portekiz	Avrupa	1978	1996	18	2.8
İspanya	Avrupa	1973	1990	17	2.7
İsveç	Avrupa	1954	1968	14	3.6
Arjantin	Latin Amerika	1970	2010	40	1.2
Şili	Latin Amerika	1992	2005	13	3.7
İsrail	Orta Doğu	1969	1986	17	2.6

Kaynak: Felipe, Abdon ve Kumar, 2012: 24

Tablo 3'te görüldüğü üzere 22 ülke orta gelir tuzağından çıkıp yüksek gelir düzeyine ulaşma süreleri bakımından kıyaslandığında Çin (Hong Kong), Kore ve Taypei 7 yıl' da yüksek gelir düzeyine çıkarken Arjantin bu düzeye ancak 40 yıl' da ulaşabilmiştir. Büyüme hızları açısından değerlendirildiğinde ise 1950 sonrasında Taypei ortalama %6.9 büyürken Arjantin ortalama %1.2 büyümüştür.

Gelişmekte olan ülkelerin orta gelir tuzağından kurtulabilmesi ve uluslararası piyasalarda rekabet edebilmeleri için bilime ve teknolojik yeniliklere önem vermeleri gerekmektedir. Bilgi ve teknoloji yönünde avantajlı konumda olabilmek de ülkelerin sahip oldukları AR-GE ile mümkün olabilecektir. Türkiye'nin de 2000-2009 döneminde milli gelir içerisinde AR-GE' ye ayırdığı pay sürekli bir şekilde artış göstermiştir. Ancak dünya ülkeleri ile kıyaslandığında aralarında önemli bir fark bulunmaktadır.



Grafik 1: 2000-2009 Dönemi AR-GE Harcamalarının Milli Gelir İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: The World Bank, 2013

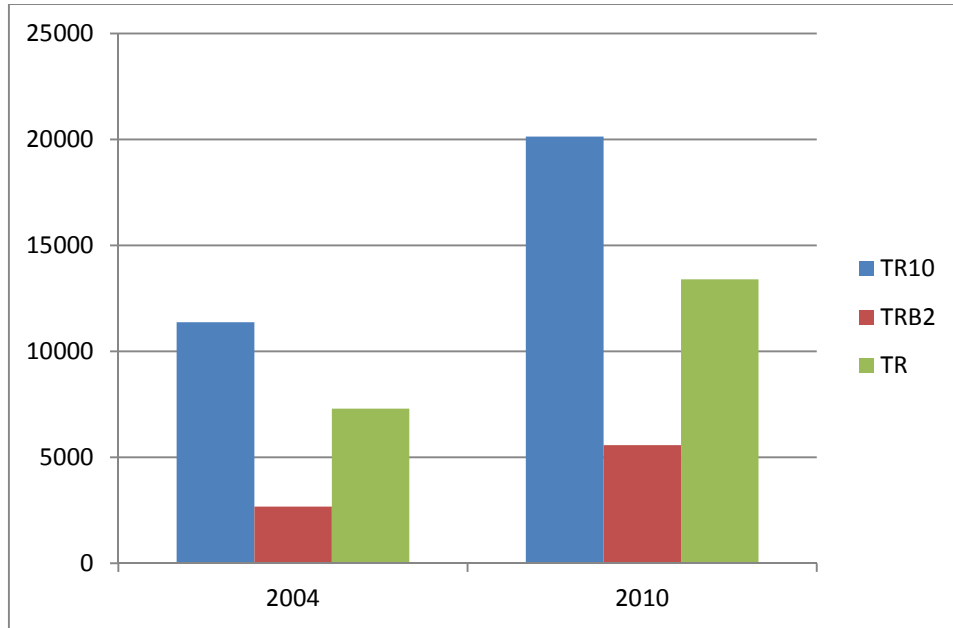
Türkiye gibi orta gelir düzeyinde bulunup ancak daha sonra yüksek gelir düzeyine çıkan ülkelere Japonya ve Çin ile halen orta gelir düzeyinde bulunan Türkiye'nin 2000-2009 dönemine ilişkin AR-GE harcamalarının milli gelire oranı incelenmiştir. Yıllar itibarıyla bakıldığında sürekli bir artışın olduğu ancak Çin ve Japonya'ya kıyasla düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Milli gelire oran olarak Ar-GE harcamaları 2000 yılında Çin'in %0.9, Japonya'nın %3 iken Türkiye'nin %0.4'tür. 2009 yılına gelindiğinde ise bu oranlar Çin'in %1.7, Japonya'nın %3.4 ve Türkiye'nin %0.8 şeklindedir.

Diğer ülkeler ile rekabet edebilmek adına teknolojik gelişmenin sağlanmasında beşeri sermaye önem arz etmektedir. Bir ekonominin kapasitesinin belirleyicileri teknolojik yenilik yapmaları ve en önemlisi gelişmekte olan ülkelerin yurtdışından

sağlanan teknolojiye uyum sağlamaları ve verimli bir şekilde kullanabilmeleri olduğu için eğitim düzeyinin, toplam faktör verimliliğinin büyümesi üzerinde önemli bir etkisi vardır (Mayer, 2001: 3). Türkiye'nin içinde bulunduğu orta gelirli ülkeler grubundan yüksek gelirli ülkeler grubuna çıkamamasının en önemli nedenlerinde biri de işgücünün nitelik düzeyine bağlı olarak işgücü verimliliğinin düşük olmasıdır. Dünya kentleri ile kıyaslandığında New York' ta kişi başına düşen işgücü verimliliği yaklaşık 119 bin dolar iken İstanbul, Ankara ve İzmir'in kişi başına işgücü verimliliği yaklaşık 30 bin dolardır (Yeldan ve diğerleri, 2012: 132).

Ülkeler arasında gelişmişlik farkları olduğu gibi ülkelerin kendi içlerinde de bölgesel bazda iktisadi ve doğal kaynakların dağılımında farklılıklar bulunmaktadır. Latin Amerika ülkeleri gibi Türkiye de hem kişiler arasındaki gelir dağılımının hem de bölgeler arasında gelişmişlik farklarının en yüksek olduğu ülkelerden biridir. Yıllar boyunca Türkiye'de uygulanmış olan bölgesel gelişme projeleri, il ve bölge planı deneyimleri, "Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY)" programları ve bölgesel teşvik politikaları gibi farklı teşvik politika araçlarının beklentileri karşılamamış ve istenen başarılar elde edilememiştir. Uygulanan politikalar, Türkiye'yi homojen tek bir bölge olarak kabul edip bölgesel özelliklerini göz ardı ettiği için genel anlamda Türkiye'nin doğu-batı ayrımında gelişmişlik farkının en yoğun hissedildiği ülke olmasına sebep olmuştur (Yeldan ve diğerleri, 2013: 15-16).

Orta gelir tuzağından çıkış noktasında Türkiye'deki bölgelerarası gelişmişlik farkını ortaya koymak amacıyla bazı göstergeleri incelemekte fayda vardır. Bu amaçla İl bazında kişi başına GSYH değerlerine baktığımızda bu değerler TÜİK tarafından 2001 yılına kadar hesaplanmış olup bunun yerine 2004-2010 dönemine ilişkin GSKD (Gayri Safi Katma Değer) rakamları açıklanmıştır. Bu dönemde TR-10 İstanbul Düzey-2 bölgesi kişi başına GSKD bakımından 112.989 TL ile ilk sırada yer alırken TRB-2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) Düzey-2 bölgesi 27.800 TL ile son sırada yer almaktadır.



Grafik 2: 2004-2010 Dönemi Kişi Başına GSKD (TL)

Kaynak: TÜİK, 2013

Grafik 2'de görüldüğü üzere 2004 yılından 2010 yılına gelindiğinde TR10 Düzey-2 bölgesi ile TRB2 Düzey-2 bölgesi arasındaki kişi başına GSKD farkının giderek arttığı görülmektedir. TR10 İstanbul Düzey-2 bölgesi ülke geneli ile karşılaştırıldığında da aynı sonuca varmak mümkündür. Yani 2004 yılında kişi başına GSKD farkı 4.068 TL iken 2010 yılında bu fark 6.743 TL'ye yükselmiştir.

Bölgesel bazda dış ticaret rakamları incelendiğinde, TR-1 İstanbul bölgesi Türkiye'nin toplam ihracatının yaklaşık %50 'sini, ithalatının ise yaklaşık %51' ini karşılamaktadır. Türkiye'nin toplam ithalatında ve ihracatında en az katkı sağlayan bölgeler ise Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu bölgeleridir. Bölgelerarası dengesizlik olmakla birlikte aynı bölge içerisindeki iller arasında da farklılıklar bulunmaktadır.

2012 yılında TÜİK tarafından yayınlanan raporda Türkiye'de okuma yazma bilen nüfusun toplam nüfusa oranı yaklaşık %96'dır. Cinsiyet durumuna göre bakıldığında ise erkek okur - yazarlık oranı yaklaşık %99, kadın okur - yazarlık oranı %93'dür. Sosyo-kültürel gelişmişlik farkını ortaya koymak amacıyla ortaöğretimde okullaşma oranına bakıldığında Türkiye ortalaması %70 iken bu oran erkekler için ortalama %71, kızlar için ise %69' dur. Ortaöğretimde okullaşma oranlarına göre bölgeleri sıralamak gerekirse Batı Marmara ve Doğu Marmara bölgeleri yaklaşık %81 ve %80 ile en gelişmiş bölgelerdir. Kuzeydoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ise yaklaşık %51 ve %50 ile en az gelişmiş bölgelerdir. Bölgelerarasındaki bu eşitsizliği gidermek amacıyla 2000'li yıllardan itibaren Dokuzuncu ve Onuncu Kalkınma Planlarında da ifade edildiği üzere Avrupa Birliği ile işbirliği yaparak Bölgesel Kalkınma Programları uygulanmaya başlanmış olup bu amaçla birçok bölgede bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasına ağırlık verilmiştir (Sevinç, 2011: 51).

Bölgeler arası gelişmişlik farkının bu derece yüksek olması Türkiye'nin önemli yapısal sorunlarının başında gelmektedir. Aynı kişi başına gelir düzeyinde takılı kalan Türkiye açısından bu sorunu çözmeye yönelik olarak ülkenin kaynaklarını bölgeler arasında daha verimli kullanmak amacıyla uygulanan teşvik politikalarının etkinliğini değerlendirmek gerekmektedir.

2. TÜRKİYE'DE UYGULANAN TEŞVİK POLİTİKALARI (2000-2012)

Teşvikler, birtakım amaçlarla Devlet tarafından özel veya kamu kesimlerine ilişkin karşılıklı veya karşılıksız olarak yapılan maddi ve maddi olmayan yardımlardır. Teşviklerin başlıca amaçları aşağıdaki gibidir (Andırın, 2007: 12);

- Bölgelerarası dengesizlikler giderilmeli ve geri kalmış bölgeler kalkındırılmalıdır.
- Küreselleşmenin ardından uluslararası rekabetin artması karşısında sanayinin rekabet gücü korunmalı ve güçlendirilmelidir.
- Üretime, yatırıma ve ihracata yapılacak desteklerle ekonomik büyüme ve kalkınma sağlanmalıdır.

Bu amaçların dışında başka amaçlar için de teşvik politikaları uygulanabilir. Ayrıca teşvikler makro ve mikro hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir maliye politikası aracıdır (Andırın, 2007: 13). Gelişmiş ülkelerde uygulanan teşvik politikalarının amacı istihdamı arttırmaya ve ülkenin sahip olduğu pazar payını korumaya yönelik uygulamalardır. Gelişmekte olan ülkelerin teşvik politikalarına bakıldığında ise uzun vadede ekonomik büyümeyi hedefleyen, istihdam yaratıcı ve rekabet edebilme özelliğine sahip yüksek mal üretmeyi, işsizliğin azaltılmasını öngören, yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesini amaçlayan politikaların olduğu görülmektedir. Bu tür ülkeler uzun vadeli ekonomik büyüme planına ve kalkınma programlarına sahip olmakla birlikte teşvik politikaları kalkınma stratejilerine uygun bir şekilde hazırlanmakta ve teşviklerin istikrar sağlayıcı nitelikte olması planlanmaktadır. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de de teşvik politikaları ekonomik kalkınmayı tamamlayan ya da destekleyen bir yapıya sahiptir (Akdeve ve Karagöl, 2013:336). Ancak bu teşvik politikaları, Türkiye'nin belirli bir kişi başına GSYH düzeyini aşmasını yeterli ölçüde desteklememektedir.

Yatırımların desteklenmesi amacıyla uygulanan, 1980'lerden sonra ihracata yönelik devlet yardımlarıyla genişleyen teşvik sistemi 2000'li yıllara gelindiğinde AR-GE, KOBİ, istihdam, çevre, bölgesel kalkınma gibi farklı alanlara yayılmıştır. Yine bu dönemde yatırım teşvikleri ile bu alanlardaki teşviklerin birbirlerinin tamamlayıcıları olmaları amaçlanmıştır. Ancak teşvik sistemi daha önceki yıllarda

tek elden yürütülürken son dönemlerde teşviklerin farklı kurumlar tarafından yönetilmesi ve farklı alanlarda uygulanması, ekonominin tamamında teşviklerin maliyetlerini arttırmış ve teşviklerden beklenen faydanın azalmasına sebep olmuştur (Eser, 2011: 80).

2000'li yıllardan sonra yatırımlara yönelik uygulanan teşvik politikaları incelendiğinde ilki 2004 yılında, ikincisi 2006 yılında, üçüncüsü 2009 yılında ve son olarak 2012 yılında sağlanan desteklerin değiştirildiği görülmüştür.

2.1. 2004 ve 2006 Yıllarında Uygulanan Teşvik Politikaları

2004 yılında uygulanmaya başlanan ve kamuoyunda 5084 olarak bilinen kanunla, 2006 yılında 5084'te değişiklik yapılarak 5035 sayılı kanunla yürürlüğe giren teşvik politikalarının amacı, bazı illerde vergi ve sigorta primi teşvikleri uygulamak, enerji desteği sağlamak ve yatırımlarda bedelsiz arsa ve arazi temin etmek suretiyle yatırımları ve istihdamı arttırmaktır (Acar ve Çağlar, 2012:2).

5084 sayılı yasa 2004 yılında yürürlüğe girmiştir. Cumhuriyet sonrası döneminin ikinci teşvik yasası olan bu yasa 36 ili kapsamaktaydı. 2005 yılı Mart ayında yürürlüğe giren 5350 sayılı yasa ile 13 yeni il daha (Artvin, Çorum, Elazığ, Kahramanmaraş, Karaman, Kastamonu, Kilis, Kütahya, Nevşehir, Niğde, Trabzon, Tunceli ve Rize) teşvik kapsamına alınmıştır. Toplamda 49 ili kapsayacak şekilde genişletilen teşvik yasası ile yeni yatırımların yapılması ve istihdam yaratılması amaçlanmıştır (Gülmez ve Noyan Yalman, 2010: 240).

2004 yılında çıkarılan yasa ile Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığınca (Ata, 2007: 7):

- Yeni istihdam edilenlerin sigorta primi işveren paylarının hazine tarafından ödenmesi,
- 2001 yılı için belirlenen kişi başına GSYH miktarları 1500 ABD Dolar veya daha az olan illerde yeni istihdam edilen personelin ücretlerinden kesilen gelir vergisi stopajının alınmaması,
- Kapsama dâhil olan illerde istihdam yaratan işletmelere enerji desteğinin sağlanması ve
- Kapsama dâhil olan illerde yapılacak olan yatırımlara bedelsiz yatırım yeri tahsisi öngörülmüştü.

06.10.2006 tarih ve 2006/10921 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" ile yeniden düzenleme yapılmasının sebebi, yatırım teşvik belgesi ile KOBİ teşvik belgesi şeklinde düzenlenen ikili yapının birleştirilmesinin amaçlanması temel etken olmuştur. 2006 yılında çıkarılan yasa ile gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası ve faiz desteği olmak üzere oldukça sınırlı ve az miktarda teşvik tedbirlerinin yatırımların desteklenmesinde kullanılması öngörülmüştür. Ancak faiz desteği çeşitli idari ve kaynak yetersizliği nedenlerinden ötürü hiç uygulamaya girememiştir. Dolayısıyla bu karar ile yatırımlara yönelik teşvikler oldukça sınırlı ölçüde kalmıştır (Eser, 2011: 81).

Sonuç olarak, 2004 ve 2006 yılında yürürlüğe giren teşvik sistemlerinin tamamıyla başarısız olduğu söylenemez. Bu kanunlarla birlikte gelişmiş illerin çevresinde bulunan ve teşvik kapsamında yer alan illerde önemli yatırımlar gerçekleşmiştir. İstihdamda artışın sağlanması söz konusu illerde sanayi kültürünün oluşması ve geliştirilmesi bakımından önemli bir gelişme olmuştur. Diğer taraftan ilgili kanunlar, kapsamda yer alan tüm illerde yatırımların artırılmasında, daha düzenli bir yatırım alanı oluşturularak bölgesel gelişmişlik farklarının azalmasına daha büyük katkı sağlanmasında, yatırımcıların rekabet gücü yüksek olan alanlara yönlendirilmesinde ve çeşitli teşvik araçlarının etkinsizliklerinin giderilmesinde yetersiz kalmıştır. Bu doğrultudan hareketle olumsuzlukları gidermek amacıyla yeni teşvik sistemi 2009 yılında yürürlüğe girmiştir (Eser, 2011: 134).

2.2. 2009 Yılında Uygulanan Teşvik Politikaları

2009 yılında yürürlüğe giren teşvik sisteminin amacı, tasarrufları katma değeri yüksek olan yatırımlara yönlendirmek, üretim ve istihdamı arttırmak, yatırım eğiliminin devamlılığını ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, uluslararası rekabet gücünü arttıracak teknoloji ve AR-GE içeriği yüksek yatırımları özendirme

yöneliktir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımları arttırmak, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak, çevreyi korumaya yönelik yatırımlar ile AR-GE faaliyetlerini desteklemek de amaçları arasında yer almaktadır (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 2009). Bu doğrultudan hareketle 2009 yılında uygulanan teşvik sisteminde, teşvik uygulamaları; Genel Teşvik Uygulamaları, Bölgesel Teşvikler ve Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki olmak üzere 3 bileşenden oluşmaktadır.

Bu teşvik sisteminde bölgesel ve sektörel bazda uygulanacak olan yatırımların İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey-2 bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri dikkate alınarak 4 bölgeye ve 26 alt bölgeye ayrılmıştır. Bölgesel desteklerden yararlanacak olan yatırım konularına ilişkin olarak her bir il grubunun yatırım potansiyeli ve rekabet gücü dikkate alınarak belirlenmiştir (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 2009). Kapsamda yer alan illerin 2009 yılına ilişkin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksine göre sıralaması aşağıdaki tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksine Göre Sıralaması (2009)

	Bölge İlleri	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
TR10	İstanbul	1	2,83058
TR51	Ankara	2	2,01563
TR31	İzmir	3	1,51986
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	4	0,98075
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	5	0,78202
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	6	0,5721
TR62	Adana, Mersin	7	0,33448
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	8	0,28832
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	9	0,28086
TR22	Balıkesir, Çanakkale	10	0,153
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	11	-0,07141
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	12	-0,16572
TR52	Konya, Karaman	13	-0,25927
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	14	-0,31505
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	15	-0,33754
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	16	-0,37571
TR71	Kırkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	17	-0,40669
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	18	-0,41735
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	19	-0,55873
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	20	-0,55923
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	21	-0,67547
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	22	-0,78956
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	23	-0,96387
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	24	-1,20401
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	25	-1,26703
TRB1	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	26	-1,39095

Kaynak: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 2010

Uygulamalar bakımından sağlanan teşvik araçları aşağıdaki gibidir (Çelik ve İlhan, 2012);

- Genel Teşvik Uygulamaları; Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası şeklinde ifade edilmiştir.
- Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki; Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası, Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği, Yatırım Yeri Tahsisi ve Vergi İndirimi şeklinde ifade edilmiştir.
- Bölgesel Teşvik Uygulamaları; Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası, Faiz Desteği, Yatırım Yeri Tahsisi, Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği ve Vergi İndirimi şeklinde ifade edilmiştir.

2009 yılında yürürlüğe giren teşvik sistemi kapsamında yer alan teşvik araçlarına bakıldığında ise genel olarak vergi ağırlıklı bir yapının hâkim olduğu görülmektedir.

2.2.1. Genel Teşvik Uygulamaları

Ülke genelinde uygulanmakta olup desteklenmeyecek yatırım konuları dışında sektörel bir ayırım yapılmamaktadır. Ayrıca asgari yatırım tutarlarının üzerindeki bütün yatırım projelerini de kapsamaktadır. Genel teşvik uygulamasında yatırım teşvik belgesinin düzenlenmesi için yatırım tutarının I. ve II. bölgelerde asgari 1 milyon TL, III. ve IV. bölgelerde ise 500 milyon TL olması gerekmektedir. Genel teşvik uygulamaları kapsamında yer alan KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyeti teşvikleri, büyük ölçekli yatırımların teşviki sistemi ve bölgesel teşvik sistemi kapsamında yer almayan yatırımlardan teşvik edilmeyen konular haricindeki tüm yatırımlar için birer destek unsuru niteliğindedir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2013).

2.2.2. Bölgesel Teşvik Uygulamaları

Bölgelerarası gelişmişlik düzeyini azaltmak ve geri kalan bölgeleri kalkındırmak amacıyla sağlanan teşvikler tüm illeri kapsamaktadır. Bu amaçla iller Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksine (SEGE) göre 4 bölgeye ve İBBS Düzey-2 seviyesindeki 26 alt bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça sektörel ve büyük ölçekli yatırımlara sağlanan teşviklerin azalması ve bu şekilde bölgelerarasındaki farklılıkların giderilmesi hedeflenmiştir. Bölgesel desteklerden yararlanacak yatırımlar I. bölge ve II. bölgeler için vergi indirimi, sigorta primi işveren desteği ve yatırım yeri tahsisi iken III. bölge ve IV. bölge için vergi indirimi, sigorta primi işveren desteği, yatırım yeri tahsisi ve faiz desteği sağlanması şeklindedir (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 2009). Bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında sağlanan destek unsurları aşağıdaki tablo 5'teki gibidir:

Tablo 5: Bölgesel Teşvik Uygulamaları Kapsamında Sağlanan Destek Unsurları (2009)

Destek Unsurları		BÖLGELER			
		I	II	III	IV
KDV İstisnası		VAR	VAR	VAR	VAR
Gümrük Vergisi Muafiyeti		VAR	VAR	VAR	VAR
Vergi İndirimi	Yatırıma Katkı Oranı (%)	15	25	35	55
	İndirim Oranı (%)	50	60	80	90
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	Destek Süresi (Yıl)	2	3	5	7
	Azami Yardım Yoğunluğu (%)	6	8	10	14
Yatırım Yeri Tahsisi		VAR	VAR	VAR	VAR
Faiz Desteği		YOK	YOK	VAR	VAR

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Tablo 5'te görüldüğü üzere bölgesel teşvik kapsamında en fazla ayrıcalığın IV. bölge'ye tanındığı görülmektedir. KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti ve yatırım yeri tahsisi desteği bütün bölgeler için ortak olarak sağlanmıştır. Vergi indirimi hususunda hem yatırıma katkı oranı hem de indirim oranı bakımından bölgelerin gelişmişlik düzeyi azaldıkça vergi destek miktarı artmaktadır. Aynı şekilde sigorta primi işveren hissesi desteği de I. bölgede 2 yıl iken az gelişmiş bölge olarak kabul edilen IV. bölge' de bu süre 7 yıldır. Ayrıca faiz desteği sadece III. ve IV. bölgeler için sağlanmış olup AR-GE ve çevre yatırımlarında 300 Bin TL, diğer yatırımlarda 500 Bin TL olmak üzere verilmiştir.

2.2.3. Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki

Bu teşvik sistemiyle, sektörüne göre farklı büyüklüklerde tanımlanmış büyük ölçekli yatırımlara yönelik sistemin oluşturulması amaçlanmış olup bu tür yatırımlar tüm bölgelerde teşvik edilecektir. Bu şekilde teknoloji ve AR-GE kapasitesi artacak ve uluslararası piyasada rekabet üstünlüğü sağlanmış olacaktır (T.C. Ekonomi

Bakanlığı Sunum, 2013). Bu dönemde büyük ölçekli proje yatırımları; rafine edilmiş petrol ürünler imalatı, motorlu kara taşıtlarının imalatı, kimyasal madde ve ürünlerin imalatı, elektronik sanayi, transit boru hattıyla taşımacılık hizmetleri yatırımları, hassas ve optik aletler imalatı, demiryolu ve tramvay lokomotifleri imalatı, liman ve liman hizmetleri, tıbbi alet, ilaç üretimi, hava ve uzay taşıtları imalatı, makine imalatı ve madencilik yatırımlarıdır. Bu teşvik sisteminde 12 sektör yer almakla birlikte en az 50 milyon TL'lik yatırımların desteklenmesi için düzenlenmiştir (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 2009).

Tablo 6: Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki Kapsamında Sağlanan Destek Unsurları (2009)

Destek Unsurları		BÖLGELER			
		I	II	III	IV
KDV İstisnası		VAR	VAR	VAR	VAR
Gümrük Vergisi Muafiyeti		VAR	VAR	VAR	VAR
Vergi İndirimi	Yatırıma Katkı Oranı (%)	25	35	45	65
	İndirim Oranı (%)	50	60	80	90
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	Destek Süresi (Yıl)	2	3	5	7
	Azami Yardım Yoğunluğu (%)	2	3	5	7
Yatırım Yeri Tahsisi		VAR	VAR	VAR	VAR

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Çalışanlar için ödenmesi gereken sigorta primi işveren hissesinin asgari ücret kısmı ilgili bakanlık tarafından karşılanmaktadır. Tablo 6'da görüldüğü üzere sigorta primi işveren hissesi desteği I bölge için %2, II. bölge için %3, III. bölge için %5 ve IV. bölge için %7 olarak öngörülmüştür. KDV istisnası ve gümrük muafiyeti destekleri her üç teşvik aracı için ortak verilmiştir. Yatırım yeri tahsisi ise bölgelerin gelişmişlik düzeyleri göz ardı edilerek tüm bölgeler için sağlanmıştır.

Temmuz 2009- Mart 2012 döneminde uygulanmış olan teşvik sisteminin yatırım teşvik belgeleri aşağıda tablo 7'de yer almaktadır:

Tablo 7: Yatırım Teşvik Belgeleri (Temmuz 2009-Mart 2012 Teşvik Sistemi)

Teşvik Uygulamaları	Miktar (Adet)	Öngörülen Sabit Yatırım (Milyar TL)	Öngörülen İstihdam
Genel Teşvik Uygulamaları	6.664	73,1	154.022
Bölgesel Teşvik Uygulamaları	4.673	48,5	207.024
Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki	45	35,6	14.563
Toplam	11.382	157,3	375.609

Kaynak: Çelik ve İlhan, 2012

Tablo 7'de görüldüğü üzere Temmuz 2009-Mart 2012 döneminde toplam 11.382 teşvik belgesi düzenlenmiştir. Ayrıca öngörülen sabit yatırım tutarının 157,3 milyar TL olduğu ve öngörülen istihdamın 375.609 olduğu görülmektedir. Teşvik politikasının ilan edildiği tarihten itibaren 2009 yılı Aralık ayının sonuna kadar olan döneme bakıldığında ise 1.523 adet teşvik belgesi düzenlenmiş olup bu kapsamda öngörülen sabit yatırım tutarı 22,5 milyar TL'dir. Ayrıca bu yatırımların 12,7 milyar TL'lik kısmı yerli firmalar tarafından ve 9,8 milyar TL'lik kısmı ise uluslararası sermayeli firmalar tarafından gerçekleştirilmesi öngörülmüştür (Babacan, 2010).

2.3. Yeni Teşvik Sistemi “Yatırımlarda Devlet Yardımı” (2012)

5 Haziran 2012 yılında açıklanan yeni teşvik sisteminin amacı, kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedefler doğrultusunda tasarrufların katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirilmesi, üretim ve istihdamın artırılması, uluslararası rekabet gücünü artıracak ve AR-GE içeriği yüksek bölgesel ve büyük ölçekli yatırımlar ile stratejik yatırımların özendirilmesidir. Ayrıca uluslararası doğrudan yatırımların artırılması, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, kümelenme ve çevre korumaya yönelik yatırımlar ile AR-GE faaliyetlerinin desteklenmesi de hedeflenmiştir (Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 2012). Yeni teşvik sisteminde ön plana çıkan konuların şunlar olduğu görülmektedir; (Alpay, 2012: 4-6);

- Cari açığı azaltmak amacıyla ithalat bağımlılığı yüksek olan ara mal ve ürünlerin üretimini arttırılması,
- En az gelişmiş bölgeleri kalkındırmak amacıyla yatırım desteklerinin arttırılması,
- Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltılması ve giderilmesi,
- Destek unsurlarının etkinliğinin arttırılması,
- Kümelenme faaliyetlerinin teşviklerle desteklenmesi,
- Teknolojik dönüşümün sağlanması için yüksek ve orta-ileri teknoloji içeren yatırımların desteklenmesidir.

2012 yılında yürürlüğe giren teşvik sistemi esas olarak Genel Teşvik Uygulamaları, Bölgesel Teşvik Uygulamaları, Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki ve Stratejik Yatırımların Teşviki olmak üzere 4 unsur üzerine kurulmuştur. Yeni teşvik sisteminde sağlanan teşvik araçları ise aşağıdaki gibidir (Vergi Sirküleri, 2012);

- Genel Teşvik Uygulamaları: KDV İstisnası, Gümrük Vergisi Muafiyeti
- Bölgesel Teşvik Uygulamaları: KDV İstisnası, Gümrük Vergisi Muafiyeti, Vergi İndirimi, Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği, Yatırım Yeri Tahsisi, Faiz Desteği
- Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki: KDV İstisnası, Gümrük Vergisi Muafiyeti, Vergi İndirimi, Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği, Yatırım Yeri Tahsisi
- Stratejik Yatırımların Teşviki: KDV İstisnası, Gümrük Vergisi Muafiyeti, Vergi İndirimi, Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği, Yatırım Yeri Tahsisi, Faiz Desteği ve KDV İadesi şeklinde ifade edilmiştir.

Açıklanan yeni teşvik sistemi dolayısıyla Kalkınma Bakanlığı “İllerin ve Bölgelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE)” çalışmasını güncellemiştir. SEGE-11 çalışması ile 81 il sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre 6 ayrı bölgeye ayrılmıştır. Bu şekilde bölgesel sistem yerine “İl Bazlı (Düzyey-3) Bölgesel Teşvik Sistemi” ne geçilmiştir (Alpay, 2012).Yeni teşvik sistemine ilişkin illerin bölgesel dağılımı aşağıdaki tablo 8’deki gibidir:

Tablo 8: Yeni Teşvik Sistemine İlişkin İllerin Bölgesel Dağılımı

Bölge	Bölge İlleri	Toplam İl Sayısı
I.Bölge	Ankara, Antalya, Bursa, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Muğla	8
II.Bölge	Adana, Aydın, Bolu, Çanakkale, Denizli, Edirne, Isparta, Kayseri, Kırklareli, Konya, Sakarya, Tekirdağ, Yalova	13
III.Bölge	Balıkesir, Bilecik, Burdur, Gaziantep, Karabük, Karaman, Manisa, Mersin, Samsun, Trabzon, Uşak, Zonguldak	12

IV.Bölge	Afyonkarahisar, Amasya, Artvin, Bartın, Çorum, Düzce, Elazığ, Erzincan, Hatay, Kastamonu, Kırıkkale, Kırşehir, Kütahya, Malatya, Nevşehir, Rize, Sivas	17
V.Bölge	Adıyaman, Aksaray, Bayburt, Çankırı, Erzurum, Giresun, Gümüşhane Kahramanmaraş, Kilis, Niğde, Ordu, Osmaniye, Sinop, Tokat, Tunceli, Yozgat	16
VI.Bölge	Ağrı, Ardahan, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Iğdır, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Van	15

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

2.3.1. Genel Teşvik Uygulamaları

Genel teşvik uygulamaları, bölge ayrımı yapılmaksızın teşvik edilmeyecek yatırım konuları ile teşvik uygulamaları kapsamında yer almayan ve belirlenen asgari sabit yatırım tutarı şartını sağlayan yatırımların KDV istisnası ve Gümrük Muafiyet destekleri ile desteklenmesini kapsamaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012).

2.3.2. Bölgesel Teşvik Uygulamaları

Az gelişmiş bölgelerde yetersiz altyapının bulunması, girdi maliyetlerinin yüksek olması, nitelikli ve eğitimli işgücünün yetersiz olması, sermayenin görece olarak daha gelişmiş illere doğru kayması gibi durumlar bölgelerarası gelişmişlik farkının artmasına sebep olmuştur. Yeni teşvik sistemiyle verilecek olan destekler Türkiye'deki bölgelerarası gelişmişlik farkını en aza indirmeye yönelik olarak 6 bölgeye ayrılmıştır (Akdeve ve Karagöl, 2013:345). 2009 yılındaki bölgesel teşvik uygulamasından farklı olarak bu teşvik sisteminde vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği ve faiz desteği hususlarında değişiklikler yapılmıştır. Bölgesel teşvik uygulamalarında sağlanan destek unsurları aşağıdaki tablo 9'da yer almaktadır:

Tablo 9: Bölgesel Teşvik Uygulamalarında Sağlanan Destek Unsurları (2012)

Destek Unsurları			BÖLGELER					
			I	II	III	IV	V	VI
KDV İstisnası			VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Gümrük Vergisi Muafiyeti			VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Vergi İndirimi	Yatırıma Katkı Oranı (%)	OSB Dışı	15	20	25	30	40	50
		OSB İçi	20	25	30	40	50	55
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	Destek Süresi	OSB Dışı	2 yıl	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl
		OSB İçi	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl	12 yıl
Yatırım Yeri Tahsis			VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Faiz Desteği	İç Kredi		YOK	YOK	3 Puan	4 Puan	5 Puan	7 Puan
	Döviz / Döviz Endeksli Kredi				1 Puan	1 Puan	2 Puan	2 Puan
Sigorta Primi Desteği			YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl
Gelir Vergisi Stopajı Desteği			YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Yukarıdaki tablo 9 incelendiğinde yeni teşvik sistemiyle en fazla ayrıcalığın VI. Bölgeye verildiği görülmektedir. Destek unsurlarından sigorta primi desteği ve gelir vergisi stopajı desteği sadece VI. Bölgeye verilmiştir. Ayrıca KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti ve büyük ölçekli yatırımlar için verilen yatırım yeri tahsis desteği bütün bölgeler için ortak olarak sağlanmıştır. Sağlanan destek unsurlarından bir diğeri olan faiz desteğinden ise yalnızca III., IV., V. ve VI. bölgelerin yararlanılmasına imkan verilmiştir.

“Bölgesel teşvik uygulamalarının yatırım havzalarının oluşturulması ve kümelenmenin desteklenmesi amaçları çerçevesinde OSB’lerde yapılacak yatırımlar, sektörel işbirliğine dayalı yatırımlar ve TÜBİTAK tarafından desteklenen Ar-Ge projeleri neticesinde geliştirilen ürünün üretimine yönelik yapılacak yatırımlar, vergi indirimi ve sigorta primi işveren hissesi destekleri açısından bir alt bölgede uygulanan desteklerden yararlanırlar. Ayrıca demir cevheri ve linyit kömürü yatırımları da bölgesel teşvik sistemi kapsamında desteklenecektir. Yine tersanelerin inşa edecekleri gemilerde, yatırım döneminde istihdam edilen işçiler için ödemesi gereken sigorta primi işveren hissesinin asgari ücrete tekabül eden kısmı” da Ekonomi Bakanlığı tarafından karşılanacaktır (Ekonomi Bakanlığı, 2012).

2.3.3. Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki

Yeni teşvik paketiyle birlikte teknoloji ve Ar-ge kapasitesini arttıracak, uluslararası alanda rekabet üstünlüğü sağlayacak asgari 50 milyon TL ve üzeri büyük ölçekli yatırımlar özel destek kapsamına alınmıştır. Ayrıca yatırımın VI. bölgede yapılması halinde yeni bir uygulama olarak asgari ücret üzerinden hesaplanan gelir vergisi stopajı desteği ve sigorta primi işçi hissesi desteği sağlanmıştır (Alpay, 2012: 8). Büyük ölçekli yatırımların teşviki çerçevesinde sağlanan destekler aşağıdaki tablo 10’da yer almaktadır:

Tablo 10: Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki Kapsamında Sağlanan Destekler (2012)

Destek Unsurları			BÖLGELER					
			I	II	III	IV	V	VI
KDV İstisnası			VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Gümrük Vergisi Muafiyeti			VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Vergi İndirimi	Yatırıma Katkı Oranı (%)	OSB Dışı	25	30	35	40	50	60
		OSB İçi	30	35	40	50	60	65
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	Destek Süresi	OSB Dışı	2 yıl	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl
		OSB İçi	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl	12 yıl
Yatırım Yeri Tahsisi			VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Sigorta Primi Desteği			YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl
Gelir Vergisi Stopajı Desteği			YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Yukarıdaki tablo 10 değerlendirildiğinde büyük ölçekli yatırımların teşviki kapsamında yer alan desteklerden en fazla yararlanan bölgenin yine VI. bölge olduğu görülmektedir. Tüm bölgeler için ortak destek unsurları ise KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti ve yatırım yeri tahsisidir. Bölgelerde yapılacak olan yatırımların vergi yükümlülüklerine bakıldığında; I. bölgede yatırım yapacak firmalar %25, OSB içinde olanlar ise %30 oranında vergiden muaf tutulmuşlardır. Aynı şekilde bu oranlar II. bölge için OSB dışı %30 ve OSB içi %35, III. bölge için OSB dışı %35 ve OSB içi %40, IV. bölge için OSB dışı %40 ve OSB içi %50, V. bölge için OSB dışı %50 ve OSB içi %60, VI. bölge için ise OSB dışı %60 ve OSB içi %65’tir.

Sigorta primi işveren hissesi desteği, bölgelerarası gelişmişlik düzeyine göre ters orantılı bir seyir izlemektedir. I. bölgede OSB dışı destek süresi 3 yıl ve OSB içi destek süresi 3 yıl iken, en az gelişmiş bölge olarak nitelendirilen VI. bölgede bu süreler OSB dışı için 10 yıl ve OSB içi için ise 12 yıl olarak açıklanmıştır. Bu şekilde sermaye gelişmiş bölgeler yerine daha az gelişmiş bölgelere gidecektir.

2.3.4: Stratejik Yatırımların Teşviki

Cari açığı azaltmak amacıyla ithalat bağımlılığı yüksek olan ara malın veya ürünlerin üretimine yönelik olarak yapılan yatırımlar stratejik yatırımların teşviki kapsamında yer almaktadır. Yapılacak olan yatırımların bu kapsam içerisinde desteklenebilmesi için aşağıdaki şartların tamamını sağlaması gerekmektedir (T. C. Ekonomi Bakanlığı, 2012);

- Asgari sabit sermaye yatırım tutarı 50 milyon TL üzerinde olmalıdır.
- Yatırıma konu olan ürün ile ilgili yurtiçi toplam üretim kapasitesi ithalattan az olmalıdır.
- Yatırım yoluyla sağlanacak asgari katma değer %40 olmalıdır (Rafineri ve petrokimya yatırımları hariç).
- Üretilecek ürünün toplam ithalat değeri son 1 yıl itibarıyla en az 50 milyon \$ olmalıdır (yurtiçi üretimi olmayan mallar hariç).

Stratejik yatırımların teşviki kapsamında sağlanan destek unsurları ve oranları aşağıdaki tablo 11’de yer almaktadır;

Tablo 11: Stratejik Yatırımların Teşviki Kapsamında Sağlanan Destek Unsurları (2012)

Destek Unsurları		BÖLGELER					
		I	II	III	IV	V	VI
KDV İstisnası		VAR					
Gümrük Vergisi Muafiyeti		VAR					
Vergi İndirimi	Yatırıma Katkı Oranı (%)	50					
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	Destek Süresi	7 yıl (6. Bölgede 10 Yıl)					
Yatırım Yeri Tahsisi		VAR					
Faiz Desteği	İç Kredi	5 Puan					
	Döviz / Dövizle Endeksli Kredi	2 Puan					
Sigorta Primi Desteği		10 yıl(Sadece 6. Bölgede Gerçekleştirilecek Yatırımlar İçin)					
Gelir Vergisi Stopajı Desteği		10 yıl(Sadece 6. Bölgede Gerçekleştirilecek Yatırımlar İçin)					
KDV İadesi		VAR (Sadece 500 Milyon TL ve üzeri yatırımlar için)					

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Türkiye enerjide önemli ölçüde dışa bağımlı bir ülke olduğu için enerji bileşenin milli gelir oranı yılda ortalama olarak %4 civarında bir açık vermektedir. Son yıllarda petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki yükseliş nedeniyle 2011 yılında enerji bileşenin milli gelire oranı yaklaşık %6’yı aşmıştır. Bu şekilde enerji kalemi tek başına cari açığın %60’ından fazlasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede enerji sektörüne yönelik desteklerin stratejik yatırım kapsamında değerlendirilmesi teşvik sisteminin amacıyla paralel olarak uluslararası alanda rekabet gücünü artırıcı yönde itici bir güç olacaktır (TÜSİAD, 2012: 5).

Sonuç olarak 2012 yılında açıklanan yeni teşvik sistemiyle getirilen yenilikleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (İstanbul Sanayi Odası, 2012):

- Stratejik yatırımlar kavramının ilave edilmesi,

-
- Gelişmişlik düzeyine göre eski teşvik sisteminde 4 olan bölge sayısının 6'ya çıkarılması,
 - İl bazlı olarak bölgesel teşvik sistemine geçilmesi,
 - Bölgesel teşviklerden yararlandırılacak yatırım konularının sektörel anlamda il bazında yeniden belirlenmesi,
 - Sigorta primi işveren desteğinin yanı sıra en az gelişmiş olan 6.bölgedebulunan illerdeki yatırımlar için sigorta primi işçi hissesi desteğinin de sağlanması,
 - 6. bölge için gelir vergisi stopaj desteğinin sağlanması,
 - Yatırımcının vergi indirimi desteğini, yatırım dönemindeki tüm faaliyetlerinden elde ettiği kazançlarına uygulayabilecek olması,
 - OSB'lerde yapılacak olan yatırımların daha fazla desteklenmesi, (Vergi indirimi ve sigorta primi işveren hissesi açısından buldukları bölgenin değil bir alt bölgenin desteklerinden yararlanması)
 - Stratejik yatırımlar ilişkin bina inşaatı için yapılan harcamalarda KDV istisnası sağlanmasıdır.

2004 ve 2006 yıllarında yürürlüğe giren teşvik uygulamalarında 3 adet destek aracı varken, 2009 yılında bu sayı 5'e ve 2012 yılında ise 8'e çıkarılmıştır. 2004 ve 2006 yılı teşvik sisteminde kişi başına geliri 1500 doların altında olan 49 il desteklenmiştir. Bu teşvik sisteminde destek miktarı ilden ile farklılık göstermediği için 49 il arasında nispeten daha gelişmiş olan iller, diğerlerine oranla daha fazla yatırım çekebilmişlerdir. Bu şekilde gelişen bölgesel eşitsizliği gidermek amacıyla 2009 yılında uygulanmaya başlanan teşvik sistemiyle Türkiye'nin illeri DPT'nin 2001 yılı verileri kullanılarak sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre 4 farklı gruba ayrılmıştır. Destek araçları ve miktarları, illerin buldukları bölgelere göre farklılaştırılmıştır. Ancak bu getirilen çözüm de yeterli olmadığı için 2012 yılı teşvik sisteminde bölge sayısı 4'ten 6'ya çıkarılmıştır. Bu sistemde en az gelişmiş bölgelere sağlanan destek miktarları gelişmiş bölgelere kıyasla yükseltilmiştir. Türkiye'de 2009 yılından önceki teşvik sistemlerinde bölgesel destekler, sektörel farklılıklar gözetilmeden dağıtılmıştır. Ancak 2009 yılından sonraki teşvik sisteminde illerde desteklenecek yatırımların hangi sektörlerden olması gerektiği belirlenmiştir. İlgili sektörlerin dışında kalan faaliyetlerin bölgesel teşvikler yönünden önu kesilmiştir (Acar ve Çağlar, 2012: 2-3).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de son dönemde sıkça tartışılan konulardan biri "Orta Gelir Tuzağı"dır. Gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye, üst orta gelir grubunda en uzun süre yer alan ülkelerin başında gelmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin orta gelir tuzağında bulunması, bu sorunu çözmeye yönelik uygulanan politikaların önemini ortaya koymaktadır. Orta gelir tuzağı kavramı, makro (ülke) ölçekte belirli bir kişi başına gelir seviyesinin aşılmasını olarak tanımlanmasına rağmen mikro (bölge) ölçekte yaşanan yapısal sorunların öncelikle çözülmesi gerekmektedir.

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının yüksek oranda olduğu Türkiye'de 2000'li yıllara kadar uygulanan bölgesel kalkınma politikalarında kurumsal yapıların eksik olması, sektörler özgü politikaların yetersiz kalması söz konusu iken AB ile işbirliği sayesinde bölgesel politikaların uygulanması kalkınma ajansları gibi kurumsal yapıların ortaya çıkmasına, daha sektörel politikaların uygulanmasına katkı sağlamıştır. 2000 yılından itibaren uygulanan teşvik politikaları yıllar itibarıyla gelişme göstererek 2012 yılında yatırımlarda devlet yardımı olarak adlandırılan yeni teşvik sistemi yürürlüğü girmiştir. 2012 yılına kadar uygulanan teşvik politikalarında sektörlere özgü politikaların uygulanmaması sorunu yeni teşvik sisteminde çözülmüştür. Ancak Türkiye'nin içerisinde bulunduğu yapısal sorunların devam etmesi ve hatta kronikleşmeye başlaması orta gelir tuzağından çıkmasını güçleştirmektedir. Bu noktada sadece teşvik politikalarının uygulanmasına yönelik yaptırımlar yeterli gelmemektedir. Mikro reform olarak teşvik politikaları ile

bölgesel farklılıkların azaltılması yanında makro reformların da uygulanması sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için kaçınılmazdır.

Sonuç olarak Orta-gelir tuzağında bulunan ve bölgelerarası eşitsizliğin yoğun olarak yaşandığı Türkiye’de bölgelerin gelişmesine yönelik olarak farklı bölgesel kalkınma politikaları uygulanmalı ancak bu politikalar orta vadeli programlar halinde belirli hedefler doğrultusunda uygulanmalıdır. Orta-gelir tuzağından çıkabilmek için gelişmiş ülkelerin uyguladığı politikaların değerlendirilmesi, uluslararası pazarda rekabet edebilmek adına ise AR-GE faaliyetlerine, nitelikli işgücüne, katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesine önem verilmelidir. Bölgesel ve sektörel düzeydeki politikalar ulusal düzeyde uygulanan politikalara entegre olacak şekilde uygulandığı sürece, diğer faktörler haricinde, Türkiye orta gelir tuzağından çıkıp, daha yüksek bir kişi başına gelir düzeyine sahip olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, O. ve Çağlar, E. (2012).“Yeni Teşvik Paketi Üzerine Bir Değerlendirme”, TEPAV Yayını, N201221, Nisan, 1-11.
- Akdeve, E. ve Karagöl, E. T. (2013). “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 37, 329-350.
- Alpay, E. (2012).“İşte Yeni Teşvik Sistemi”, Balıkesir Çanakkale Güney Marmara Dergi, Yıl:1, Sayı:4, 4-11.
- Andırın, F. (2007). “Türkiye’ de Genel Olarak Uygulanan Teşvikler ve 5084 Sayılı Kanunla Kalkınmada Öncelikli Yörelere Getirilen Teşvik Uygulamaları”, Milli Emlak Uzmanlığı Tezi, Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü, Hatay.
- Ata, N. (2007). “5084 Sayılı “Yatırımların ve İstihdamın Teşviki Kanunu’nun” Etkilerinin Değerlendirilmesi Çalışması”, Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Aralık.
- Babacan, A. (2010). “Yeni Teşvik Sisteminin 2009 Yılı Sonu İtibarıyla Uygulama Sonuçları”, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı.
- BETAM (2011). Büyüme Sorunu ve Reform Ajandası.
- Çelik, E. ve İlhan, M. (2012).Yeni Teşvik Sistemi 2012, Güney Ege Kalkınma Ajansı Yayını, Nisan.
- Eichengreen, B., Park, D., & Shin, K. (2011). “When Fast Growing Economies Slow down: International Evidence and Implications for China”, National Bureau of Economic Research, No. w16919.
- Eğilmez, M. (2012). Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/12/orta-gelir-tuzag-ve-turkiye.html> (Erişim tarihi: 04.12.2013).
- Eser, E.(2011). “Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Sistemleri ve Mevcut Sistemin Yapısına Yönelik Öneriler”, DPT Müsteşarlığı Yayın No:2822.
- Felipe, J., Abdon, A. ve Kumar, U. (2012). “Tracking the Middle-Income Trap: What Is It, Who Is In It, and Why”, Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No. 715.
- Gülmez, M. ve Noyan Yalman, İ. (2010). “Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Sivas İli Örneği”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(2), 235-257.
- Gürsel, S. ve Soybilgen, B. (2013). “Türkiye Orta Gelir Tuzağının Eşiğinde”, Araştırma Notu 13/154, BETAM.
- İstanbul Sanayi Odası (2012). Yeni Teşvik Sistemi Bilgi Notu, http://www.iso.org.tr/file/Yeni_Tesvik_Sistemi_Ozet_Dokumani-29.pdf (Erişim Tarihi: 20.11.2012).
- Mayer, J. (2001). "Technology diffusion, human capital and economic growth in developing countries." United Nations Conference on Trade and Development.
- Sevinç, H. (2011). “Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6(2), 35-54.

-
- T. C. Ekonomi Bakanlığı (2012). “Yeni Teşvik Sistemi Yatırımlarda Devlet Yardımları”, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Müdürlüğü, İstanbul.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (2013). Ekonomik Görünüm Sunumu, Kasım 2013, 26/11/2013.
- T. C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2010). “Yeni Yatırım Teşvik Sistemi. Yıl Uygulama Sonuçları”, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Eylül.
- The World Bank (2013). “China 2030: Building a Modern, Harmonious and Creative High-Income Society”,<http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/China-2030-complete.pdf>
- TÜİK (2013). <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, (Erişim Tarihi: 22.11.2013).
- TÜSİAD (2012). “Yeni Teşvik Sistemine İlişkin TÜSİAD Görüş ve Önerileri”, TS/SHT/2012-025.
- Vergi Sirküleri (2012). Yeni Teşvik Sistemi “Yatırımlarda Devlet Yardımları”, NO:2012/49
- Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar (2009). Resmî Gazete, Sayı: 27290, 16 Temmuz 2009 Perşembe.
- Yeldan ve Diğerleri (2012). “Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?”, Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz, TURKONFED.
- Yeldan ve Diğerleri (2013). “Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?”, Cilt 2: Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri, TURKONFED.

Büyük Britanya'nın Avrupa Birliği İle İlişkisi ve Brexit
Great Britain's Relationship Between European Union and Brexit**Mehmet Soytürk¹****ÖZ**

Büyük Britanya'da yapılan Brexit halk oylamasından çıkan birlikten ayrılma yönündeki karar, Avrupa Birliği kamuoyu ve siyasilerinde çok etkisi yaratmış olsa bile, üye ülkeler Britanya halkının iradesine saygı duyulması gerektiği bilincine sahiptir. Üye olduğu tarihten itibaren Büyük Britanya'nın Avrupa Birliği'nin siyasi ve ekonomik olarak en önemli ülkelerinden biri olduğu naşikâr bir durumdur. Büyük Britanya'nın Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan Avrupa Birliği'ne giden yolda nasıl bir tavır sergilediğini ve bu süreçte nasıl bir rol üstlendiğini bu makale ile inceleyip analiz etmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda Büyük Britanya'da nasıl ve neden böyle bir halk oylamasına ihtiyaç duyulduğunu, siyasi sebepleri ile beraber ortaya koyarak yakın dönemde meydana gelebilecek siyasi ve ekonomik gelişmelere işaret etmek makalenin amaçlarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Büyük Britanya, Brexit**ABSTRACT**

Despite the fact that the result of the Brexit referendum shocked the member states of European Union, they know that they should be respectful of the decision of Britain's citizens. It is obvious that, the United Kingdom was the one of the most important members during its membership both politically and economically. In this study, the role of the United Kingdom throughout the progress from the European Economic Community to European Union is analyzed. Another aim of this study is to examine the political reasons of the referendum and to point out the political and economic results of it that will occur in the near future.

Keywords: European Union, Great Britain, Brexit

¹ Yrd.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi Bölümü,
mehmetsoyturk@ktu.edu.tr

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nın Avrupa kıtasındaki bırakmış olduğu olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için ve bu kıtanın refah seviyesini yükseltebilmek için birçok fikir ortaya atılmıştır. Bunlar en çok kabul göreni mutlaka 1950 yıllardan hayata geçirilecek olan *Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı* (Woyke, 1989, s. 29) olacaktır. Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı'na giden yolda en çok çabayı gösteren ülke şüphesiz Fransa'dır.

Fransa'da ilk önce sanayici ve aynı zamanda Milletler Cemiyeti'nde genel sekreter yardımcılığı görevinden bulunan Jean Monnet tarafından ortaya atılan Avrupa'da bir federasyonun (Reçber, 2013, s. 17) kurulması fikri daha sonraki yıllarda Fransa Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan Robert Schuman. Robert Schuman'ın hazırlamış olduğu taslak daha sonra tarihe "Schuman-Planı" (Reçber, 2013, s.17) olarak geçecektir ve Avrupa Kömür Çelik Teşkilatının temelinde bu planla beraber atılmış olundu.

Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı'nın kurulmasıyla ilk kez bir uluslararası yapı Avrupa kıtasında gerçekleştirilmiş oldu (Woyke, 1984, s. 22). Kurucu üyeler olan Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Belçika, Hollanda ve daha sonra üye olacak olan ülkeler ulusal egemenliklerinden bir kısmını bu teşkilata devretmiş olmayı gönüllü olarak kabul etmiştir.

Bu teşkilatın hayata geçirilmesinde temel amaç kesinlikle Avrupa kıtasında barışı tesis edip tekrardan savaşların çıkmasını önlemektir. Bu amaca giden yolun başlangıcında ise Fransa ile Almanya arasında çıkabilecek olan potansiyel anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak dönemin sayılı siyasetlerinin ortak fikri idi.

Jean Monnet ile başlayan Robert Schuman ile olgunlaşan ve Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı olarak sonuçlanan bu sürece karşılık olumsuz gelişen görüşmelerde söz konusu bunlardan bir tanesi savunma ve güvenlik amacını taşıyan *Avrupa Savunma Topluluğu* Fransız meclis tarafından reddedildiği için hayata geçirilemiyor (Kuhn, 2012, s. 6). Bu dönemde yani 1950'li yıllarda olumlu bir şekilde sonuçlanan diğer bir süreç ise nükleer enerji alanında işbirliğini amaçlayan *Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu* (Tezcan, 2005, s. 6) dur .

Fransa'nın Kıta Avrupa'sında öncülük etmiş olduğu bu gelişmelere Büyük Britanya dahil olmak istememiştir. Büyük Britanya'da 1948'den 1951 yılları arasındaki dönemde iktidarda olan İşçi Partisi'nin Avrupa'ya karşı olan tutumu kesinlikle olumsuz değildi. Avrupa'nın dağılmasından değil birleşmesinden yana tavır ortaya koydukları fakat kendilerinin ise bu gelişmelere dahil olmak istemedikleri bir dönemdir.

Dışişleri Bakanı Anthony Bevin'in bu dönemde Amerika Birleşik Devletlerinden bağımsız ve Sovyetler Birliğine karşı güvenli bir Avrupa oluşturulması için oldukça aktif bir tavır sergilemiştir. Aynı zamanda da Birleşik Krallığın hükümeti Amerika Birleşik Devletleri'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulamaya koyduğu Marshall Planı'nın hayata geçirilmesinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Kendilerine yüklemiş oldukları bu görevle beraber Brüksel Paketi'nin kurulmasında öncü bir rol üstlenmiştir ve aynı zamanda da NATO'nun kurulmasında önemli bir itici güçtür.

Büyük Britanya'nın savaş sonrasında Avrupa için hedeflerini kısaca siyasi istikrar, ekonominin düzeltilmesi ve askeri güvenlik olarak kısaca özetlenebilir. Bu hedefleri asla uluslararası bir yapıya dâhil olmadan gerçekleştirilmek istiyordu. (Kaiser, 1996, s. 27) Fransa hükümeti ise Dışişleri Bakanı Robert Schumann tarafından geliştirilmiş olunan Schumann-Planı (Schmale, 2000, s. 383) ile Avrupa'da gelişecek olan yeni oluşumların uluslararası bir yapıya sahip olabileceğini ortaya koymuştur.

1. BÜYÜK BRİTANYA VE AVRUPA

1.1. Winston Churchill'in Zürih Üniversitesindeki Konuşması

II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra 19 Eylül 1946 yılında İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in Zürih Üniversitesinde tarihe geçecek bir konuşma

gerçekleştirmiştir. Bu konuşmasında Avrupa haklarına seslenerek, onları savaşın korkularını unutup Avrupa'nın ortak mirasına sahip çıkarak birleşik bir Avrupa oluşturmaya çağırıştır. (Schulz-Forberg, 2004, s. 98) Konuşmasının devamında ise bu oluşumdan zamanı gelince bir Birleşik Avrupa Devletleri oluşturabileceği bahsetmektedir. Savaşın maddi ve manevi tahribatını henüz üzerinden atamamış Avrupa devletleri tarafından Churchill'in fikri ütopya olarak algılanmış olsa bile, Churchill bir adım daha ileri giderek Zürih Üniversitesindeki bu konuşmasında, Avrupa için tasvir edilen bu ailevi duruma ulaşabilmenin ilk adımı olarak Fransa ve Almanya arasında kalıcı barış adımları atılması gerektiğinden bahsetmektedir. (Kaiser, 1996, s. 25) Son yüzyılda üç kez birbirleriyle savaşmış olan bu iki devleti Churchill'de Avrupa'daki barışın temel faktörleri olarak kabul etmekteydi.

O dönemde henüz zayıf olan Avrupalılık hareketi için Churchill'in Zürih konuşması son derece önemli bir hal almış ve aynı zamanda da destek görevi üstlenmiştir. Bundan dolayı da Sir Winston Churchill'in bu konuşması Avrupa'daki birleşmenin temel taşlarından birisi olarak kabul edilir. Yalnız, Churchill'in konuşmasını özenle incelendiğinde olursak İngiltere'nin ve dolayısıyla da Büyük Britanya'nın Avrupalılık ve Avrupa'daki bu birleşmeye nasıl bir tavır takındığı ancak anlamış olabiliriz.

Winston Churchill Avrupa ülkelerinden bahsederken kıta Avrupası ülkelerini muhatap almaktadır. Britanya adalarındaki ülkeler, yani İngiltere, Kuzey İrlanda, İskoçya gibi Birleşik Krallığı oluşturan ülkelerden bahsetmemektedir. Churchill'e göre Kıta Avrupası ülkeleri çaba sarf etmeli ve Birleşik Avrupa'nın oluşum sürecini desteklemelidirler. Büyük Britanya için ise İngiliz Uluslar Topluluğu'nun (Commonwealth) liderlik rolünden dolayı bu kuruma olan üyelik daha önemli ve gerekli bir durum arz etmektedir. Bu konuşmasında Churchill ayrıca Amerika Birleşik Devletlerinin önemine değinerek, Avrupa'daki birleşmenin aynı zamanda da ABD ile de iyi ilişkiler içerisinde olması gerektiğinden bahsetmektedir. Sebebini ise, her iki dünya savaşında da ABD'lerinin bu savaşlara dahil olmasıyla ancak Orta Çağ'ın karanlık, zulüm ve sefaletine geri dönülmesi engellenebilmiştir (Greenwood, 1996, s. 25) diye açıklamaktadır.

Winston Churchill'in bu önemli konuşmasını gerçekleştirmeden önce yapılan genel seçimleri kaybetmiş ve Zürih'te konuşması esnasında herhangi bir siyasi görevi bulunmamaktaydı. Bu kadar açık konuşabilmesinin sebebi belki de burada yatmaktaydı. Konuşmasında Avrupa'nın geleceği ve Avrupa'daki gelişmelerin şifrelerini böylece vermiş oldu; Büyük Britanya'nın Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri ile ve aynı zamanda da Avrupa Birliği'nin Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkileri en azından belli bir dönem için Churchill'in tasarladığı şekilde şekillenecekti.

Günümüz ile Churchill'in tarihe mal olmuş konuşmasını yapmış olduğu 1946 yılını kıyasladığımızda Büyük Britanya ile AB'nin ilişkilerinde çok büyük değişiklikler olmadığını düşünebiliriz. Büyük Britanya Avrupa Birliği ile olan ilişkilerinde sadece üstüne düşen görev haricinde ilişkilerin gelişmesi için çok fazla çaba sarf ettiğini iddia edemeyiz.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan genel seçimlerde Winston Churchill liderliğindeki muhafazakâr parti iktidarı rakibi Labour (İşçi) Partisi'ne devretmek zorunda kalmıştır. Londra'da kurulan yeni hükümet II. Dünya Savaşı'nın izlerini silebilmek için reformlar başlatarak refah devletinin temellerini atmaya başlayacaktı. Devletin sosyal hayata müdahalesi almış olduğu önlemler ile mümkün olabilecekti. Bunlar özellikle endüstri kollarının kamulaştırılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik durumunun yanında Büyük Britanya'daki siyasi partiler II. Dünya Savaşından önceki yelpaze ile savaştan sonrada varlıklarının koruyacaktı. Kıta Avrupası'nda siyasi partiler yelpazesi çok farklı bir durum arz etmekteydi. Hitler'in sebep olduğu II. Dünya Savaşı, kıtada hem ekonomik çöküntüye hem de siyasi partilerin siyasi arenadan kaybolmasına sebep olmuştur. Savaş'tan sonra yapılması gereken hamlelerle ilk etapta ekonominin ve siyasi partilerin yeniden yapılanması gerekmekteydi. Büyük Britanya'nın adalardan oluşması ve bununla beraber sıcak

savaşın vuku bulduğu bölgelerden uzak kalmış olması avantajlarından sadece bazılarıdır.

Büyük Britanya'ya bağlı ülkeler coğrafi olarak Kıta Avrupası'ndan ayrı oldukları için bu ve buna benzer sorunlarla çok fazla karşılaşmadılar ve savaştan önceki siyasi partilerin alt yapılarından faydalanarak yollarına devam edebildiler.

Winston Churchill'in Kıta Avrupası ülkelerinin sorunlarına anlayışlı yaklaşması ve onları bu anlamda desteklemesi ve bunun yanında da Büyük Britanya'nın çok daha farklı sorunlar ile boğuşması Avrupa'da birliğe doğru atılan adımlardan uzak kalması İngilizler açısından oldukça mantıklı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük Britanya'da şartlar Kıta Avrupası ülkelerinden çok farklı olunca da Büyük Britanya'nın ilgisi Avrupa'da oluşacak olan bir birlikten ziyade Commonwealth üzerinde yoğunlaşması kaçınılmaz olacaktı.(Kaiser, 1996, s. 25) Avrupa'da Birliğe doğru giden yolların taşları birer birer şekillenmeye başladığı bu dönemlerde Büyük Britanya'nın yüzü yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Commonwealth'e doğru yönelmiş durumdaydı.

Commonwealth'in Büyük Britanya açısından önemi sadece siyasi olarak sınırlı değildi, aynı zamanda da son derece önemli bir ekonomik öneme haizdi. Büyük Britanya'nın ticaretinin büyük bölümü Commonwealth'e üye ülkelerde gerçekleştiriliyordu. II. Dünya Savaşı'nın kıta Avrupası'nda bırakmış olduğu ekonomik tahribattan dolayı da Büyük Britanya için Commonwealth'in ekonomik değeri ve ticaret hacminin öneminde herhangi bir değişiklik olacak gibi gözüküyordu. 1951 ile 1955 yılları arasında tekrar Başbakan olan Winston Churchill kendisinden önceki hükümetin tutumuna sadık kalarak daha önce kendi fikri olan Avrupa'daki birleşmenin aslında kıta Avrupası ülkelerinin görevi olduğunu yinelemiştir.

Bütün bu gelişmeler gerçekleşirken Churchill'in atmış olduğu bir adım daha sonraki yıllarda nasıl bir anlam taşıdığı daha da bariz bir şekilde karşımıza çıkacaktır. Winston Churchill 1954 yılında Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı ile Konsültasyon Antlaşması gerçekleştirmiş ve bununla beraberde bu teşkilatın diğer sorumluluklarına dahil olmamıştır. (Kaiser, 1996, s. 26) Büyük Britanya Avrupa Kömür Çelik Teşkilatına dâhil olarak egemenliğinden herhangi bir ödün vermesi o zaman için düşünülecek bir durum değildi.

Bu yıllarda Churchill'in asıl düşü İngilizce konuşan ülkelerle ticaret ve ekonomik işbirliğini arttırmak olduğu ifade edilebilir. Churchill aynı zamanda da ABD'nin Avrupa'da aktif bir şekilde rol almasının taraftarıydı ve bundan dolayı oluşacak bütün oluşumlar ile ABD'nin sıkı işbirliğine girmesi teşvik ediyordu. Dolayısıyla, NATO ile beraber askeri alanda işbirliğine gidilmesini aynı şekilde sürekli destekler bir tutum içerisinde olduğunu görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ile bu şekilde sıkı bir siyasi, ekonomik ve askeri alanda işbirliğine girmektedir. Büyük Britanya'nın Avrupa kıtasına karşı ve bununla beraber bu kıta da oluşabilecek olan her hangi bir oluşuma karşı olan tutumun tabii ki kendilerince açıklayıcı sebepleri vardır. Bu sebepleri ise şu şekilde sıralayabiliriz; kıta Avrupası ülkelerinin zayıflığı, Commonwealth ülkelerinin pazarı ve kendi kolonilerinin alternatif olarak hazır bulunmasıdır.

2. BÜYÜK BRİTANYA'NIN AVRUPA EKONOMİK TOPLUĞUNA GİDEN YOLUNDA FRANSA'NIN ROLÜ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Büyük Britanya ile Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik ve siyasi ilişkilerinin derinleşerek ilerliyor olması Fransa nezdinde çok olumlu karşılanan bir durum değildi. Fransa ve Büyük Britanya Süveyş Kanalı Krizi'nde (Brückler, 2016, s. 118) ortak bir dış politika izleyerek Mısır'a karşı ortak askeri müdahaleye kalkışmış olsa da Fransa'nın bu bakış açısının değişmesine yeterli olmamıştır.

Süveyş Kanalı Krizi'nde aynı safta yer almış olmalarına rağmen, Büyük Britanya ve ABD'nin ortak yönlerinin gerektiğinden çok fazla olması nedeni ile Fransa, Büyük Britanya'nın 1961 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yapmış

olduğu üyelik başvurusunu olumsuz değerlendirmiştir.(Brüggemeier, 2010, s. 267) Büyük Britanya'nın Kıta Avrupası'nda gelişen bu ekonomik iş birliğine yapmış olduğu ilk başvurunun Fransa tarafından veto edilmesinin en önemli sebebi ABD ile olan yakın ilişkileri sebep olmuştur. Büyük Britanya'nın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na dâhil olmak istemesi ve aynı zamanda da ABD ile olan yakın ilişkilerinde ısrar etmesi Fransa için kabul edilecek bir durum değildi.

1957 yılında Kıta Avrupası'nda ve Kıta Avrupası ülkeleri arasında kurulmuş olan Avrupa Ekonomik Topluluğu, aslında tam olarak Birleşik Krallığı'nın istediği tarzda bir oluşumdu Dönemin Büyük Britanya hükümeti kurulmuş olan topluluğun ekonomik gelişmelerinin olumsuz olacağı beklentileri hakimdi, sebebi ise üye ülkelerinin ekonomileri yeterince güçlü değildi ve bu durumda ekonomik gelişmeleri olumsuz etkileyeceği yönündeydi.

Yıl 1961'e geldiğinde Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkelerinin ekonomileri bu topluluk sayesinde Büyük Britanya'nın beklentilerinin aksine bir gelişme göstermiş olması Büyük Britanya'nın fikrinin değişmesine vesile olmuştur. Diğer bir önemli etmede Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yapılan ticaretin bu yıllarda artarak Commonwealth ülkeleri olan Avustralya ve Yeni Zelanda ile yapılan ticaretin boyutlarını aşmış olması gelmektedir. Topluluğa üye ülkelerin göstermiş olduğu olumlu ekonomik performans ve bu ülkelerle artan ticaret hacminin dönemin hükümetinin fikrinin değişmesine vesile olmuş ve Krallığın gelişen bu ekonomik topluluğa başvurmasına sebep olmuştur. (Brüggemeier, 2010, s. 267)

Büyük Britanya'nın Avrupa Ekonomik Topluluğuna yapmış olduğu üyelik başvurusu özellikle Fransa'nın De Gaulle hükümeti tarafından veto edilince üyelik başvurusu olumsuz sonuçlanmıştır. De Gaulle liderliğindeki Fransa henüz Büyük Britanya'nın tam anlamıyla Amerika Birleşik Devletleri'nden bağımsız hareket etmediğini düşünüyor ve şüphe ile yaklaşarak güvenmiyordu. Cumhurbaşkanı De Gaulle Büyük Britanya'yı bir "truva atı" gibi gördüğünü ve ABD'nin bu devlet üzerinden Avrupa'daki emellerini gerçekleştirebilir endişesini taşımaktaydı. (Woyke, 1989, s. 36) Fransa bu yıllardan itibaren ABD'den bağımsız bir askeri oluşum fikrini benimsemiş, kendi nükleer enerji ve nükleer silah programlarını geliştirme fikrine sıcak bakmıştır. Büyük Britanya ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya siyasi ve askeri tarihine iyice yerleşmeye başlayarak tamamen lider ülke haline gelen ABD ile ortak harekette menfaatini gördüğü için oldukça yakın ilişki içerisindeydi.

Winston Churchill Büyük Britanya hükümetinin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yapılan başvuruyu veto ederek dahiliyetine engel olunca 1963 yılında "Şayet Britanya gerçekten dışlanacak olursa Avrupa'nın geleceğini oldukça karanlık görmektedir" (Brüggemeier, 2014, s.69) diye ifade etmiştir.

Fransa daha sonraki yıllarda Büyük Britanya'nın yapmış olduğu ikinci üyelik başvurusunu da aynı şekilde veto ederek Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olmasında engel teşkil edecekti. Fransa'nın Büyük Britanya hakkındaki AET'na üyelik konusundaki olumsuz yaklaşımının değişmesinde dolaylı da olsa 68 kuşağının payı olduğu açıktır.(Schmale, 2000, s. 366) Yıl 1968'e geldiğinde Fransa'daki gösteriler iyice artacak ve De Gaulle hükümetin sokaklardan gelen bu tepkiye karşı koyamayacağına idrak ederek istifa edecektir. Ne kadarda öğrencilerin birinci hedefi De Gaulle'in Büyük Britanya politikası olmasa bile, iktidarın kaybedilmesi Birleşik Krallığın daha sonraki yıllarda AET'ye girebilmesine yol açacaktı.

De Gaulle'den sonra iktidara gelen Georges Pompidou'un Büyük Britanya'nın üyeliği konusunda farklı bir yaklaşım sergilemesi sonucu harekete geçen Büyük Britanya dönem Başbakanı Edward Heath 1973 (Sturm, 1991, s. 278) yılında ülkenin üyeliğe kabul edilmesini sağlamıştır.

Batı Almanya'nın bu yıllarda ekonomik alanda Avrupa Ekonomik Topluluğun diğer ülkelerine nazaran daha güçlü duruma ulaşması diğer ülkeleri bir yanda imrendirirken diğer yandan da başta Fransa olmak üzere tedirgin etmeye başlamıştı. Fransa Cumhurbaşkanı George Pompidou Büyük Britanya'nın topluluğa

dahiliyetini, Almanya'ya karşı bir denge oluşturacağından teşvik etmiştir. Bunun yanında topluluğun, katılacak olan yeni ülkelerle dünya siyasetinde daha önemli bir konuma gelebilecektir düşüncesi de kesinlikle değerlendirmeye dâhil edilmesi gerekmektedir. Nihayetinde Büyük Britanya ile beraber bu genişleme sürecinde Danimarka ve İrlanda Avrupa Ekonomik Topluluğuna dâhil olmuştur.

Avrupa Ekonomik Topluluk'una üyelik başvurusunu 1971 yılında yenileyen Büyük Britanya Parlamentosu'nun Avam Kamarası'ndaki oylamada 356 kabul oyuna karşın 244 red oyu almıştır. Kabul oyu veren parlamenterlerin büyük çoğunluğu muhafazakâr ve liberal partilerden oluşmaktaydı, karşılarında ise İçi Partisi vekillerinden oluşan güçlü bir grup vardı. Fakat bu oylamadan çok kısa bir süre sonra Büyük Britanya'da hükümet değişecekti, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na dâhil olma oylamasında olumsuz oy kullanan İşçi Partisi bu sefer iktidara gelecekti ve bu olumsuz tavrını da aynı şekilde devam ettirecekti. 1974/1975 yıllarında Topluluk ile Büyük Britanya hükümeti arasında üyelik şartları ve krallık için imtiyazlar hakkında pazarlıklar başladı. Uzun pazarlıklar sonucunda Büyük Britanya Avrupa Topluluğu'ndan özellikle tarımsal ürünler hakkında bazı imtiyazlar elde etmeyi başaracaktır ve bu imtiyazları Avam Kamarası'ndaki oylamada 396 kabul oyu ile kabul edilecekti. Avam Kamarasındaki bu sonuçtan sonra Büyük Britanya'da ilk defa yapılan halk oylamasında seçmenin büyük bir çoğunluğu toplulukta kalmaktan yana tavır sergilenmiştir. (Varwick, 1996, s. 286)

Her ne kadarda yapılan halk oylamasından Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan yana bir sonuç çıkmış olsa bile Büyük Britanya'nın Topluluktan yana olan tereddüt ve tedirginliği takip eden yıllarda da devam etmiştir. Bu tutum Margaret Thatcher döneminde de aynı şekilde devam etmiştir ve özellikle Topluluk bütçesine olan katkı payının azaltılması yönünde Büyük Britanya tarafından talepler olmuş ve bu eksende görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu yıllarda da asıl istek ve amaç Commonwealth pazarının korunması ve genişletilmesi yönündeydi.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun bütçesini üye ülkelerin katkıları oluşturmaktaydı. Büyük Britanya ise en başından beri kendi katkı payının yüksek olduğunu iddia etmiş ve bu konuyu sürekli gündemde tutmayı başarmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu Birleşik Krallığın katkısının bir kısmını 1984 yılında iadesi yönünde karar almıştır. (Becker, 2014, s. 23) Margaret Thatcher hükümeti tarafından elde edilen bu başarıya ilaveten birde halen geçerliliğini koruyan "düzeltme mekanizması" na (Elçi, 2014, s. 7) göre dengesizlik durumunda Büyük Britanya'ya fazla olan miktar geri iade edilecektir. Margaret Thatcher hükümetinin elde etmiş olduğu bu başarıdan sonra adadaki Topluluk içerisindeki bütünleşme çabalarını arttırmıştır. 1980'li yılların başından itibaren topluluktan ayrılmak için aktif bir şekilde siyaset yapan İşçi Partisi bile elde edilen bu imtiyaz tavırlarının değişmesine sebep olmuştur.

Bunun yanında Ekonomik Topluluğu nezdindeki iç pazarın gerçekleştirilmesi Büyük Britanya için diğer önemli hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Başbakan Margaret Thatcher yürütmüş olduğu aktif Avrupa politikası sebebiyle 1990 yılının sonunda parti içerisindeki muhalefet nedeniyle istifa etmek zorunda kalmıştır.(Brüggemeier, 2010, s. 334) Muhafazakârlar adına yeni hükümeti John Major kuracaktır ve Avrupa politikasında çok fazla değişiklik olmayacaktır. Avrupa Topluluğu'nda ise bu yıllarda büyük bir değişiklik söz konusu olacaktır; Hollanda'nın Maastricht şehrinde gerçekleştirilen zirveden sonra yapılan Antlaşma ile (Maastricht Antlaşması) ile Avrupa Topluluğu'nun adı Avrupa Birliği olarak değiştirilecektir. Yapılan Antlaşma ile Avrupa Toplulukları yeni boyutlar kazanmıştır. Hukuksal yapısında değişiklikler gerçekleştirilmiş, ekonomik ve siyaset anlayışı yeniden düzenlenmiştir. (Reçber, 2013, s. 35)

Büyük Britanya Hükümeti John Major liderliğinde Avrupa Birliği Antlaşması'nın oluşum sürecinde aktif olarak rol almıştır. Bu süreçte iç pazarın oluşumu ve şekillenmesi açısından çeşitli tekliflerde bulunarak Avrupa Birliği'nin şekillenmesinde önemli ve yapıcı bir rol üstlenmeye çabalamıştır.

Büyük Britanya bu süreçte diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak kesinlikle sıkı sıkıya birbirine bağlanmış bir devletler topluluğundan ziyade “gentilmen agreement” üzerine oturtulmuş bağlayıcı olmayan bir birliktelik arzulamaktaydı. (Volle, 1999, s. 466)

Margaret Thatcher Başbakanlığı döneminde Büyük Britanya ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ilişkilerinin bozulmasının sebebi Fransız sosyalist Jack Delors’un Avrupa Topluluğu Komisyon Başkanı seçilmesi ile bu iki siyasetçinin aralarındaki *kimyasal uyumsuzluk* (Volle, 1991, s. 467) olarak gösterilmektedir. Jack Delors Komisyon Başkanı olduğu dönemde Avrupa’daki siyasi bütünleşme sürecini aktif bir şekilde destekleyecekti. Margaret Thatcher ise diğer Avrupa ülkelerinin de bu süreçte Jack Delors gibi hareket edeceklerini tahmin edememişti. Bu süreçte Avrupa Birliği siyasi bütünleşmenin ilerlediği bir dönem olduğu ve böylece İngilizlerin beklenti ve amaçlarının tamamen aksine olan bir gelişme olduğu içinde Jack Delors ve Margaret Thatcher arasındaki *kimyasal uyumsuzluk* gayet mantıklı bir sonuçtur.

John Major liderliğindeki Büyük Britanya Hükümeti Avrupa Birliği ile Parasal ve Siyasi Birlik konuları hakkında görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ortak para birimi konusunda Büyük Britanya Başbakanı John Major kendileri için istisnai düzenleme AB’ne kabul ettirebilmiştir. Bu istisnai duruma göre Büyük Britanya Parasal Birlik gerçekleştirildiğinde bu sürece dâhil olmayacaktır fakat uygun gördüğü zamanda dahil olma hakkını da kendisinde saklı tutabilecektir. Siyasi Birlik konusunda ise daha önceki reddedici duruşlarında herhangi bir değişiklik olmayacaktır. (Varwick, 1996, s. 287)

Avrupa Birliği ve Büyük Britanya arasında 1990’lı yıllarda (1996) ortaya çıkan önemli bir sorun BSE skandalı, yani deli dana hastalığı sorunu olacaktır. Büyük Britanya’daki büyük baş hayvanlarda ortaya çıkan hastalık Avrupa Birliği’ne Krallık’a bağlı ülkelerinden kırmızı et ihracatının yasaklanmasına sebep olmuştur. (Sturm, 2009, s. 217)

Avrupa Birliği’nin almış olduğu kırmızı et ihracat yasağı Büyük Britanya vatandaşlarının Birlik hakkındaki görüşlerini oldukça olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Muhafazakâr partinin John Major liderliğindeki hükümeti bu olumsuz eğilime karşı tedbir alamadı ve 1997 yılındaki genel seçimlerini kaybetmelerine sebep oldu. Yapılan genel seçimlerde ezici bir üstünlükle birinci parti olan İşçi Partisi’nin Genel Başkanı Tony Blair yeni Hükümeti kurmakla görevlendirildi.

Tony Blair hem ulusal hem de uluslararası alanda beklenmedik bir şekilde 18 yıl süren muhafazakâr hükümetlerin hegemonyasına genel seçimlerde büyük fark atarak son vermiştir. İktidarı eline geçirmesi aynı zamanda da İşçi Partisi döneminde yapılacak olan yeniliklerin başında uygulanan siyasetin dürüstlük ve güvenilirlik eksenine oturtulma çabaları önemli bir değişiklik olarak karşımıza çıkacaktır. Bunun sonucu olarak yapılan kamuoyu yoklamalarında Tony Blair II. Dünya Savaşı’ndan sonra en çok sevilen ve güvenilen başbakan unvanına da ulaşacaktır. (Sturm, 1999, s. 275)

Avrupa Birliği açısından değerlendirdiğimizde Tony Blair döneminde yapılan en büyük değişikliklerden biri, Avrupa için yeni bir sosyal anayasa anlamına gelen *Avrupa Sosyal Şartı*’nın (De Schutter, 2010) imzalanarak kabul edilmesidir. Avrupa Sosyal Şartı daha önceki muhafazakâr hükümetler dönemlerinde sürüncemede bırakılarak kabul edilmemişti, Tony Blair liderliğinde İşçi Partisi’nin iktidara gelmesinden hemen sonra imzalanarak yürürlüğe konmuştur. Tony Blair’in bu hamlesi Büyük Britanya’nın Avrupa Birliğine yönelik siyasetin değişebileceği olarak yorumlansa bile pratikte İngilizlerin AB’ne karşı ya da AB’ne yönelik tutumlarında her hangi bir değişiklik olmayacağını daha sonra 2002 (Brüggemeier, 2010, s. 326) yılında yürürlüğe konulan ortak para birimine dahil olmamakla ispat etmişlerdir.

3. AVRUPA ANAYASASI VE LİZBON ANTLAŞMASI

Birleşik Krallığın Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini incelerken özellikle Avrupa Anayasası ve Lizbon Antlaşması sürecindeki tutumu incelenmelidir. Büyük Britanya'nın bu süreçteki tutumu daha sonraki yıllarda meydana gelen gelişmeleri analiz etmemizde yardımcı olacaktır. Bu yüzden Avrupa Anayasası ve Lizbon toplantısı sırasındaki tepkileri ifade etmek yararlı olacaktır.

Giderek genişleyen ve büyüyen Avrupa'nın yönetim mekanizmalarına daha iyi bir işleyiş kazandırmak için ve aynı zamanda da tıkanmaları giderebilmek için bir anayasa hazırlığına gidilmiştir. Bu hazırlıklara bir şekil verebilmek için 2001 yılının aralık ayında Laeken'de bir zirve gerçekleştirildi ve bu zirvede alınan kararlar Laeken Deklerasyonu (Akdemir, 2013, s. 51) olarak tarihe geçmiştir. Alınan bu kararlar ile Avrupa Birliği'nin yapısı daha saydam ve etkin bir hal alması ve Birlik vatandaşları için bir anayasa hazırlanması kararı da alınmış olundu.

Yapılacak olan bir anayasa aynı zamanda da Birliğin devletleşmesi anlamına gelecekti. Bu gelişme Büyük Britanya tarafından ta en başından beri tasvip edilmeyecek olan bir gelişme olduğundan böyle bir Anayasa'ya yaklaşımları da olumsuz olmuştur. Başbakan Tony Blair'in Polonya Parlamentosunda 06.10.2001 tarihinde yapmış olduğu konuşmada ulusal parlamentoların güçlendirilmesi gerekiyor yönündeki açıklaması Krallığın Avrupa Birliği'ne bakış açısına bariz bir örnektir. (Sturm, 2009, s. 219-220) Sırası gelmişken belirtilmesi gereken başka bir konu ise "yazılı anayasası" (Kaboğlu, 2010, s. 17) olmayan İngiltere'ye Avrupa Birliği tarafından dikte edilen bir anayasayı nasıl karşılayacağıdır. Mevcut iktidar tarafından eleştirilmeyen bu anayasa taslağı ülkedeki Birlik karşıtları tarafından kendi özgürlüklerine ve ulusal hegemonyalarına karşı bir saldırı olarak kabul edilmekteydi. (Sturm, 2009, s. 220)

Büyük Britanya Başbakanı Tony Blair ülkesinde Avrupa Birliği'ne karşı artan şüpheci yaklaşım ve Birlik'ten ayrılma yönündeki referandum taleplerine karşı koymaya çalışsa da ilerleyen dönemlerde referandum taleplerine karşı koyamayacak ve referandum gitme sözü vermek zorunda kalacaktı, fakat iktidardaki ömrü bu sözünü yerine getirmek için yeterli olmamıştır.

2015 yılındaki Avam Kamarası seçimlerine kadar Avrupa Birliği ve Büyük Britanya arasındaki ilişkiler daha önceki yıllarda da olduğu gibi git gellerle dolu yıllar olarak tarihe geçti. David Cameron 2015 yılında yapılan Avam Kamarası seçimlerinde parti içerisindeki muhaliflere seçimden sonra Avrupa Birliği hakkında referanduma gidileceğine dair söz vermişti ve bu sözünü de bir sonraki yıl yerine getirmeye karar verdi. Böylece 2016 yılının Haziran ayının 23'ünde Avrupa Birliği hakkında halk oylamasını gerçekleştirildi. Tarihi öneme sahip halk oylamasının sonucu sadece Büyük Britanya'da değil aynı zamanda da hem Avrupa Birliği'nde hem de diğer sanayileşmiş ülkelerde merakla beklenmekteydi.

Büyük Britanya'yı oluşturan İngiltere, Kuzey İrlanda, Galler ve İskoçya'da yapılan halk oylamasının sonucu Avrupa Birliği karşıtlarının hedefledikleri gibi sonuçlandı ve Brexit taraftarları kazanmış oldu. Başbakan David Cameron ne kadarda halk oylamasının hayata geçirilmesinde öncü olmuş olsa bile bu süreçte Birlikte kalmaktan yana tavır koymuştur. Muhafazakâr Parti içerisinde bir grup ise Birlik'ten ayrılmaktan yana aktif bir şekilde faaliyet göstermişlerdir.

4. HALK OYLAMASININ SONUCUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Uzun yıllardan beri sürekli siyasi seçimler öncesinde özellikle muhafazakâr partilere mensup siyasetçiler tarafından gündeme getirilen Avrupa Birliği'nden ayrılma ile ilgili halk oylaması nihayetinde David Cameron döneminde gerçekleştirildi. Referandumun sonucunun Birlik'ten ayrılma taraftarlarının oylarının daha fazla olmasından dolayı Avrupa Birliği için tabii ki olumsuz bir sonuç oldu. Büyük Britanya vatandaşlarının Avrupa Birliği'ni bu kadar olumsuz bilmelerinin sebepleri acaba neler olabilir. Bir kaç madde halinde olası sebepleri sıralamaya çalışalım.

1- *Uluslarüstü kurumlar yerine hükümetlerarası işbirliği*: Winston Churchill ne kadar da Zürih Üniversitesi'ndeki konuşmasında "Birleşik Avrupa Devletleri"nden bahsetmiş olsa bile kesinlikle Kıta Avrupası'nda algılandığı gibi devletlerarası sıkı bir birliğin oluşmasını ve bu birliğinden ortak bir hükümetinin olmasını amaçlamamıştır.

2- *Avrupa ile iç içe girme yerine ulusal egemenlik*: Britanyalı gözüyle ulusal egemenlik her zaman Kıta Avrupası'ndaki sıkı sıkıya birleşmeye tercih edilmiştir. Britanya'nın menfaatleri her daim Avrupa'nın menfaatlerinden önce gelmiştir ve böyle olmaya da devam etmelidir.

3- *Siyasi entegrasyon yerine ekonomik birliktelik*: Diğer önemli bir nokta ise Büyük Britanya için her daim ekonomik çıkar siyasi entegrasyondan önce gelmiştir. Kıta Avrupası'nın belli ülkelerinden ise durum biraz daha farklı olmuştur. Özellikle Fransa ve Almanya'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da oluşacak olan birlikteliğe yüklemiş oldukları misyon öncelikle barışın tesis edilmesi ve oluşacak olabilen savaşların önlenmesi yönündeydi. Daha sonraki yıllarda ise ekonomik gelişmelerde önem kazanmaya başlamıştır. İngiltere liderliğindeki Britanya ülkelerinde ise Avrupa'da oluşacak olan birlikteliği daha ziyade ekonomik menfât doğrultusunda değerlendirdikten sonra bu pazara dâhil olmak şeklindeydi.

4- *Populist güncel siyaset*: Diğer Avrupa Birliği ülkelerinde de olduğu Büyük Britanya'da da yapılan bütün siyasi seçimlerde özellikle Avrupa Birliği'ne karşı olan siyasi partiler Birliği bütün olumsuz gelişmelere günah keçisi olarak göstermeleri seçmenleri olumsuz etkilemiştir. Birlik taraftarı olan siyasi partiler ise genellikle gündem oluşturmada reaksiyoner durumda kaldıkları için ekonomik ve siyasi olumsuzluklarda sürekli Brüksel ve Brüksel'deki siyasetçiler suçlu olmuştur. Birlik ülkelerindeki siyasi seçimlerde ulusal konular ile Birliği ilgilendiren konular giriftlikten arınmadıkları içinde Birlik sürekli olumsuz bir Demokles kılıcı gibi seçmenin başından eksik olmamıştır.

5- *Commonwealth*: Başta İngiltere olmak üzere Birleşik Krallığı oluşturan diğer ülkelerde İngiliz Milletler Topluluğu'nu Avrupa Birliği'ne karşı her zaman bir alternatif olarak görmüşlerdir ve zaman zamanda tercih etmişleridir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusu yapılmadan önceki yıllarda İngiliz Milletler Topluluğu'nu kendileri için yeterli görmekteydiler. Avrupa'da altı devlet ile başlayan Birliğe doğru giden yolda bu devletlerin ekonomik büyümelerinden etkilenerek üyelik başvurusunda bulunan Büyük Britanya tabii ki 2008 yılındaki ekonomik krizden ve diğer ekonomik ve siyasi gelişmeler karşısında aciz duruma düşen Avrupa Birliği'ne alternatif olarak her zaman Commonwealth gibi farklı bir pazarın olması rahatlığını hissetmişlerdir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Büyük Britanya'da yapılan Avrupa Birliği hakkındaki son halk oylamasının sonucu Birlikten çıkma yönünde olmuş olsa bile bu sonuç Avrupa Birliği'nin tamamen dağılacağı anlamına gelmemektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Birleşik Krallığın Birlikten ayrılmasına vesile olan sebepler olduğu gibi, Büyük Britanya'nın Avrupa Birliği'nde kalması içinde bazı sebepler sıralanabilirdi.

Brexit'in sonuçlarını toparlayıp açıklamak isterken iki farklı cepheden değerlendirmek gerekmektedir. Bunlardan biri Büyük Britanya açısından ele alınması gereken, diğeri ise Avrupa Birliği açısından ele alınması gereken sonuçlardır.

Büyük Britanya'da yapılan halk oylamasının sonucu Avrupa Birliği'ne üye olarak kalmaktan yana çıkmış olsaydı, hem kendisi için hem de Birliğin yıllardır içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi olumsuzluklardan sıyrılması daha kolay olabilecekti. Ekonomik sonuçları şimdiden belli bir şekilde vuku bulacağına iddia etmek kesinlikle tahmin edilmesi zor bir durumdur, fakat Büyük Britanya'nın Birlikten ayrıldıktan sonra küçümsenmemesi gereken ekonomik ve siyasi sorunlar ile karşılaşacakları aşikârdır.

Avrupa Birliği 2008 yılında ABD merkezli başlayıp ta bütün dünyayı saran ekonomik krizden beri kendisini halen tam anlamıyla toparlamış değildir. Krizlerden Avrupa Birliği ile beraber daha güçlü ve kolay bir şekilde sıyrılmaya imkânına sahip olduğunu Yunanistan ve İspanya gibi ülkelerdeki krizlerden göstermelikte olsa birlik dayanışması içerisinde daha da kolay bir şekilde mücadele edilebilecekti.

Büyük Britanya'nın Avrupa Birliği ile olası ilişkilere gelince, Birlik üyesi durumdan üçüncü ülke durumuna düşmeleri ile beraber bu ilişkilerin yeniden tanımlanması gerekecektir. Bu süreç ise kısa değil tam aksine çok uzun bir süreç olacağı sinyallerini şimdiden vermektedir. Avrupa Birliği'nin Birlik'ten halk oylaması kararı ile ayrılmış olan eski bir üyesine karşı tutumunun olumlumu ya da olumsuz mu olacağını ise şu an için ifade etmek oldukça zor. Böyle bir gelişme ile daha önce karşılaşmamış olan AB bizlere ancak ilerleyen zamanda nasıl bir tutum sergileyebileceğine gösterecektir.

Büyük Britanya Avrupa Birliği üyesi olarak Birlik ile ilişkilerine direkt müdahale etme imkânına sahip iken, şimdi böyle bir imkândan yoksun olarak pazarlıklara başlamak zorunda kalacaktır. Büyük Britanya gibi ekonomik ve siyasi açıdan güçlü bir ülke karar verme mekanizmalarını Birlikten ayrılmakla beraber elinden çıkarmış olmuştur.

Birleşik Krallığın iç siyaseti açısından yine küçümsenmeyecek sonuçlar ile karşı karşıya kalacağı kesin gibi gözükmektedir. Daha önce Büyük Britanya'dan ayrılmak için halk oylamasına giden İskoçya Krallığının Birlikten ayrılmasıyla beraber yine aynı şekilde bir oylamaya gitme talepleri gelecektir. Çünkü İskoçya, Kuzey İrlanda ve Galler gibi ülkelerde Birlik üyesi olarak devam etme arzusu İngiltere'den daha fazla olarak karşımıza çıkmaktadır. Brexit ile beraber bu ülkelerin Birlikte kalma arzusu onlara belki de Büyük Britanya'dan ayrılma imkânı tanyacaktır. Bu durumda olası bir Birleşik Krallığın dağılma ihtimali bir Demokles kılıcı gibi beklenmektedir.

Avrupa Birliği açısından değerlendirecek olursak, Birlik içinde yine aynı şekilde olumsuz sonuçlar doğurabileceğini iddia edebiliriz. Öncelikle söylenmesi gereken şu dur ki, ne Avrupa Ekonomik Topluluğu ne Avrupa Topluluğu ne de Avrupa Birliği döneminde böyle bir tecrübe yaşanmamıştır. Daha önce üyelik başvurusunda bulunan ve akabinde üye olan hiçbir devlet Birlik'ten ayrılmamış ve öyle bir talepte dahi bulunmamıştır. Üyelikten ayrılma hakkı ise ancak 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile üye ülkelere tanınmıştır. Avrupa Birliğinin İşleyişine Dair Antlaşmanın 50. maddesine göre "*Her üye devlet, kendi anayasal kurallarına uygun olarak Birlik'ten çekilmeye karar verebilir*" (AB Genel Sekreterliği 2011, s. 19) Birlikten ayrılma prosedürü ise yine bu Antlaşmanın 50. maddesinde açıklanmıştır. Diğer kesin olan bir durum ise Büyük Britanya'nın Avrupa Topluluklarına üye olduğu yıllarda topluluklardan ekonomik olarak yararlandığıdır.

Brexit'in gerçekleşmesi krizlerin halen devam ettiği dönemde Avrupa Birliği'ni zayıflatıp güçsüzleştirdiği anlamına gelmektedir. Bu süreç aynı zamanda da Birlik içerisindeki ülkelerin dayanışma anlayışına darbe vurup ben merkezli yaklaşımını artırma imkânı doğurmuştur. Üye ülkeler bundan sonraki süreçte pazarlık konusu olabilecek bütün konularda artık Brüksel merkezli değil daha çok ülke menfaatleri açısından değerlendirme yapacaklardır. Bu durumda Birliğin entegrasyonuna darbe vuracağı kesindir. İlerlemesi güç olan ortak güvenlik ve dış politika gibi alanlarda bütün ülkeleri memnun edici ortak sonuçlara ulaşılması daha da güç olacaktır.

Avrupa Birliği'ne dışardan bakıldığında ise Büyük Britanya gibi siyasi ve ekonomik güce sahip olan bir ülkenin Birlik'ten ayrılması ile Avrupa Birliği'nin geleceği pek fazla olumlu gözükmemekle beraber inanırlılığını da kaybetme ihtimali ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği'nden artık ne beklenebilir veya Avrupa Birliği dağılma sürecine mi girmiştir gibi sorular uluslararası alanda pek çok sorulan sorular arasına dâhil olmuştur.

Biz ne kadar da bir Avrupa Birliği'nden bahsediyor olsak ta bu kadar fazla sayıda ülkenin aynı çatı altında toplanmasının getirmiş olduğu zorlukların sonucunda bu süreci yaşıyoruz diyebiliriz. Birliğe üye ülke sayısı ne kadar ise o oranda farklı

yaklaşım tarzı, menfaat ve anlayıştan bahsedebiliriz. Avrupa Birliği'nin Birlik olmak yolunda halletmesi gereken en önemli konulardan biri bu kadar farklı ülkeyle beraber farklı beklenti ve menfaati, Ortak Dış Politika, Güvenlik, Sosyal Politika ve Ortak Pazar başlıkları altında bir araya getirebilmesidir. Şayet bu ve benzer alanlarda ortak bir payda bulunamaz ise Brexit olumsuz anlamda bir domino etkisi oluşturma potansiyeli olarak karşımıza çıkacağı kesindir.

KAYNAKÇA

- Akdemir E. (2013). Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi. Belgin Akçay/İlke Göçmen (Edt.). Avrupa Birliği. Seçkin Yayınları. Ankara.
- Becker P. (2014). Das Finanz- und Haushaltssystem der Europäischen Union. Springer Verlag, Wiesbaden.
- Brückler R. (2016). Krisenentscheidungen in Sozialen Konstellationen. Springer Verlag. Wiesbaden.
- Brüggemeier F.J. (2010). Geschichte Grossbritanniens im 20. Jahrhundert. C. H. Beck. München.
- Brüggemeier F.J. (2014). Nachkriegspolitik des Vereinigten Königreichs. Deutschland und Europa. Zeitschrift für Gemeinschaftskunde Geschichte und Wirtschaft. Heft 68.
- Clemens G. (1999). Die Integration der mittel- und osteuropäischen Staaten in die Europäische Union. LIT Verlag. Hamburg.
- De Schutter O. (2010). (Edt.). Avrupa Birliği Sosyal Şartı. Avrupa Konseyi. Ankara.
- Glencross A. (2016). Why the UK Voted for Brexit. Palgrave Studies in European Union Politics. London.
- Güneş A. M. (2013). Avrupa Birliği Hukukuna Giriş, On İki Levha Yayın, İstanbul.
- Volle A. (1999). Der mühsame Weg Grossbritanniens nach Europa. Hans Kestandiek/Karl Rohe/Angelika Volle (Edt.). Grossbritannien: Geschichte, Politik. Wirtschaft Gesellschaft. Bonn.
- Macshane D. (2016). Brexit How Britain Left Europe. Tauris. 2016 Referendum Edition. London.
- Schulz-Forberg H. (2004). Idee Europa, EuroMission. Günther Verheugen (Edit.) LIT Verlag. Münster
- Kaboğlu İ. Ö. (2010). Anayasa Hukuku Dersleri. Legal Yayınları. İstanbul.
- Varwick J. (1996). Sicherheit und Integration in Europa: Zur Renaissance der Westeuropäischen Union. Springer Verlag. Wiesbaden.
- Reçber K. (2013). Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri. Dora Yayınları. Bursa
- Elçi O. (2014). Avrupa Birliği Bütçesi Düzeltme Mekanizmaları. T.C. Avrupa Birliği ve Dış İlişkileri Dairesi Başkanlığı. Ankara.
- Sturm R. (1991). Gross Britannien. Leske + Budrich. Opladen.
- Sturm R. (2009). Politik in Grossbritannien. Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden.
- Sturm R. (1999). New Labour? New Britain- Grossbritannien nach dem Wahlsieg Tony Blairs. Hans Kestandiek/Karl Rohe/Angelika Volle (Edt.). Grossbritannien: Geschichte, Politik. Wirtschaft, Gesellschaft. Bonn.
- Varwick J. (1996). Sicherheit und Integration in Europa: Zur Renaissance der Westeuropäischen Union. Springer Verlag. Wiesbaden.
- Woyke W. (1989). Europäische Gemeinschaft - Entwicklung und Stand - Ein Grundriss. Leske+Opladen. Opladen.
- Woyke W. (1984). Europäische Gemeinschaft — Europäisches Parlament — Europawahl. Springer Verlag. Wiesbaden.
- Schmale W. (2000). Geschichte Frankreichs. UTB Verlag. München.
- Wolfram K. (1996). Grossbritannien und die Europäische Wirtschaftsgemeinschaft 1955-1961. Akademie Verlag. Berlin.
- Tezcan E. (2005). Avrupa Birliği Hukuku. USAK Yayınları. Ankara 2005
- Maike K. (2012). Die Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik im Mehrebenensystem. Springer Verlag. Heidelberg.

Üniversite Öğrencilerinin Sigara Tüketimini Etkileyen Faktörler: Trakya Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama¹

Factors Affecting Cigarette Consumption of University Students: An Application on Trakya University Students

Ebru Onurlubaş², Emel Yıldız³, Salih Yıldız⁴

ÖZ

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin sigara tüketimini etkileyen faktörlerin ortaya konulması olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında Trakya Üniversitesi Keşan Yusuf Çapraz Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda bulunan öğrencilere yüz yüze anket uygulanmıştır. 300 öğrenciden elde edilen verilere uygulanan Binary Lojistik Regresyon Analizi sonucunda cinsiyet, yaş, sınıf, yakın arkadaş çevresi, ailedeki bireylerin sigara içmesi, prestij, köken, sosyal olduğunu düşünme ve stres faktörlerinin üniversite öğrencilerinin sigara tüketimi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sigara tüketimi, Logit analizi, Üniversite öğrencileri, Demografik Faktörler.

ABSTRACT

The purpose of this study is to explore the factors that affect cigarette smoking behaviour of university students. In the concept of the study, face-to-face questionnaire is applied to students of Trakya University Keşan Yusuf Çapraz School of Applied Sciences. Binary Logistic Regression Analysis was used to analyze data that obtained from 300 students. As a result, it is found that gender, age, class, friends, smoking of family members, prestige, origin, being social and stress have significant effect on cigarette consumption of students.

Keywords: Cigarette consumption, Logit analysis, University Students, Demographic factors.

¹ Bu makalenin özeti 13-15 Ekim 2016 tarihleri arasında Elazığ da düzenlenen 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

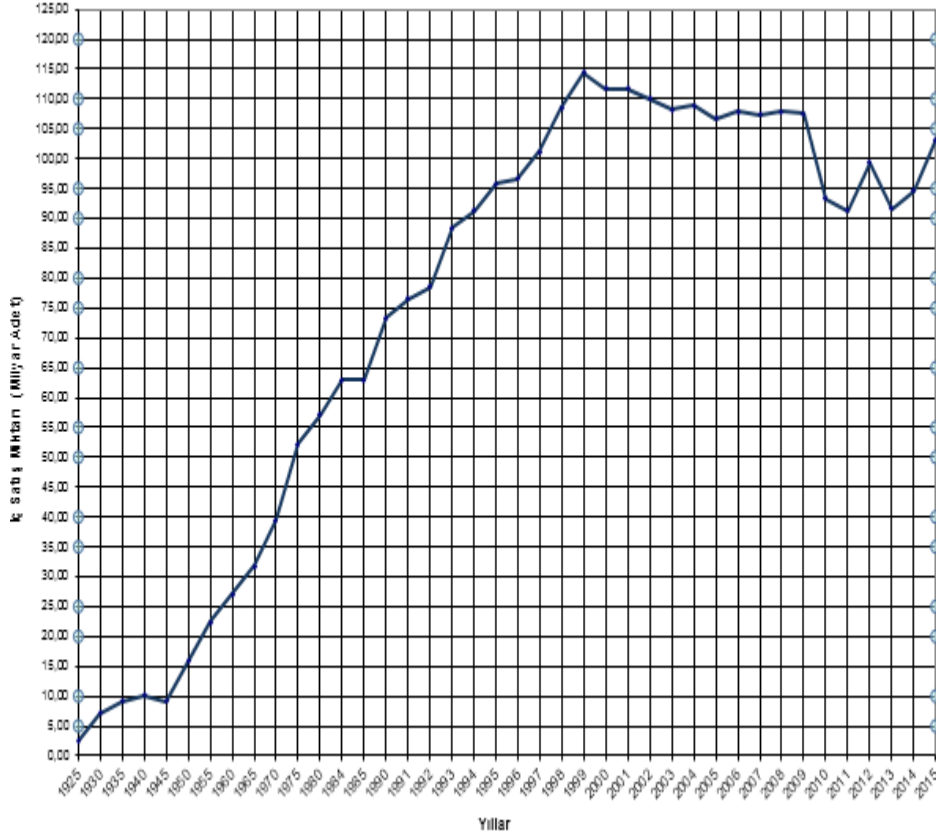
² Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, Keşan Yusuf Çapraz Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret Bölümü, ebruonurlubas@trakya.edu.tr

³ Yrd.Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, emelyildiz@gumushane.edu.tr

⁴ Yrd.Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İşletme Bölümü, salihyildiz@gumushane.edu.tr

GİRİŞ

Genç kitle arasında sigara tüketimi gelişen ve gelişmekte olan ülkeler de önemli bir sağlık problemi olarak görülmektedir (Yurt Öncel ve diğerleri, 2011: 1072). Sigara kullanımının bireylere pek çok yönde olumsuz etkileri olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki bireylerin aile ilişkilerini, eğitim performanslarını, zihinsel ve bedensel faaliyetlerini etkileyen hatta bireylerin ölümüne sebep olabilen bir alışkanlık haline gelmiştir. (Çalışkan, 2015: 24). Her yıl dünyada 5.4 milyon kişi sigara kullanımına bağlı olarak hayatını kaybederken, Türkiye’de yaklaşık 100 bin kişinin ölümü bu sebepten gerçekleşmektedir. (Bilir ve diğerleri, 2010: 6). Aşağıdaki grafikte 1925-2015 yılları arasında Türkiye’deki sigara iç satış miktarları görülmektedir.



Grafik1: Yıllar İtibariyle Sigara İç Satışı (1925-2015)

Kaynak: <http://www.tapdk.gov.tr>

Grafikte de görüldüğü gibi Türkiye’de 2013 yılında 91 milyar 660 milyon adet sigara tüketilirken bu miktar 2014 yılında 150 milyon paket artarak 94 milyar 680 milyona ulaşmıştır. 2015 yılında ise bu miktar 103,21 milyara ulaşmıştır. Türkiye’de genel olarak sigara kullanımında bir artış yaşanırken, 15 ve üstü yaştaki bireylerin sigara kullanımında bir azalma olduğu belirtilmektedir. Öyle ki Türkiye genelinde 15 ve üstü yaştaki bireylerin 2008 yılında %31,2’si tütün ürünleri kullanırken, bu oran 2012 yılında %27,1’e düşmüştür ve tütün ürünü kullanma sıklığı %13,4 oranında azalmıştır (Yüreklî ve diğerleri, 2010: 4; milliyet.com.tr).

1. ÇALIŞMANIN AMACI

Sigara tüketiminde geçmiş yıllara oranla bir azalma görülmüş olsa da sigara Türkiye’de hala önemli bir sağlık problemi olarak görülmektedir. Pierce ve diğerleri (1991) uzun vadede sigara içen bireylerin büyük çoğunluğunun 10-25 yaş aralığında sigaraya başladığını ileri sürmektedir. Gençler arasındaki bu sigara kullanım yoğunluğu dikkate alındığında onları sigara tüketimine yönelten nedenleri bilmek

önem kazanmaktadır. Bu doğrultu da bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin sigara tüketimini etkileyen faktörlerin ortaya konulması olarak belirlenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Sigara tüketimi ile ilgili literatür incelendiğinde pek çok araştırmacının sigara tüketimini etkileyen faktörleri araştırdığı görülmektedir. Bu çalışmalardan Pampel ve Rogers (2004) yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip bireylere kıyasla düşük sosyo-ekonomik statüye sahip bireylerin sigaranın zararlarından daha az etkilendiğini ifade etmişlerdir. John (2006) kentsel ve kırsal kesimde yaşayan bireylerin sigara tüketim alışkanlıklarını araştırmıştır. Analizler sonucunda düşük gelir düzeyde ve dezavantajlı bölgelerde yaşayan bireylerin daha fazla sigara tükettikleri belirlenmiştir. Ayrıca eğitim ve cinsiyetin de sigara tüketimini önemli düzeyde etkilediği tespit edilmiştir. Devenci ve diğerleri (2010) Fırat Üniversitesi öğrencilerinin sigara içme davranışını etkileyen faktörleri incelemiş ve sigara içen öğrencilerin içmeyenlere kıyasla aile gelirlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca öğrenciler gösteriş, merak ya da zevk için sigara kullanırken, aile içinde ve okulda yaşanan problemler ve yalnızlık gibi nedenler de öğrencileri sigara kullanmaya yöneltmektedir. Ali ve Al-Asadi (2010) Basra'da üniversite öğrencilerinin sigara içme davranışının belirleyicilerini araştırmıştır. Analizler sonucunda sigara içme davranışının babanın düşük eğitim düzeyi, ekonomik düzey, kentsel ikamet, erkek cinsiyet, ailenin sigara geçmişi ile yakın derecede ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Yurt Öncel ve diğerleri (2011) Kırıkkale Üniversitesi öğrencilerinin sigara içme risk faktörleri belirlemeyi amaçlamışlar ve çalışmanın sonucunda cinsiyet, ailede sigara içen bireylerin olması, annenin eğitim seviyesi ve aile gelirinin sigara içme davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Nelson ve diğerleri (2011) Yeni Zelanda'da gençlerin sigara tüketme davranışlarını incelemiş ve ebeveyn sigara tüketiminin, sosyoekonomik statü ve yüksek nüfuslu bölgelerde yaşamının sigara tüketimini etkileyen önemli faktörler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kara ve diğerleri (2011) Tıp ve Diş hekimliği fakülteleri öğrencilerinin sigara içme davranışlarını etkileyen faktörleri araştırmış ve yüksek aile gelir düzeyine sahip olmak, yalnız yaşamak, son sınıfta olmak, erkek cinsiyet, ailede sigara içen bireylerin olması, annenin sigara içmesi ve sigara içen arkadaşın bulunması öğrencileri sigara içmeye yönelten faktörler olarak belirlenmiştir. Hoerster (2012) Baylor üniversitesindeki öğrencilerin sigara içme davranışlarını incelemiş ve erkeklerin kadınlardan daha fazla sigara içtiği ve dini inanışın, arkadaş davranışlarının, stresin öğrencilerin sigara içme davranışını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Al-Kubaisy ve diğerleri (2012) Suriye'de üniversite öğrencilerinin sigara içme davranışını etkileyen faktörleri incelemiş ve erkeklerin sigara içme sıklığının kadınlardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ailesinde uzak yaşayan öğrencilerin sigara içme oranı daha yüksektir. Oktay ve diğerleri (2013) Atatürk Üniversitesi öğrencilerinin sigara kullanımı ile ilişkili demografik faktörleri belirlemeye çalışmış ve cinsiyet, coğrafi bölge, ebeveynlerin ikameti, babasının mesleği, aile üyeleri, mesleki durumu ve genel memnuniyetin sigara tüketimini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Wu ve diğerleri (2013) Amerika'da gençlerin sigara içme sıklığı ve miktarını etkileyen faktörleri incelemiş ve tütün erişimiyle ilgili sıkı kontroller, ailesel katılım ve okul girişimlerinin sigara kullanım sıklığını ve miktarını azalttığını tespit etmişlerdir. Özcebe ve diğerleri (2014) üniversite birinci e dördüncü sınıf öğrencilerinin sigara içme davranışlarını incelemiş ve sosyo-demografik özelliklerin (annesinin okur-yazar olmaması, kendisi için harcadığı parayı yetersiz bulması, evde arkadaşlarıyla yaşaması) öğrencilerin sigara içme davranışını etkilediğini tespit etmişlerdir. Çalışkan (2015) üniversite öğrencilerinin sigara tüketimini etkileyen faktörleri ekonometrik bir yaklaşımla incelemiş ve kız öğrencilere kıyasla erkek öğrencilerin sigara içme olasılığının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin alkol kullanmalarının, ailelerinde ve arkadaş çevrelerinde sigara içenlerin bulunmasının ve gelir düzeylerinin yükselmesinin sigara kullanma durumları üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

3. METODOLOJİ

3.1. Çalışmanın Tasarım ve Yöntemi

Uygulamalı olarak bu keşifsel araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin sigara tüketimini etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Bu doğrultuda araştırmanın ana materyalini, 2015/2016 Edirne Keşan Yusuf Çapraz Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda bulunan öğrenciler arasından tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen öğrencilerden yüz yüze anket ile elde edilen veriler oluşturmuştur. Üniversitede toplam 1350 öğrenci bulunmaktadır. Araştırmanın örnek hacmi oransal örnekleme yöntemiyle aşağıdaki eşitlik yardımıyla belirlenmiştir (Baş, 2008):

$$n = \frac{N * t^2 * p * q}{d^2 * (N - 1) + t^2 * p * q} \quad (1)$$

n; Örnekleme alınacak birey sayısı, N;1350,

p; olayın olma olasılığı (0,50),

q; olayın olmama olasılığı (0,50),

t; Standart normal dağılım değeri (1,65),

d; Örnekleme hatası (0,05)'dir

Anket yapılacak öğrencilerin, örnek hacminin tespitinde %90 güven sınırları içerisinde %5 hata payı ile çalışılmıştır.

Bu çalışmada uygulamaya yönelik birincil verilerin elde edilmesinde en yaygın yöntem olan yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu hazırlanırken, Karahan ve Koç, 2005, Aktaş, 2009; Çalışkan, 2015 ve atıfları literatür bölümünde verilen çalışmalardan yararlanılmıştır. Ayrıca hazırlanan anket formu araştırmacı tarafından geliştirilmiştir.

3.2. Veri Analizi

Araştırmada kullanılan 300 öğrenciye ait veriler SPSS 20 istatistikî paket programı kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırmanın veri analizinde nitel değişkenli ekonometrik modellerden Logit Model kullanılmıştır. Logit model çözümlemesinde, öncelikle logit model tahmin edilmiş, olasılık oranı belirlenmiş, katsayılar ve odds oranları elde edilmiştir. Daha sonra marjinal odds oranları elde edilmiş ve son olarak % değişimler hesaplanarak yorumlama yoluna gidilmiştir. Normal bağımsız dağılım fonksiyonundan türetilen logit model Eşitlik 2' deki gibi ifade edilebilmektedir;

$$P_i = E(Y_i = 2 | X_i) = F(L_i) = F(\beta_0 + \beta_1 X_i) = \frac{1}{1 + e^{-L_i}} \\ = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 X_i)}} \quad (2)$$

L_i $-\infty$ ile $+\infty$ arasında değer alırken P_i de 0-1 arasında değer almakta ve P_i ile L_i arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunmaktadır. Bu durumda OLS yöntemi ile çözümleme yapılamaz. Ancak bazı işlemlerle doğrusal hale dönüştürülebilir.

$$e^{L_i} = \frac{P_i}{1 - P_i} \quad (3)$$

elde edilir. $P_i/(1-P_i)$ olasılık oranı (odds ratio) dır. Yani olma olasılığının olmama olasılığına oranıdır. Son olarak eşitliğin her iki yanının doğal logaritması alındığında Eşitlik 4 elde edilir;

$$L_i = \ln\left(\frac{P_i}{1 - P_i}\right) = L_i = \beta_0 + \beta_1 X_i \quad (4)$$

elde edilir (Kramer, 1991).

Burada olasılık oranının logaritması olan L_i , artık sadece X_i ye göre değil, aynı zamanda katsayılar göre doğrusal hale gelmiştir. Bununla birlikte, P_i nin X_i ye göre değişme oranının yalnız β_1 e değil, aynı zamanda değişimin ölçüldüğü olasılığın düzeyine de bağlı olduğunu gösteren ve marjinal odds oranı olarak nitelendirilen eşitlik aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

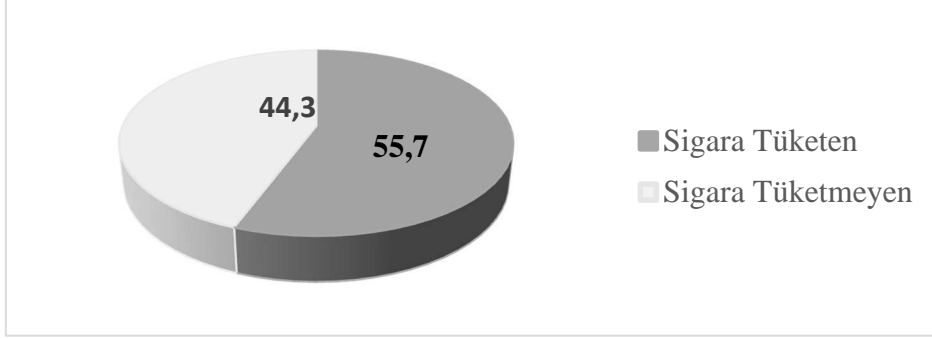
$$\frac{\partial P_i}{\partial X_i} = P_i (1 - P_i) \beta_1 \quad (5)$$

elde edilen marjinal odds oranı X_i deki 1 birim değişimin P_i üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan olasılık oranındaki yüzde değişme hesaplanmak istediğinde Eşitlik 6' dan faydalanılabilmektedir (Özer, 2004);

$$\% (P_i/1-P_i) = (\exp(\beta_i)-1)*100 \quad (6)$$

3.3. Araştırma ve Bulgular

3.3.1. Öğrencilerin Sigara Tüketimi



Grafik 2: Öğrencilerin Sigara Kullanım Yüzdeleri

Grafikteki değerlere bakıldığında öğrencilerin önemli bir kısmının (%55,7) sigara kullandığı görülmektedir. Bu da etken faktörlerin belirlenmesinin önemini göstermektedir.

Tablo 1: Sosyo-Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Erkek	151	50,3
Kadın	149	49,7
Total	300	100,00
Yaş		
18-19	6	2,0
20-21	104	34,7
22-23	155	51,7
24-25	35	11,6
Total	300	100,00
Kaçıncı Sınıf Olduğu		
1. Sınıf	53	17,7
2. Sınıf	74	24,7
3. Sınıf	91	30,3
4. Sınıf	82	27,3
Total	300	100,00
Köken		
Kır Kökenli	105	35,0
Kent Kökenli	195	65,0
Total	300	100,00
Öğrencinin Eline Geçen Para		
< 450TL	39	13,0
451 -550 TL	106	35,3
551 - 650 TL	95	31,7
651 - 750 TL	33	11,0
751 TL ve üzeri	27	9,0
Total	300	100,00

Ailedeki ortalama birey sayısı 4 bulunmuştur.

Tablo 1'deki sosyo-demografik özelliklere bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin %50,3'ünün erkeklerden, %49,7'sinin kadınlardan oluştuğu

görülmektedir. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu (%51,7) 22-23 yaş aralığında ve %30,3'ü üçüncü sınıf ve %27,3'ü de dördüncü sınıfta okumaktadır. Kır kökenlilere oranla kent kökenli öğrencilerin daha fazla olduğu (%65) görülmektedir. Öğrencilerin %35,3'ünün eline 451-550 TL arası para geçerken, %31,7'sinin eline 551-650 TL para geçmektedir.

3.3.2. Sigara Tüketimini Etkileyen Faktörler

Araştırmada öğrencilerin sigara tüketme durumunu etkilediği düşünülen değişkenlere binary logistik regresyon analizi yapılmıştır. Analiz aşamasına geçmeden önce modelde kullanılan değişkenlere yönelik tanımlayıcı istatistikler verilmiştir (Tablo 2). Yapılan çalışmaların çoğunda modelde kullanılan demografik faktörlerin etkili faktörler olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, kullanılan modelde bu değişkenler kullanılmıştır. Buna ek olarak sigara tüketiminde etkili olması tahmin edilen değişkenlerde modelde kullanılmıştır.

Tablo 2: Binary Logistik Regresyon Analizinde Kullanılan Değişkenler ve Kodları

Değişkenin kısa ifadesi	Ölçek	Tanımı
ST (Sigara Tüketme)	Kesikli	Evet=1 Hayır=0
CNS(Cinsiyet)	Kesikli	Kadın=1 Erkek=2
YŞ(Yaş)	Kesikli	18-19=1, 20-21=2 22-23=3, 23-24=4
SNF (Kaçınıcı Sınıf Olduğu)	Kesikli	1.sınıf=1, 2.sınıf=2, 3.Sınıf=3, 4.sınıf=4
YARKÇ (Yakın Arkadaş Çevresi)	Kesikli	Yakın arkadaşı sigara içiyor=1 Yakın arkadaşı sigara içmiyor=2
ÖEGP(Öğrencinin Eline Geçen Para Miktarı TL/ay)	Kesikli	< 450TL=1, 451 -550 TL=2, 551 - 650 TL=3, 651 - 750 TL=4, 751 TL ve üzeri=5
ABSİ (Ailedeki Bireylerinin Sigara İçmesi)	Kesikli	Ailedeki bireyler sigara içmiyor=1 Ailedeki bireyler sigara içiyor =2
ABS (Ailedeki Birey Sayısı)	Sürekli	Ortalama
PRSTJ (Sigara içmek prestij değildir)	Kesikli	Kesinlikle katılmıyorum=1 Katılmıyorum=2, Kararsızım=3 Katılıyorum=4, Kesinlikle Katılıyorum=5
K(Köken)	Kesikli	1=Kır, 2=Kent
SOSD (Sigara içmenin sosyallik olduğunu düşünmüyorum)	Kesikli	Kesinlikle katılmıyorum=1 Katılmıyorum=2, Kararsızım=3 Katılıyorum=4, Kesinlikle Katılıyorum=5
SF (Sigara Fiyatı)	Kesikli	Fiyatın artması etkiler=1 Fiyatın artması etkilemez=2
STRS (Stresli olduğumda sigara içerim)	Kesikli	Kesinlikle katılmıyorum=1 Katılmıyorum=2, Kararsızım=3 Katılıyorum=4, Kesinlikle Katılıyorum=5

Tablo 3. Binary Logistik Regresyon Analizi Sonuçları

Variables	β	S.E	Wald	Sig.	Odds ratio	Marj. odds ratio
Constant	-6,325	1,851	11,679	,001***	-	-
CNSYT	1,503	,373	16,217	,000***	4,494	0,28823
YŞ	,354	,143	6,079	,014**	1,424	0,06788
SNF	1,081	,188	32,975	,000***	2,947	0,20730
YARKÇ	-,432	,173	6,255	,012**	,649	-0,00828
ÖEGP	,462	,405	1,304	,253	1,588	0,08859
ABSİ	,647	,315	4,224	,040**	1,910	0,12407
ABS	,056	,096	,341	,559	1,058	0,01073
PRSTJ	-,395	,199	3,948	,047**	,674	-0,07574
K	-,368	,186	3,929	,047**	,692	-0,00705
SOSD	-,476	,224	4,494	,034**	,621	-0,09128
SF	-,034	,266	,016	,898	,967	-0,06520
STRS	1,047	,300	12,226	,000***	2,850	0,20078

***0,01 anlamlılık düzeyi

**0,05 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Yapılan logit model çözümlemesi sonucunda eğitim katsayıları, bağımsız değişkendeki bir birimlik değişmeye karşılık logitteki (Pi/1-Pi) değişmeyi ölçmektedir. Ancak değişkenlerin belirli değerleri için olayın olasılık oranını değil bu olayın kendi olasılığını (P) tahmin etmek gerekmektedir (Özer, 2004). Bu sebeple, katsayı tahminleri belirlenmiş ve çözümlenmiştir. Elde edilen çözümleme sonucunda,

$$P = \frac{1}{1 + e^{-1,44295}}$$

$$P=0,80823 \approx \%81,0$$

Elde edilen “P” değerine göre, KYÇUBYO öğrencilerinin sigara tüketme olasılığı %81,0 olarak hesaplanmıştır. Bu tüketimle ilişkili olduğu düşünülen faktörlerin marjinal etkileri hesaplanmıştır.

4. TARTIŞMA

Faktörlerin marjinal etkilerine bakıldığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır;

- CNS (Cinsiyet): Erkeklerin sigara tüketme olasılığı kadınlara göre **0,28823** kat daha fazla olarak görülmüştür. Bu durumu, kadınların sağlıklarına daha fazla dikkat etmelerine bağlayabiliriz. Sigara içme kadınlar için kabul edilemez ve ya erkeklere göre daha az kabul edilebilir bir davranış olduğu yönünde bir kanaatin var olduğu kültürel değerlere sahip toplumlarda kadınların sigara kullanma olasılığı erkeklerden daha düşüktür (Bilgiç vd., 2010: 749). Elde edilen bu sonuç literatürdeki pek çok çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (John, 2006; Ali ve Al-asadi, 2010; Yurt Öncel ve diğerleri, 2011; Kara ve diğerleri, 2011; Hoerster, 2012; Al-Kubaisy ve diğerleri, 2012.; Oktay ve diğerleri, 2013; Çalışkan, 2015).

- YŞ (Yaş): Yaş arttıkça sigara tüketiminin 0,06788 kat arttığı tespit edilmiştir.

- SNF(Sınıf): Üst sınıftaki öğrencilerin sigara tüketme olasılığı diğerlerine göre 0,20730 kat daha fazla olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç literatürdeki çalışmalardan Kara ve diğerleri (2011) ve Özcebe ve diğerleri (2014)’nin çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

- YARKÇ (Yakın Arkadaş Çevresi): Öğrencilerin yakın arkadaş çevresinin sigara içmemesi sigara tüketimini 0,00828 kat azaltmaktadır. Yani, öğrencilerin yakın arkadaşlarının sigara içmemesi kendilerinin de sigara tüketimini azaltmaktadır. Yapılan diğer çalışmalarda da gençlerin sigaraya başlamasındaki en önemli nedenin akran grubu içinde özellikle özendikleri arkadaşlarının sigara içmesi olduğu belirlenmiştir (Göksel vd., 2001: 53). Açıklık ve ark. (2004) yaptığı çalışmada

yine sigaraya başlama nedenleri arasında arkadaş etkisinin (% 58.3) önemli olduğu belirtilmiştir. Şahin ve diğerleri (2000) tarafından da sigaraya başlama nedeni en fazla arkadaş grubunun sigara kullanması (%50.2) olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmaların yanısıra Kara ve diğerleri (2011), Hoerster (2012) ve Çalışkan (2015) arkadaş çevresinin sigara tüketimi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

• ABSİ (Ailedeki Bireylerinin Sigara İçmesi): Ailedeki bireylerinin sigara içmesi öğrencilerin sigara içme alışkanlığını 0,12407 kat arttırmaktadır. Akpınar ve diğerleri (2006) 'nın yaptıkları çalışmada da, aile bireylerinin sigara içme davranışları sigara içme durumunu etkileyen önemli bir faktör olarak saptanmıştır. Hops ve diğerleri (1990)'da anne ve babanın sigara kullanmasının çocukların sigara kullanması üzerine etkili olduğunu göstermiştir. Bu çalışmalara ek olarak literatürdeki pek çok çalışmanın (Ali ve Al-Asadi, 2010; Yurt Öncel ve diğerleri, 2011; Nelson ve diğerleri, 2011; Kara ve diğerleri, 2011; Çalışkan, 2015) bulguları da bu çalışmanın bulgularını desteklemektedir.

• PRSTJ (Prestij): Sigara içmenin prestij olmadığını düşünen öğrenciler diğerlerine göre -0,07574 kat daha az sigara tüketmektedirler. Devenci ve diğerleri (2010) çalışmalarında öğrencilerin gösteriş yapmak için sigara kullanmaya yöneldiklerini belirlemişlerdir.

• K (Köken): Kent kökenli olan öğrencilerin kır kökenlilere göre -0,00705 kat daha az sigara tükettiği görülmektedir. John (2006)'da yaptığı çalışmada, düşük gelir düzeyine sahip ve dezavantajlı bölgelerde oturan grupların daha çok sigara tükettiklerini belirlenmiştir.

• SOSD (Sosyal olduğunu düşünme): Sigara içmeyi sosyalleşme olarak görmeyen öğrenciler diğerlerine göre -0,09128 kat daha az sigara tüketmektedirler.

• STRS (Stres): Stresli olduklarını belirten öğrencilerin diğerlerine göre 0,20078 kat daha fazla sigara tükettikleri belirlenmiştir. Aktaş (2009) "Lojistik Regresyon Analizi: Öğrencilerin Sigara İçme Alışkanlığı Üzerine Bir Uygulama" adlı çalışmasında, öğrencilerin sigaranın stres ve yalnızlığı giderdiğini düşündüklerini tespit etmiştir. Hoerster (2012) 'de stresin öğrencilerin sigara içme davranışını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sigara tüketimi gelişen ve gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sağlık problemi olarak görülmektedir. Özellikle son yıllarda ki verilerde sigara kullanımının giderek daha da alt yaş gruplarına indiği görülmektedir. Bu sorunun çözülmesi için birçok etmen birlikte düşünülmeli ve organize şekilde işletilmelidir. Bu etmenlerden biri sigara tüketimini etkileyen faktörlerin ve bu faktörlerin önem derecelerinin belirlenmesidir. Amacını bu yönde oluşturduğumuz bu çalışmada sigara tüketiminin daha yüksek olduğu üniversite öğrencileri ana kütle olarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinden elde edilen verilerin analizinden elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde sigara tüketiminde pek çok sosyodemografik faktörün etkili olduğu görülmektedir. Sonuçlarda görüldüğü gibi erkek öğrenciler bayan öğrencilere kıyasla daha fazla sigara kullanmaktadır. Ayrıca öğrenciler yaşları arttıkça ve son sınıfa yaklaştıkça sigara tüketimine daha fazla yönelmektedirler. Bunların yanı sıra aile içerisinde ve yakın arkadaş çevresinde sigara tüketen bireylerin bulunması öğrencileri sigara kullanımını da önemli düzeyde etkilemektedir. Pek çok öğrenci strese bağlı sigara kullanımına yönelirken, önemli bir kesim ise sigara kullanımını bir prestij yada gösteriş kaynağı olarak görmekte sigara kullandıklarında daha sosyal olduklarını düşünmektedirler.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında gençlerin sigara kullanımını azaltmaya ya da bıraktırmaya yönelik kampanyalar düzenlenebilir ve bu kampanyalarda gençler üzerinde etkili olduğu tespit edilen bu faktörler dikkate alınmalıdır.

KAKNAKÇA

- Açıkel, C. H., Kılıç, S., Uçar, M., Yaren, H. & Türker, T. (2004). “Sağlık Astsubay Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinde Sigara İçme Durumu Ve Etki Eden Faktörler”, Tsk Koruyucu Hekimlik Bülteni, 3(8), 178-185, <http://www.scopemed.org/fulltextpdf.php?mno=121>.
- Akpınar E., Yoldaşcan E., & Saatçi E. (2006). “The Smoking Prevalence And The Determinants Of Smoking Behavior Among Students in Cukurova University, Southern Turkey”. West Indian Medical Journal, 55(6), 414-9, <http://caribbean.scielo.org/pdf/wimj/v55n6/a09v55n6.pdf>.
- Aktaş, C., (2009). “Lojistik Regresyon Analizi: Öğrencilerin Sigara İçme Alışkanlığı Üzerine Bir Uygulama”, Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1).
- Baş, T. (2008). Anket. Araştırma Yöntemleri Dizisi: 2. Seçkin Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara, s. 255.
- Al-Kuubaisy, W., Abdullah, N.N., Al-Nuamimy, H., Kahn, S.M., Halawany, G. & Kurdy, S. (2012). “Factors Associated with Smoking Behaviour among University Students in Syria”, Procedia - Social and Behavioral Sciences 38, 59 – 65, doi:10.1016/j.sbspro.2012.03.324.
- Ali, S.A. & Al-Asadi, J.N. (2010). “Smoking Behaviour and Smoking Determinants Among Univeersity Students in Basrah”, The Medical Journal of Basrah University, 28(2), 85-94, <http://basmedcol.edu.iq/media/2014/01/smoking-behavior.pdf>.
- Bilgiç A., Florkowski W. & Akbay C. (2010). “Demand for Cigarettes in Turkey: An Application of Count Data Modelss”, Empirical Economics, 39(3), 733-765, Doi: 10.1007/s00181-009-0320-8.
- Bilir, N., Çakır, B., Dağlı, E., Ergüder, T. & Önder, Z. (2010). “Türkiye’de Tütün Kontrolü Politikaları”, DSÖ Türkiye Ofisi, DSÖ yayını, Danimarka,1-88, http://www.ssuk.org.tr/eski_site_verileri/pdf/TurkiyedeTutunKontroluPolitikalari.pdf.
- Çalışkan, Ş. (2015). “ Üniversite Öğrencilerinin Sigara Kullanımını Etkileyen Faktörler (Ekonometrik Bir Yaklaşım)”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 23-48, Doi: <http://dx.doi.org/10.12780/uusbd.19233>.
- Deveci, S.E., Açıık, Y., Oğuzöçül, A.F., Deveci, F. (2010). “Prevalence and Factors Affecting the Use of Tobacco, Alcohol and Addictive Substance Among University Students in Eastern Turkey”, Southeast Asian J Trop Med Public Health, 41(4), 996-1007, <http://www.tm.mahidol.ac.th/seameo/2010-41-4/27-4784.pdf>.
- Göksel, T., Cirit M. & Bayındır Ü. (2001). “İzmir İli Lise Öğrencilerinin Sigara Alışkanlığını Etkileyen Faktörler”, Toraks Dergisi, 2(3), 49-53.
- Hoerster, V. (2012). Smoking Behaviour among College Students: A Survey, A Thesis Submitted to the Faculty of Baylor University In Partial Fulfillment of the Requirements for the Honors Program, 1-61, <https://baylor-ir.tdl.org/baylor-ir/bitstream/handle/2104/8332/ThesisPTF2.pdf?sequence=1>.
- Hops H., Tildesley E., Lichhenstein A.D. & Sherman L. (1990). “Parent Adolescent Problem Solving Interactions and Drug Use”, Am J Drug Alcohol Abuse,16, 239-58, https://www.researchgate.net/profile/Hyman_Hops/publication/232074120_Parent-Adolescent_Problem-Solving_Interactions_and_Drug_Use/links/0deec53595604b091b000000.pdf.
- John, R.M.; (2006). “Household’s Tobacco Consumption Decisions: Evidence From India”, Journal of South Asian Development, 1(1), 101-126, Doi: 10.1177/097317410500100105.
- Kara, S., Yıldırım Baş, F. & Açıkalın, C. (2011). “Sigara İçme Davranışları ve Etkili Faktörler: Tıp ve Diş Hekimliği Fakültelerinin İlk ve Son Sınıf Öğrencileri Üzerinde Çalışma”, Smyrna Tıp Dergisi, 16-21, http://www.smyrnatipdergisi.com/dosyalar_upload/belgeler/%C3%96%C4%9Frencilerde%20sigara1341135120.pdf.
-

- Karahan, T.F. & Epli Koç, H.,(2005). ‘Üniversite Öğrencilerinin Alkol ve Sigara Kullanım Sıklığına Göre Stresle Başa Çıkma Tarzlarının İncelenmesi’ Ege Eğitim Dergisi, (6)2;113-131.
- Kramer, J.S. (1991). "The Logit Model For Economists" Edward Arnold, London.
- Oktay, E., Çelik, A.K. & Akbaba, A.İ. (2013). “Examining Demographic Factors Related to Cigarette Smoking among Undergraduate Students at a Turkish University”, International Journal of Higher Education, 2(2), 175-183, Doi:10.5430/ijhe.v2n2p175.
- Özcebe, H., Güçiz Doğan, B., İnal, E., Haznedaroğlu, D. & Bertan, M. (2014). “Üniversite Öğrencilerinin Sigara İçme Davranışları ve İlişkili Sosyo Demografik Özellikleri”, Turk Toraks Derg, 15, 42-42, Doi: 10.5152/ttd.2013.29.
- Özer, H., (2004). Nitel Değişkenli Ekonometrik Modeller Teori Ve Bir Uygulama, Nobel Yayınları, No: 667, Ankara.
- Nelson, R., Paynter, J. & Arroll, B. (2011). “Factors Influencing Cigarette access Behaviour Among 14–15-year-olds in New Zealand: A Cross-Sectional Study”, J Prim Health Care, 3(2), 114-122, <http://www.nzcgp.org.nz/jphc-june-2011/>.
- Pampel, F.C. & Rogers, R. G. (2004). “Socioeconomics Status, Smoking and Health: A Test of Competing Theories of Cumulative Advantage”, Journal of Health and Social Behavior, 45, 3; Academic Research Library, <http://www.jstor.org/stable/3653847>.
- Pierce, J.P., Naquin, M., Gilpin, E., Giovino, G., Mills, S. & Marcus, S.(1991). “Smoking Initiation in the United States, a Role for Worksite and College Smoking Bans”, Journal of the National Cancer Institute, 83(14), 1009 –1013, Doi: 10.1093/jnci/83.14.1009.
- Şahin, Ü., Öztürk, M., & Uskun, E. (2000). “Üniversite Öğrencilerinin Sigara Kullanım Ve Bağımlılık Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin İrdelenmesi”. Akciğer Arşivi Dergisi, 1, 73-79.
- Tüzüntürk, S. (2007). “Ekonometri Bölümü Mezunlarının Çalışma Hayatına Girişi: Deneysel Bir Araştırma”, 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, İnönü Üniversitesi, 24-25 Mayıs 2007, Malatya
- Yurt Öncel, S., Gebizlioğlu, Ö.L. & Aliev Alioğlu, F. (2011). “Risk factors for Smoking behaviour among university Students”, Turk J Med Sci, 41(6), 1071-1080, doi:10.3906/sag-1009-1122.
- Yürekli, A., Önder, Z., Elibol, M., Erk, N., Çabuk A., Fisunoğlu M., Erk, S. F., & Chaloupka, F. J. (2010). “The economics of tobacco and tobacco taxation in Turkey. Paris: International Union against Tuberculosis and Lung Disease”, 1-10, http://global.tobaccofreekids.org/files/pdfs/en/Turkey_Tobacco_Economics_Annex_en.pdf.
- Wu, X., Colson, G. & Shonkwiler, J.S. (2013). “Factors that Influence the Frequency and Quantity of Tobacco Use Among U.S. Youth”, Agricultural & Applied Economics Association's 2013 AAEA & CAES Joint Annual Meeting, Washington, DC, August 4-6, 1-24, <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/149797/2/Factors%20that%20Influence%20the%20Frequency%20and%20Quantity%20of%20Tobacco%20Use%20Among%20U.S.%20Youth.pdf>
- <http://www.milliyet.com.tr/sigara-tuketiminde-buyuk-dusus-pembelar-detay-genelsaglik-1749744/>, Erişim tarihi: 15.05.2016.
- <http://www.tapdk.gov.tr/tr/piyasa-duzenlemeleri/tutun-mamulleri-piyasasi/tutun-mamulleri-istatistikleri.aspx>, Erişim tarihi: 19.06.2016.